

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година III, број 3

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арацки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генов (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Сениша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Ниш 2016.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година III/3

Ниш 2016.

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. III, Number 3

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2016

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. III, Number 3

Niš 2016

САДРЖАЈ

ШАРЕНИЦА

Ивайло Христов БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА САМОБИТНОСТ В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ	11
Георги Манолов „СЕНЧЕСТИЯТ“ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ: ГЕНЕЗИС, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ	19
Љубинко Милосављевић ЖРТВА И (НАГРАДА) ЗА ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	27
Зоран С. Николић КОЛЕКТИВНИ ИДЕНТИТЕТИ И КОЛЕКТИВНИ ПСЕУДОИДЕНТИТЕТИ	37
Slobodan Miladinović PITANJE NACIONALNOG IDENTITETA I NASILJE SPORTSKE PUBLIKE	57
Владета Радовић Иван Калаузовић КУЛИСЕ ДЕБОРОВОГ ДРУШТВА СПЕКТАКЛА	77

ШАРЕНИЦА

БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА САМОБИТНОСТ В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Резюме: Транскултурните влияния намират много интензивен прием в културното пространство на заобикалящата ни среда. Ако недооценява сериозните предизвикателства в този процес българското общество рискува своята уникалност. Обединяването с другите може да ни лиши от възможности да бъдем приети като оригинален и желан партньор на европейската културна сцена.

И, ако езикът е универсалното средство за създаване на контакти и общуване, то именно изградената родноезикова култура и идентичност носят в себе си онази база от уникални характеристики, която осигурява културни мостове, а не пропасти.

Ключови думи: езикови провокации, словесна изразност, езикова екология, социалната политика.

Българското общество вече четвърт твек е в контекста на въздействието и последиците от глобализма. Обичайно твърдение е, че „стрелата на историческата необходимост“ днес се нарича глобализация (Лилов, 2004: 171). Това налага необходимостта да мислим българската самобитност единствено в условията на широки граници – политически, икономически и културни. Тази визия е следствие от промяната на формулата на националната държава през втората половина на ХХ век. България, както и останалите държави губят характеристиките, които са имали в индустриалното време. Знакът на епохата – глобализацията, превръща националната държава в по-широко пространство, имащо нови отговорности и нови предизвикателства за защита на поминъка и за опазването на националната култура.

Обективността изисква да признаем, че едва ли има сила, която да се противопостави на стремителното уеднаквяване на света, на глобализацията и пазарния фундаментализъм, както го определи Сорос. Днес между 1500 и 1800 милиона долара се въртят денонощно, а ХХI век обещава да бъде много по-динамичен от миналия (Проданов, 2012: 387). Глобализираната икономика кара все повече държавите да се съобразяват с нарастващите външни фактори и зависимости. Невъзможно и абсурдно е затварянето в националните лозунги, адаптирането към транснационалните процеси ще ни бъде наложено – със и или без нашето съгласие. Целият въпрос е в каква степен различните държави са уязвими, докъде се простират техните съпротивителни сили и каква е цената, която ние конкретно трябва да платим.

Но още тук възниква проблемът за *двойственото лице на глобализацията*. От една страна, тя е исторически и обективно сложен процес: резултат от новите информационните технологии, формирането на икономически блокове и мощни международни финансови институции. Всички те работят в полза на идеята за премахване на националните граници, което би улеснило безкрайно много движението на капитали, хора, стоки, култури. От друга страна обаче, абсолютизирането на глобализацията притежава социално-икономически аспекти, които обслужват ясно изразени корпоративни интереси. Следователно, видно е, че иде реч за два пласта в нея, които не рядко влизат в противоречие един с друг. „Долният пласт“ е спонтанен процес, наложен от историческата необходимост във всички структури на обществото. Докато „горният пласт“ цели да се осъществяват стратегии и сценарии, чрез които могъщите глобалните играчи, се опитват да натикат посочения обективен процес в едни или други, изгодни предимно за тях посоки (Драганов, 2007: 54). Въпросът е каква ще бъде ползата от глобализацията – за хората, за културата, за планетата, за екологичното равновесие и т.н. Дали глобализацията разгражда или създава нови ценности. Неслучайно в последните години учените заговориха за глобализацията с главно „Г“. Идеята е, че тя притежаваща и силно изразени деструктивни процеси, насочени главно срещу националната държава, нацията, протекционизма и устойчивостта. В този смисъл проблемът не е в потребността от глобализацията, а в начините и формите на нейното налагане и осъществяване.

Още на „първо четене“ проличава демагогията, върху която са построени механизмите на глобализацията. Ясно е, че глобализацията цели да премахне националните граници, а това безкрайно много облекчава движението на хора, стоки, капитали, култури. Но въпросът е дали всички еднакво печелят от това свободно движение. Или едни печелят повече – това са високоразвитите страни, а други – по-малко, трети – никак. Така дисхармонията между национално и глобално, не само че не изчезва, но и се задълбочават различията между развитите и неразвитите народи.

Широко рекламирано предимство на глобализацията например е свободното движение на хора. Но на какви хора? И в полза на кого? Отговорът при агресивния глобализъм е ясен и безусловен – свободно движение на „потребните“ хора, които ако са възпрепятствани да се движат, означава загуба за онези, които имат нужда от тях: „Тук е скрита една дълбока и голяма непочтеност спрямо различните категории хора – подчертава Марко Семов. Никой в Германия, Франция, особено в САЩ, няма нищо против там да учат или да отиват високообразовани, да кажем, програмисти или показали суперкачества на световните олимпиади възпитаници на българските държавни гимназии. Но дали там, в същите тези страни, допускат нискообразовани, нискокултурни, нецивилизовани български и румънски цигани например. Къде е по отношение на тях това свободно движение на хора, когато, щом се придвижат донякъде, натоварват ги на един самолет и ги връщат там, откъдето са дошли, или пък, докато ги съберат всич-

ките, ги натикват в някое подземие? Къде са тези свободи, къде тук глобализацията е нещо повече от най-банален интерес на този, който има нужда от евтино платени можещи хора“ (Семов, 2013: 306). Под лозунга „свобода на движението“ на практика тече изсмукването на човешкия капитал, един гигантски грабеж на интелекта. Лекарите, финансистите, програмистите, инженерите, подготвени добре професионално, са основната част от млади хора, които напускат България. Неслучайно именно поради този процес, вече по иновации сме на последно място в ЕС (Начева, 2013: 6). Според анализ на съвета на ректорите между 7 и 10% от младежите заминават веднага след взимането на дипломата си. Т. е. развитите европейски държави и САЩ получават готово кадри, за които България е вложила милиарди левове.

По същия начин стои и възможността за „свободното движение на капитали“. Тук е резонен въпросът: накъде се движат капиталите и колко капитали влязоха в България през изминалите вече двадесет и три години на прехода? Потокът на инвестиции през изминалите десетилетия от страна на високоразвити европейски страни като Англия, Франция, Германия, Швейцария към България е нищожен. Капиталите, които влизат у нас, са главно от Гърция, Турция и от Русия при недвижимите имоти.

Друг двусмислен знак на глобализацията е възможността за конвергенция и съприкосновение между различните култури, проблем засягащ културната идентичност на нациите. Според Едгар Морен, това е едни от най-значимите й плюсове, тъй като в резултат на глобализацията се образуват големи транскултурни вълни, които благоприятстват националното и оригиналното в самите тях (Морен, 1995: 54). Този извод обаче е доста спорен, тъй като хомогенизацията няма как да не обезличава, след като изравнява различните култури.

Агресивността на глобалистките идеи и практики доведоха у нас до *игнорирането на патриотизма като цивилизационна добродетел*. Още първите години след „голямата промяна“ беше подложена на сериозна ерозия отечествената идея или по-скоро идеята за единството на отечеството. Вместо да завладее ума и сърцата на българите, тя бе изместена от доминацията на глобалистката идея за човечество, което в бъдеще ще изкорени нациите. Странно звучи, но е факт: през прехода след 10 ноември 1989 г. се разби и разми националната идея. Този път от нови „герои“ и с по-други замисли. А нейното съдържание може да бъде само активното съзнание за етническа принадлежност, отстояване на националната независимост и свързаното с това степенуване на ценностите в живота. В резултат големи маси от хора все по-рядко осъзнават единството си като нация, все по-трудно мислят, че не сме само заселници на определена територия, а потомци на хора, които са имали идеали и са пожертвали живота си за отечеството. Причините за това са: (1) новото „демократично“ възпитание в космополитизъм, а не в родолюбие; (2) откъсване от земята и рода; (3) българинът все по-малко чете и се интересува за миналото си; (4) огромната медийна пропаганда, която налага т.нар. „глобални цивилизационни ценности“, разбирани едва ли не като задължителни за

всички народи. Натрапчиво се лансира тезата за общ стил на държавно управление, светоусещане и мислене.

Неслучайно през последните десетилетия в българската народностна съдба се появи фигурата на „безотечествения емигрант“, чийто живот минава върху максимата „отечеството е там, където ми е добре“!. Такъв тип поведение изповядва например т.нар. „антикомунистическа емиграция“. Въпреки, че в продължение на половин век тази емиграция създава различни „родолюбиви фронтове в изгнание“, организира шумно разгласявани конгреси, ежегодно алармира световни организации за „престъпленията, извършени от комунизма“ и дори издава антикомунистически вестници, изпълнени с яростна антидодерживковска реторика! Когато обаче историята каза ясно своята дума и възникна реална възможност тези хора да се завърнат в Родината, за да претворят своите „демократични идеи“ в действителност, техните ‘фронтове’ са стопиха като ланшния сняг!“ (Митев, 2014: 181).

Глобализмът наново отключи характерния за нас „сателитен синдром“. В основата му стои реалният факт, че страната ни е буферна държава: между Азия и Европа, между ислямския Изток и християнския Запад; между света на бедността и света на богатството; между света на патриархалния морал и света на индивидуализма. На юг от България се намира най-силната държава във военно отношение – Турция, която разполага с мощни съюзници и своя „пета колона“ в страната ни. Това поражда траен стремеж да се намери „противотежест“. И така постепенно (особено след националните катастрофи) се ражда „сателитният синдром“. Практиката за оглеждането да се влезе под защитен чадър от велика сили, погледът „навън“, търсенето на „покровител“, на „големия брат“ извън нашите граници. Този синдром е израза на разбирането, че ние нямаме сили сами да си решим проблемите. Още Стефан Стамболов (2003: 285) и Димитър Благоев отбелязват факта, че само 1/3 от процесите в България зависят от самата нея, останалите 2/3 са плод на външна намеса (Благоев, 1957: 130). Това обаче не прави Стамболов чуждопоклонник! Днес решенията на българския политически елит са немислими без съгласуване със западните посолства и конкретно с това на САЩ. За разлика от предишните „фили“ и „фоби“, „почвеници“ и „западняци“, патриоти и интернационалисти, съвременните ни политици се стремят да се харесат не на своите избиратели, а на външните си покровители.

Съвременните политици и дипломати не обичат твърде много думи и понятия като „родина“, „национални интереси“, „отечество“, „патриотизъм“, „саможертва“ и пр. Патриотизмът е най-вече обич към родно място, готовност да пожертваш нещо от себе си за отечеството. Нещата не са чак толкова сложни: ако хората, живеещи в една държава, не обичат своя дом, език, семейство, традиции и обичаи, ако те не искат да се жертват за родината си, то тя би се разпаднала рано или късно. Най-просто речено – в усещането за родолюбие е закодирано понятието дълг. Това, заради което Васил Левски, Христо Ботев, Георги Бенковски, Васил Петлешков и стотици български родолюбци

са отишли на бесилото или са били застреляни. За разлика от днес, когато да говориш за българското не е на мода. Все пак – национално самочувствие е първото условие за оцеляване и особено за оцеляване в мир, когато действат тихите, но коварни асимилационни механизми и съблазни.

Упорито налаганите ни и рекламирани от медиите „нов световен ред“ и „глобални цивилизационни ценности“ утвърждават като магистрални посоки на развитие на страната - денационализацията, отродяването, обезбългаряването и мултикултурността. Като фундаментална част от националната идеология и националната идентичност, патриотизмът гарантира икономическия и политически суверинитет на една държава. Именно по тази причина инвазията на либералната идеология в страните от бившия „източен блок“ бе свързана с обявяването на националната държава и националната идея за основни опасности на либералната демокрация. Арументите в тази посока са следните:

1. Противниците на националната държава изтъкват факта, че тя генетично носи в себе си насилието, носочено срещу малцинствените групи (етнически, религиозни, езикови, културни) групи и крие опасност за многообразието.

2. Също така – националната идеология, националното съзнание са причина за многобройните и кървави сблъсъци между народите през последните два века.

3. Още в началото на 90-те години редица американски учени (например Робърт Рейч от Харвард) предупреждават, че идва краят на националните икономики, че задачата на нацията и държавата в световната икономика се променя, че патриотизмът в неговия традиционен смисъл все повече губи своето значение.

Дали наистина е така? Защото паралелно с идеологемите на глобализма и индивидуализма, в световен мащаб тече и другият процес – съхраняване на самобитното, локалното, уникалното у всички цивилизовани народи. Проблемът за нас е как да ги съчетаем, как да участваме и в двата, а не да се опитваме да заместим единия с другия. *Отнесено към българското национално самосъзнание, това би звучало така: Не назад към миналото, а напред – към бъдещето, но поучени и от ценностите, и от грешките на миналото, за да се съхрани самобитността ни, без която никой народ не би могъл да оцелее, а останалия свят да го уважава.*

В България напоследък упорито се тиражира идеята, че доктрината на националната държава е мит. Така ние отново се озовахме на духовната, социална и икономическа „опашка на Европа“. Защото разколебаването на националното самосъзнание провокира в европейския свят обратния процес: препотвърждаване на неговата същност и утвърждаване на нов, модерен вариант на националната идентичност. Същността ѝ е свързана с отричането на мултикултурността, космополитизма и налагането на родолюбие като национална доктрина: „В Европа все по-често така нар. „национален интерес“ изправя глава и изненадващо „недемократично“ застава срещу правилата на обез-

личаващата общоевропейска толерантност, мултирелигиозност, мултикултурност, включително и срещу отказа от стопански протекционизъм. И дръзналите да се опълчат не са някакви периферни държави и нации, а централни и възлови – Франция и Чехия, Швейцария и Холандия, Белгия и Италия, Гърция и Турция. В края на тези две десетилетия глобализацията на практика прави изненадващо рязък и стряскащ за мнозина радикален завой назад – (1) назад към националната идентичност и самосъхраняване сред морето на космополитизма; (2) назад към откровените прояви на патриотизъм въпреки наложените правила за свърхтолерантност към всякакви пришълци; (3) назад дори към национализма като една ясно политизирана и криеща рискове от екстремизъм форма на патриотизъм. Така или иначе вече се разбира, че национализмът в Европа не само че не отмира, а обратно – постоянно набира скорост” (Мирчев, 2010: 47). Независимо от лъжите и скудоумието на множество платени дезинформатори, в Европа не искат хора без корени и не уважават човек, който няма историческа памет. Нека да си припомним думите на Славой Жижек, че държава Европа няма и няма и да има за в бъдеще (Жижек, 2010: 78). Същевременно се премълчава, че „глобалната стратегия е предназначена да обслужва тясно егоистични интереси на финансова, икономическа и политическа олигархия, че тя се осъществява за сметка на милиони хора, лишени от елементарни права и свободи, чийто труд и интелектуален потенциал се ограбва и експлоатира от шепа хора, начело със „световната монархия“ (Загорев, 2015: 12).

Арнълд Тойнби във фундаменталния си труд „Изследване на историята“ формулира т. нар. „теория на предизвикателствата“ (Тойнби, 1995: 234). Според нея историческите обстоятелства отправят към човешките общности едно или друго предизвикателство, което ги поставя на изпитание. Главният проблем на „предизвиканите“ е в характера и ценностите на елитите. Ако те разберат посоката на предизвикателствата и организират обществото за отпор, тогава то има перспектива. Ако не – следва потъване в анализите на историята. В новата 130-годишна история на България българите са отстоявали на предизвикателствата, докато, за жалост, елитите им са ги предавали. В момента нихилизмът и сребролюбието на българския политически елит, склонността му да подменя обществените интереси с лични и корпоративни, е най-страшното предизвикателство, пред което стоим. Защото поставя под съмнение бъдещето на българската нация през XXI век. И защото бъдещето ни е заложено именно в съхраняването на нашата духовна самоличност в глобалния свят, във възкръсването на попарената обич към отечеството. Националната идея е велика идея! В глобалното общество тя е единствената жизнена идея, която сродява гражданите в една страна и ги превръща в общност. Това означава най-вече отговорност на нацията пред себе си. Чрез инструментите на държавата и в сътрудничество със света, българската нация да може да устройва своята територия, да твори и пресъздава своя социален и граждански ред. Тази велика национална идея движи правителствата на Великобритания, Германия, Франция, Испания. Тя

е основен елемент и от нашата идентичност, синтез на социалност и национална принадлежност.

ЛИТЕРАТУРА

- Благоев, Димитър. *Съчинения*, т. 2. С., 1957.
- Драганов, Минчо. „Ролята на Пъблик рилейшънс в променящата се връзка между демокрация и глобализация“. В *Публична комуникация и глобализация*. С., 2007.
- Жижек, Славой. *Понеже не знаят какво правят*. С., 2010.
- Загоров, Орлин. „Глобалното зло“. *Нова Зора*, 3. 3. 2015, с. 12.
- Лилов, Александър. *Диалогът на цивилизациите. Световният и българският преход*. С., 2004.
- Мирчев, Михаил. *Социална динамика и цивилизационно разслояване*. С., 2010.
- Митев, Трендафил. „Драмата на българския народностен характер през годините на преход“. В *Научни трудове на УНСС*, т. 3. С., 2014.
- Морен, Едгард. *Духът на времето*. С., 1995.
- Начева, Венета. „948 млн. евро по-малко от ЕС за България“. *24 часа*, 21. 8. 2013.
- Проданов, Васил. *Теория на българския преход*. С., 2012, с. 387.
- Семов, Марко. *Изследвания и есета за българската народопсихология*. С., 2013.
- Стамболов, Стефан. *Свобда или смърт*. С., 2003.
- Тойнби, Арнълд. *Съчинения*, т. 2. С., 1995.

Ivailo Hristov

CULTURE AND LANGUAGE - CULTURAL BRIDGES OR LANGUAGE GAP IN THE AGE OF CROSS CULTURAL

Abstract: Cross Cultural influences find very intensive intake in national and cultural surrounding environment. In this process the Bulgarian society risked their uniqueness of underestimating the serious challenges. Uniting with others, can deprive us of the opportunity to be accepted as genuine and trustworthy partner of the European cultural scene.

And if language is a unique tool for networking, then formed a native-language culture and identity, which protects the interests of Europe to us.

Key words: language provocations, speech, expression, linguistic ecology, social policy.

„СЕНЧЕСТИЯТ“ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ: ГЕНЕЗИС, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Резюме: В този доклад се разглеждат същността на сенчестия политически пазар, неговото развитие в България и проблемите, които произтичат от функционирането му в политическата система. В синтезиран вид са изведени основните насоки на развитие и преодоляване на натрупаните проблеми от нелегитимното партийно финансиране в рамките на сенчестия политически пазар.

Ключови думи: политически пазар, сенчест политически пазар, търговия, реформа на политическата система

Възникването на съвременния политически пазар датира от средата на 50-те години на XX век, когато в развитите демократични държави се създават благоприятни политически (силна демокрация), икономически (развит пазар) и социални (гражданско общество) условия за неговата еволюция. Така с течение на времето политическият пазар успява да се наложи като част от пазара на услуги въобще, стъпвайки на базата на общите пазарни критерии и, разбира се, отличавайки се със свои собствени закономерности и особености. Този тип пазар (политическият) твърде бързо се разви и в бившите „соцстрана“ по време на техния преход към демократично и пазарно общество. По подобен начин еволюираха политическите процеси и в България, където в хода на посттоталитарния преход (от 10.XI.1989 г. до сега) се създадоха и развиха почти всички компоненти на „пазара на политически идеи“. Това с пълна сила важи и за т.нар. „сенчест“ политически пазар, който някак си незабележимо, но пък последователно и систематично буквално избуя като мощен бурен около формацията се действителен политически пазар. Нещо повече, въпреки четвъртвековния преход в България все още има известна неяснота относно същността на политическия и на „сенчестия“ политически пазар.

ПОНЯТИЕТО „СЕНЧЕСТ“ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАЗАР“

В научната литература у нас теорията за политическия пазар не се радва на голяма популярност, тъй като обикновено той се разбира като естествена конкуренция между политическите сили в битката им за властта по време на предизборна кампания. Поради това нека синтезирано да разясним същността на тези две ключови категории –

¹ manolovi@gmail.com

„политически пазар“ и „сенчест“ политически пазар“.

Политическият пазар е специфичен вид пазар (т.е. има сблъсък на интереси), на който различните политически субекти (лидерите, партиите, организациите) не използват пряко парите като основен еквивалент – посредник в процеса на размяна, защото на него (пазара) чрез конкуренция между партиите за властта се обменят гласовете на избирателите, с помощта на които се „купуват“ и „продават“ конкретни политически ценности, идеи и идеологии.

В зависимост от това могат да се изведат и някои *основни дефинитивни аспекти на политическия пазар*, каквито са: 1) в границите на политическия пазар се сблъскват, преплитат и решават *множество разнообразни интереси* (политически, икономически, социални, културни, регионални, локални, местни, корпоративни, частни, лични); 2) като част от многообразния пазар на услуги *съвременният политически пазар осъществява една уникална по своя характер услуга – създаване на законна власт по цивилизован и демократичен начин*; 3) *политическият пазар представлява своеобразно поле, арена, сцена, театър*; 4) на този тип пазар са присъщи такива *свойства като политическата лъжа, филигранните манипулации, нарушаването на законите, поругаването на морала, отявлената партийна демагогия, безпринципното търгашество с гласове, политическия шантаж и изнудването на бедните слоеве* и пр., и пр.; 5) и накрая, политическият пазар се отличава с *бързопроявяваща се чувствителност и реактивност* благодарение на механизмите на политическата демокрация.

В този мисловен порядък могат да се изведат следните характеристики на съвременния политически пазар: на първо място, това е водещата роля на *ценностите* (идеите, тезите, концепциите, програмите, платформите), които „заместват“ парите като пряк еквивалент на пазарната размяна срещу съответното количество гласове на избирателите; на следващо място, това е *конкуренцията* между различните политически субекти, без която е немислим всеки един пазар, а още повече политическият; и на последно място, това е *манипулацията* в политиката, особено в хода на предизборните кампании, която с всяка изминала година придобива удивителни популистски размери.²

Ще си позволим да отпомним и още нещо съществено за диалектиката между пазара и *парите*: както е известно, те (пазарът и парите) винаги се намират в неразривно единство, но тук различното е това, че на самия политически пазар парите не участват директно в размяната (като еквивалент), създавайки илюзията, че не присъстват на този тип

² Подобно на „икономиката в сянка“ т.нар. „сенчест“ политически пазар“ изцяло се основава на различните видове нелегитимни политико-икономически дейности. В този смисъл „сенчестият“ политически пазар е *стройна система от различни паралелни (и дублиращи) структури (и фирми), чрез които различни политически и други персони със „законни“, „полузаконни“ и незаконни начини и средства извършват нелегитимни дейности с цел лично благодетелстване посредством разпределение на партийни, бизнес и държавни финанси (особено по време на предизборни кампании)* (Вж. по-подробната разработка на този въпрос във: Манолов, 2008: 37-52).

пазар, което съвсем не е така. Защото дори и при най-съдържателната характеристика на политическия пазар – че зад размяната (срещу ценности) стоят гласовете на избирателите, въобще не може да се каже, че парите са „абдикирали“ от пазарната размяна, поради факта, че те са вложени много преди това – за финансиране на политическите партии, предизборна подготовка, политическа реклама, политически имидж и пр., и пр.

Така че както на всеки пазар, така и на политическия парите не само не са изгубили своето определящо място, но и продължават да бъдат основният „генератор“ на политически ценности, програми и платформи и същевременно и главният „манипулатор“ на общественото мнение чрез партиите, независимо от привидно формалното им неучастие като посредник на „пазара на политически идеи“.

ПРОБЛЕМИ НА „СЕНЧЕСТИЯ“ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАЗАР

Обективността изисква да подчертаем, че за появата на „сенчестите“ страни на политическия пазар като съществена причина се налага борбата между легалните пластове (и групи) на капитала за оказване на сериозно влияние върху отделни лидери, олигархии и групи в различни политически партии. Тази масова лобистка практика в цивилизования свят много често се извършва на границата на закона, което рано или късно води до неговото прекрочване, включително и до разрастване на негативните („сенчестите“) страни на политическия пазар. Това боричкане на едрия бизнес за надмощие над съответните партии е най- сигурният проводник на легалните корпоративни интереси в съвременната политика, което никак не е безобидно, тъй като при определени обстоятелства цели правителства могат да се окажат заложници на капитала... В зависимост от това можем да открием поне три фундаментални проблема (и причини), които „захранват“ развитието на „сенчестите“ аспекти на съвременния политически пазар, а именно:

1) Една значителна и твърде голяма част от „сенчестите отблясъци“ на политическия пазар (особено при цялостната организация на предизборните кампании) напълно закономерно се поражда от нелегитимните икономически дейности, развиващи се в условията на реалната пазарна икономика, главно поради незрелостта на съвременните пазарно-икономически отношения (без да отричаме постиженията на пазара в развития западен свят), и най-вече поради съществуващите „пробойни“ в правнонормативната база на цивилизованите държави, което е и основната предпоставка за наличието на едни или други страни на т.нар. „сенчест“ политически пазар“. Така например България е номер едно в Европейския съюз с цели 32 на сто „сива“ икономика спрямо brutния вътрешен продукт,³ което е същински „рекорд“ на прехода в сравнение с други държави, също в преход.

3 Вж. в. „Дума“, 17.II.2015 г.

Освен всичко това, не е без значение, ако отбележим, че появата и развитието на „сенчестите“ страни на политическия пазар допълнително се мотивират от маса *субективни причини*, които перманентно довеждат до иницирирането (и повторението) на различни „сенчести“ рецидиви в протичането на нормалния политически процес. Те (причините) са свързани главно с качествата на политическите субекти, с морала на политическата класа, както и с управленския потенциал на партийните централи.

2) Яркоизразен проблем на „сенчестия“ пазар в политиката несъмнено представляват и широките граници на *корелацията публично – частно*, където преплитането на гъмжащите от разнообразие интереси неизбежно рефлектира върху нормалното функциониране на политическия пазар. Това става възможно, когато между публичния и частния сектор се „вмъкват“ и наместват отделни представители на нелегитимната „сенчеста“ икономика, които, преследвайки своите цели, се стремят към реализацията на собствени тайни и корпоративни, а защо не и на мафиотски интереси. Тази „сенчеста“ страна на политическия пазар се реализира с помощта на *специално разработени за целта механизми, действащи на вертикално и хоризонтално равнище*, чието конкретно проявление се разгръща *по веригата политици – лобисти – частен бизнес – сфери на влияние*. Това – първо. Второ, следва да отбележим, че *партиите безусловно носят и придобити белези на частноправните корпорации и като такива са корпоративни юридически лица⁴ с нестопанска цел*, което ги прави, от една страна, политически и публично отговорни институции, докато от друга, тяхната корпоративна природа (на съвременния политически пазар) им вменява юридически права и отговорности, които те често претърпяват, попадайки под ударите на беззаконието, корупцията и финансовите далавери. Доказателство за това са фрапиращо стряскащите загуби от приватизация в България (за 25 години), които се равняват на огромните 57 млрд. долара, докато държавата е получила само 3 млрд. долара; и още, само за 10 години (2002 – 2012) от България зад граница са изтекли над 25 млрд. долара незаконен капитал, свързан с престъпления, корупция, укриване на данъци и т.н.⁵

3) Като „гъмна“ и старателно замаскирана страна на „сенчестия“ политически пазар „предизборната корупция“ носи белезите на всяка *политическа корупция*, чиито *форми* имат общовалиден характер и които в общи линии добре са систематизирани и обобщени в един български аналитичен сборник под надслов „Корупцията в съвременна България“⁶. Тези форми са общо седем: непотизъм, патронаж, нелегитимен лобизъм, търговия с политическо и електорално влияние, политическа протекция, политически привилегии и нерегламентирано финансиране. А като потвърждение само ще посочим, че според данни на Центъра за изследване на демокрацията в България над 1,9 млн.

4 Повече информация по тази теза вж. във: Белов, 2007: 204-205.

5 Вж. в. „Преса“, 14.VI.2014 г.; в. „Стандарт“, 17.XII.2014 г.

6 Вж. Сборник 1998: 22-23.

българи ежегодно са давали подкупи, или всеки трети гражданин на държавата,⁷ при едва 100 – 150 души ежегодно, осъдени за корупция от началото на прехода.

4) Друга, твърде разпространена „сенчеста“ страна на съвременния политически пазар, която е резултат от корупцията в политиката, това е *нелегитимното (нерегламентирано) финансиране на политическите партии, организации и сили*.

Нерегламентираното партийно финансиране е свързано със създаването на най-разнопосочни незаконни процедури, които целят набавянето на парични средства за политически влиятелните формации и кръгове. Те, формациите и кръговете, „...съзнателно са допускани до обществени блага, като конкурентната среда се разрушава чрез оказване на политически и партийен натиск върху нея. Установяването на монополна или безконкурентна позиция на определени стопански структури е типичен процес на взаимна обмяна на блага, които (структури) обаче обслужват един политически и партийен субект или едно политическо и партийно ръководство...“; и което всъщност е „...*двувариантна форма на политическа корупция, (...) свързана със създаването на партийни стопански и партийни неправителствени структури*, т.е. на субекти, които априори не принадлежат на политическото пространство“⁸ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Именно тази „странна“ симбиоза на политико-икономически неправителствени структури и звена предлага редица възможности за „поглъщане“ на отделни автономни формации на гражданското общество, както и за налагане на прикрит монополен диктат в политиката от страна на олигархични партийни елити. По такъв начин и автономните фармации, и определени бизнес среди стават принудителни заложенници на олигархичните елити, което по същество осигурява на политическите партии непресъхващ извор на парични средства, което пък на свой ред лесно обяснява разгулното пилеене и присвояване на значителни финансови ресурси, в т.ч. и от незаконна търговия с оръжие.

5) „*Купуването*“ и *откупуването на политиците* по време на избори също следва да се причисли към широкоразпространените „сенчести“ страни на целокупния „политически пазар“. Това обикновено става *по два начина: законен*, при който неуредените законови регламентации в съответното законодателство сами повеляват употребата на форми за „откупуване“ на политици, без да се нарушават юридическите норми; и *незаконен* – чрез използване на подкупи, рушвети, „подпомагане“ на видни политици и т.н., и т.н. Особено показателна тук е негласната тарифа (*Вж. Таблица № 1*) за стойността на едно депутатско място в хода на целия български преход.

7 Вж. в. „Труд“, 30.VIII.2014 г.

8 Сборник 1998: 23.

Таблица № 1.

Тарифа на цената на едно депутатско място в България (1991 – 2014)

№	Година	„Цена“ (лв.)
1.	1991 (36-о ОНС)	5000 – 10 000
2.	1994 (37-о ОНС)	20 000 – 35 000
3.	1997 (38-о ОНС)	30 000 – 40 000
4.	2001 (39-о ОНС)	40 000 – 50 000
5.	2005 (40-о ОНС)	80 000 – 100 000
6.	2009 (41-во ОНС)	100 000 – 120 000
7.	2013 (42-ро ОНС)	150 000 – 200 000
8.	2014 (43-то ОНС)	200 000 – 250 000

Тук има само една характерна особеност: с изключение на част от предложените партийни кандидати (ръководства, лидери, членове), от които обикновено не се искат пари, от всички останали, желаещи да заемат съответната длъжност, „купувачът“ изисква установената тарифа според „правилата на играта“.

И накрая, би било пропуск, ако не открием още една конкретно проявяваща се и типична страна на „сенчестите“ разновидности на политиката, чието наименование може да бъде само едно – „търговия“ („купуване“, „уговаряне“) с гласове при изборите. Тази достатъчно безскрупулна страна на битието на „политическия пазар“ не е нова и непозната, но и до днес продължава да се използва от политическите партии и лидери. Фактите например показват, че изтъргуваният вот на избирателите на последните парламентарни избори през 2014 г. е много по-голям от прогнозираните и следва да се калкулира в следния порядък: първо, основната база за изчисляване е броят на действителните гласове, които според ЦИК е 3 283 192 гласоподаватели; второ, от тези реални гласове броят на купените е около 15 %, или 483 728 хил. гласа; трето, от всички подадени гласове мащабите на манипулативния контролиран вот е към 20%, или 656 638 гласа; и четвърто, според социологическите данни най-податливи на купуване на гласове са два основни слоя: необразованите (с основно и по-ниско образование), като от тях 42 % са подкрепили ДПС, 20% – БСП, и 17% – ГЕРБ; и бедните, като ромите например, от които 44% са гласували за ДПС, 17% – за БСП, и 8% – за ГЕРБ. Това на свой ред означава, че общият брой на купените и контролираните гласове се равнява на около 33%, или на 1 149 117 души. При тази численост (и проценти) обаче не са калкулирани като брой недействителните бюлетини (218 125 бр.), от които минимум 50 % вероятно също са били купени предварително. Това в сравнение с предходните парламентарни избори (м. май 2013 г.) представлява голям числен ръст от 236 681 изтъргувани

гласа (885 436 през 2013 г. срещу 1 149 117 през 2014 г.), което говори за постоянно растяща тенденция на увеличаване на „търговията с гласове“ на изборите за Народно събрание. В този смисъл не е трудно да се пресметне, че парите, вложени за безобразната „търговия с гласове“ при средна база 70 лв. на глас,⁹ достигат космическата сума от над 80 млн. лв. (за около 1 150 000 души), което в действителност представлява тотално игнориране на всички регламенти, третиращи партийното финансиране на парламентарните избори през 2014 г.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ

Решаването на съществуващите проблеми на „сенчестия“ политически пазар в България не е палиативна дейност, плод на нечия политическа или лидерска воля. За тяхното разрешаване съществуват редица механизми, лостове и начини, с които легитимните политически субекти (партии, коалиции, институции) биха могли да проведат най-различни мерки, за да се отърсят от нелегитимността на тези уродливи явления. Ние обаче смятаме, че трябва да се експериментират (и приложат) *няколко основни подхода* за решаването на тези проблеми, които са следните:

Първо. Реформистко законодателство в политическата система

С реализацията на такъв подход ще се засегне цялата политическа система, при което ще се модернизират всички нейни части, елементи, звена и структури. Или, иде реч за реформиране на партийното финансиране чрез лостовете на представителната и непредставителната демокрация, чрез изменения в Конституцията, чрез нов избирателен кодекс, чрез дълбока съдебна реформа и т.н., и т.н.

Второ. Реформа на партийната система

Този подход изисква цяла серия нови закони и правила, като трябва да се започне с нов закон за политическите партии, закон за лобизма, закон за борба с корупцията, закон за държавния служител и пр., с които да се постави спирачка на нелегитимните канали на партийното финансиране, на проявленията на „сенчестия“ политически пазар и на раковите метастази в политиката, властта и институциите.

Трето. Нов закон за финансиране на политическите партии (и предизборните кампании)

Чрез приемането на този закон (и осъществяването на такъв подход) той може да стане един от основните стълбове за реформиране на българската партийно-политическа система.

Разбира се, всичко това трябва добре да се разположи във времето чрез прилагането на специализирана *антикорупционна стратегия* в България, която дълбоко ще засегне и промени в перспектива всички институции на съдебната власт, Наказателния и Наказателнопроцесуалния кодекс, държавната администрация и пр.

⁹ Вж. последователно: в. „Труд“, 7.X.2014 г.; <http://resultati.cik.bg/pi2014/resultati/index.html>; Newmedia21.eu; в. „24 часа“, 16.IX.2014 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Белов, М. *Политическите партии и демократичната държава в съвременния немски конституционен модел*. София: СИБИ, 2007.
- Манолов, Г. *Политическият пазар, том I: Теории, техники, модели*. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2008.
- Сборник *Корупцията в съвременна България. Аналитичен обзор*. София, 1998.

Georgi Manolov

„THE SHADY“ POLITICAL MARKET IN BULGARIA: GENESIS, PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary: This report deals with the nature of the shadowy political market and his development in Bulgaria and the problems arising from its operation in the political system. The main directions of development and negotiation of the accumulated problems of illegitimate party financing within the shadowy political market are shown in a synthesized form.

Key words: political market, shadowy political market, trade, reform of the political system

ЖРТВА И (НАГРАДА) ЗА ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА²*

Резиме: Својевремено је овај аутор написао текст *Проблем идентитета или буди оно што јеси* у коме се осврнуо на судбине (и посрнућа) неколико историјских личности српског порекла које су промениле национални идентитет. У овом раду биће размотрен, на примеру Милутина Миланковића, супротан случај. Својеврсним жртвовањем (прелазак из Беча у Београд) да би се било са својима, резултираће у крајњем исходу рођењем великог научника не само из малог народа већ и у малој научној средини.

Кључне речи: национални идентитет, жртвовање, награда, Милутин Миланковић.

Наши идентитети су уобличени нашим историјама.

Својевремено је овај аутор написао текст *Проблем идентитета или буди оно што јеси* (Милосављевић, 2012) у коме се осврнуо на судбине (и посрнућа) неколико историјских личности српског порекла које су промениле национални идентитет. У споменутом раду разматрао сам, најпре теоријски а потом „емпиријски“ (на примерима неколико историјски познатих личности из српског народа и Пилипенде, литерарног јунака Симе Матавуља) проблем очувања националног идентитета и последице конвертитства. Од историјских личности спомињао сам Мехмед-пашу Соколовића (1506-1579), Омер-пашу Латаса (1806-1871), Петра Прерадовића (1818-1872), Јована Дамјанића (1804-1849) и Светозара Боројевића (1856-1920).

Прва двојица исламизираних Срба постали су значајне личности у Отомански царству.³ Једно време Мехмед-паша имао је, током

¹ ljubinko.milosavljevic@filfak.ni.ac.rs

²* Рад саопштен на научној конференцији "Традиција, модернизација и идентитети VII: Однос традиције и модернизације у обликовању идентитарне културе друштвених група у савремености", одржаној 27. маја 2016. године на Филозофском факултету у Нишу, у организацији Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.

Рад је урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитети у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Под утицајем вековног ропства под Турцима код нас се сматрало да је потурчивање (синоним за промену верског, а самим тим и националног идентитета) основни предуслов за друштвени успех. Тај вид конверзија, потребу за њима, оправдавала је, чак подстицала, што је сасвим разумљиво, и друга страна. У *Српским народним посло-*

владавине султана Селима II, готово неограничену моћ у царству, што је изазивао подозрење његовог наследника Мурата III. Страдао је у атентату од неког суманутог дервиша. Три века касније Омер-паша Латас постаће истакнути војсковођа који је војничку славу стицао најчешће у борбама са бунтовницима против централне власти. Ревносно је гушио устанке и побуне где год је био слат, без обзира да ли се радило о побунама муслимана или православаца. Синтагма „мирна Босна“ по свој прилици је настала после његових обрачуна с локалним племством, због чега је у Босни и Херцеговини био назван „ђаурпашом“, што је била алузија на његово српско порекло али и на војничко школовање у Аустрији.

Иво Андрић показао је изузетно интересовање за ове две личности које су идентитет мењале у младићким годинама, што значи да су, за разлику од мале деце која су узимана за јаничаре, биле сасвим свесне свог породичног и националног порекла. Захваљујући том Андрићевом интересовању настали су *На Дрини ћуприја* и недовршени роман о Омер-паши Латасу. „Не филозофија, не историографија, књижевност је та која открива људске судбине“, утврдиће амерички филозоф Ричард Рорти, што је Андрић не само знао већ и практиковао.

Латас, Прерадовић и Дамјанић били су савременици, истакнути војници Срби у два империјама које су делиле Балканско полуострво. Током школовања и одвојености од својих Прерадовић се покаатоличио и понемчио, штавише био је заборавио српски језик, па се при једном сусрету 1838. године тешко споразумевао с најрођенијима, мајком и сестром. Ову биографску слабост он ће надоместити касније када у себи буде открио песнички таленат. Не само што ће исписати мноштво вредних песама, већ ће две посветити роду и језику (*Роду о језику и Језик рода мог*).⁴

Дамјанић је био граничарски официр у Аустроугарском царству потом генерал мађарске војске током револуције 1848. године. У бици код Арада сломио је ногу која му је ампутирана а потом био заробљен од руских војника који су га предали Аустријанцима. Ови су га обесили у Араду. У мађарској историји он је национални херој коме су

вицама Вук Караџић забележио је и ону која гласи: „Нуди као Турчин вјером“. Без објашњења, ова би пословица била неразумљива поготово за савременог читаоца. А Вуково објашњење гласи: „Турци кажу да им се пише грјехота Хришћанина не понудити да се потурчи; и за то веле да Хришћански свештеник, кад ђетету на крштењу дуне у уста, говори полако: „Потурчи се, да ме не кривиш на ономе свијету“. (Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пословице*, Просвета-Нолит, Београд 1985, стр. 213) Све благодети промене идентитета у једном историјском времену исказане су у овој пословици и њеном објашњењу, али не и друго лице тог чина које је по правилу не-транспарентно, скривено и упућује на психолошки чин продаје душе, изневеравања предака, греха итд.

⁴Језик је чудо којим се одржавају и руше идентитети. Кара-Мурза вели „Ми смо робови речи“. „Оно што је заљубљеној особи око – то специфично обично око с којим је рођена, то је језик – тај језик који је повјест учинила његовим материнским – патриоту. Тим се језиком, с којим се сусрећемо у мајчину крилу и од којег се растајемо тек на самртној постели, оживљавају прошлости, замишљају другарства и сањају будућности“ (Андерсон, 1998:146). Заборавом језика замире идентитет, језиком се буди, узбуђује и узбуђује.

подигнути многи споменици. У српској литератури најчешће се спомиње по морбидном и суицидалном исказу који му се приписује – да Срби не треба да постоје и да се он неће смирити док и последњи Србин на свету не буде мртав, а када се то догоди убиће и самога себе.

Највиши, федмаршалски чин у војничкој каријери аустроугарске војске достигао је Светозар Боројевић, угарски племић von Војна, један од најуспешнијих војсковођа током Првог светског рата. Уочи тог рата франковци су разорили споменик његових родитеља на православном гробљу у Петрињи, упркос томе што је за себе говорио да је Хрват. Славни војсковођа Боројевић ће умрети у беди јер није, као многи други аустроугарски официри, због противљења једног министра из Хрватске, могао да пређе у војску новонастале Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Боројевићев судбински случај показује да се идентитет додуше може мењати, да се у ту сврху може користити својеврсна мимикрија, али и да је чином рођења увелико већ одређена човекова идентитетска судбина.

Вон Бојна је једна од неретко спомињаних личности у роману *Велики рат* Александра Гаталице, где је, поред осталих, „описан“ грозан случај националне конверзије, и њом условљене промене начина мишљења, сличан ономе генерала Србина који би у националној самомржњи све Србе да побије. Пише у роману: „Можемо га звати Није-бег, иако је себе звао, Џам-Зулад-бег, а заправо се звао Вартекс Норадунгјан“. То је турски полицајац јерменског порекла, који највећа зла наноси својим сународницима у време турског геноцида над Јерменима. Овај идентитетски конвертит се потурчио до мере да се ни свог рођеног имена није могао да сетити, све док није почео да гази по лешевима сународника, понекад Јермена и Турака стиснутих у самртнички загрљај. Али, како то од судбине бива „он који је све своје комшије послао у прогонство, он који ни свог јерменског имена није могао да се сети – није издржао. Џам-Зулад-бег пао је као последња жртва јерменског покоља“ (Гаталица, 2012: 223-226).

Ми као читаоци романа не знамо да ли се ради о стварној или измишљеној личности, да ли је она плод пишчеве имагинације или је само под стварним или измишљеним именима литерарно обрађен један историјски случај, чак можда онај српско-мађарског генерала Јована Дамјанића. Но свеједно, уметност приказује оно што је могуће али и ствара парадигме, а оне су битне. Ова о потурченом Јерменину је веома поучна; сведочи о могућностима и границама измене свести, о (само)манипулацији и њеним последицама, о опасностима које настају с тим чином али и о контрапродуктивности његовог крајњег исхода. Ако је страдање људски усуд, (непожељна) неминовност, боље је да оно буде жртвеничко него злочиначко. Тиме се задобија осуда извршиоца, поштовање и сажаљење жртве. Свега тога нема ако је страдалник претходно био злочинац.

Наведени примери историјских личности српског порекла илуструју и оно што се теоријски неретко истиче, да идентитети нису нешто вечно и непроменљиво већ да могу бити ствар личног избора, сталног мењања, изграђивања али и „предмет“ самопоништавања,

што све опет потврђује да су идентитети вечни, неизмењиви чак и када се све чини да то не буду. Историја српског народа (али свакако не она једина) стварала је услове за настајање мноштва веома интересантних сличних случајева промене идентитета, мање или више не сасвим добровољних већ судбински предодређених преобраћења. Те конверзије, исказане у виду животних прича наведених веома успешних војсковођа, указују на то да је стаменост, идентитетска постојаност, пожељнија од идентитетских стрмоглавица, односно да екстремизми тог типа од судбине бивају жестоко кажњавани и то не само морално, већ и физички, биолошки.

Људи су се одрођавали притиснути различитим животним ситуацијама, најмање су то чинили из пuke обести. Ти чиновни промене верског, а код Срба по правилу и националног идентитета, били су препуни драматике. Љута глад или биолошки опстанак, макар то било и у виду обећаних војничких каријера, стварали су основе и потребу за идентитетским преиспитивањима. Ови пре свега духовни, психички чиновни по правилу су били материјалним чиниоцима условљавани и подстицани.

Отуђивању од својих, изопштењу из рођењем припадајућој заједници, пре него што изопштеник дође у ситуацију да презре сопство, морао је претходити идентитетски комплекс кривице. Али голема мука која иницира напуштање првобитног колективног идентитетом чином се не окончава већ само продужава и умножава. Човек се не рађа да би био сам на овом свету па је напуштање једног колективног идентитета почетак прикључења неком новом. Та, како би Хегел рекао, борба за признањем, у овом случају конвертитска, свакако није никада била ни мало лака и није се одвијала без великих подозрења која су долазила управо са те друге стране. Она је захтевала стално увећање напора за удаљавање од првобитног идентитета, с једне стране, док је на другој, потрага за признањем морала бити испуњена опасностима сваковрсних, пре свега моралних самопосрнућа. Веза између индивидуалног и колективног идентитета је нераскидива. Без повезаности са неким колективним идентитетом личности не би преостајало друго до преживљавање у усамљености, изолованости, отуђености. Припадност колективном без изграђености личног идентитета одводи у безличност, аморфност, лако и радо утапање умасу погодну за сваковрсно манипулисање.

Сви ови примери, акадкази грозни судбински случајеви друштвено-историјских адаптација, упућују на то како *Historia magistra vitaeest* и то понајпре за животне оријентације појединаца, чак народа и држава. Наравно, постоји нешто од ње јаче, тајанственије и моћније, што услед историјског бурног тока увек поништава снагу и уверљивост њених порука. Историјским ветровима се успешно могу супротстављати изузетне људске судбине. Њих, какао се веровало у грчкој митологији, одређују Мојре, богиње судбине, Ериније, богиње освете, Демони, богови који судбину деле или пак људски карактери, како је немитски закључио Хераклит на основу својих запажања. У сваком случају нема значајнијег појединаца а да није био у прилици да га судбина није драматично искушавала и опредељивала.

Постоје генерално узев два пута или два могућа избора, два главна смера истрајавања у људском живљењу, два начина и вида психолошког сагледавања и одношења према свету. То су (само)мржња и (само)жртвовање. Први пут не води никуда и ништа не обећава сем увећања зла и безумља. Са њим се на жалост брже и једноставније улази у историју, а таквим протагонистима она лако и шире отвара врата. Други пут ништа унапред не обећава, али уме да раскошно дарује и то по правилу *post mortem*, одвечности. Примери одабира овог другог пута много су ређи од оних у којима се идентитет самозаборавања или олако одбацује.

У овој прилици осврнућу се само на један случај од судбине награђене идентитетске постојаности. То је пример Милутина Миланковића који је, како пише Александар Петровић, „изашао као победник из четири рата у којима је тражећи идентитет четири пута ослободио себе“ (2015: 450). Из жртвовања се рађа слобода која вазда има своју веома високу цену. Са њом и у њој је могућност да се буде или не буде али и привилегија, односно опасност да слободу сами себи можемо дати и одузети.

Прва Миланковићева жртва али и ослобођењебиће у његовој одлуци да на врхунцу своје инжењерске каријере у Аустроугарској, где је био један од првих пет доктора техничких наука, напусти велелепни Беч и пресели се у Београд, где је изабран за ванредног професора примењене математике на Београдском универзитету.⁵ Београд је тада, у доба Анексионе кризе, био по географском положају и геополитичкој карти, гранична караула према Аустроугарском царству. После економског рата могла се јасно наслућивати ескалација оних правих, с оружјем, уз велика страдања. Најпре ће уследити балкански ратни сукоби, потом Први светски рат.

Миланковићу је постајало јасно да Аустроугарска спрема напад на Србију што ће водити прогањању Срба у монархији. Пред њим су стајале две могућности. Прва, да се користи различитим видовима националне мимикрије која ће у крајњем исходу водити ка поништавању и промени националног идентитета и неговању(националне) самомржње. Ову могућност су, ради сопствених каријера, већ користиле неке од раније спомињаних личности српског порекла и нису се усрећиле. Друга, на изглед проблематичнија могућност била је да се одлучи на радикалан потез промене средине. Позив за професуру у Београду већ је постојао.

После тринаест успешних година проведених у Бечу Миланковићу није било лако да се определи за живот у Београду, њему тада непознату средину са којим га тада нијевезивало чак ни држављанство

⁵ Бенедикт Андерсон у књизи *Нација, замисљена заједница*, у одељку посвећеном патриотизму и расизму, чини се да индиректно погађа природу и суштину Миланковићевог жртвовања када пише: „...повјесничари, дипломати, политичари и социолози с лакоћом баратају појмом „националног интереса“, за већину обичних људи, без обзира на класну припадност, бит нације јесте то што не познаје интереса. Управо је то разлог зашто она може захтијевати жртве. (...) Идеја коначне жртве јавља се тек с идејом чистоће, кроз судбину“ (Андерсон 1998:136).

већ само национална припадност.⁶ Касније ће у својим *Успоменама, доживљајима и сазнањима* записати: „Када бих се шетао по Бечу, видео његова позоришта, музеје и друге знаменитости, растужио бих се при помисли да их нећу више видети ако одем у Београд. А када оставим и све научно благо нагомилано у тој великој вароши, онда ћу тек осетити сву своју сиротињу“ (Миланковић, 2009: 412).

Знао је Миланковић да ће сиротињски бити и његов лични материјални положај у Београду према ономе који је имао у Бечу. Наравно, није могао да зна шта ће га све чекати у будућем његовом београдском животу, какви ће бити ратни походи на Србију са севера и запада, али то је могао да претпостави и интуитивно осети, што није могло да угрози снагу националног опредељења у његовој одлуци, заправо она је дала одговор на судбинско питање које му се поставило: „Да ли је моја дужност да живим, радим и умрем у свом рођеном народу, који ми ево нуди оно што може да ми пружи?“

„Он престаје да се двоуми када постави етичко питање, шта заиста треба да чиним, каква је моја права дужност, где лежи непатворени идентитет. Увиђа сву далекосежност скока у слободу, слугу енергију коју ће тај скок ослободити. Миланковић је енергију ослобађања нашао у моралном императиву на исти начин како је то напуштајући удобни привид власти нашао Свети Сава. Свети Сава није могао на други начин да размишља него Миланковић, односно, тачније речено, Миланковић размишља како мора да је чинио Растко Немањић“ (Петровић, 2015: 455). Александар Петровић оправдано истиче да је идентитетско питање заправо етичко питање, а када се поставља на морално позитиван начин и исход ће бити позитиван.

Али, од опредељења до остварења дуг је и неизванпут – *per aspera ad astra*. До слободе се такође не долази лако већ преко утамничења. После пет година проведених у Краљевини Србији Миланковић је, сада као њен држављанин, отишао на свадбено путовање 1914. године у Аустроугарску, да посети родни Даљ. Тамо је био одмах заробљен и одведен у осигачку тамницу. На срећу, све своје он је са собом носио – кофер, и у њему радове, хартију и перо. Уместо да клоне духом због онога што му се десило он је тамницу доживео, али и искористио као идеално место за рад у тишини и самоћи. Његово прво велико дело *Математичка теорија појава насталих Сунчевим зрачењем* почело је да настаје тамо где нема светлости ни слободе. Својом креативном снагом Миланковић је најнеповољнију животну ситуацију претворио у благотворну.

Будућег великог научника, који се определио за свој народ, није наравно могла да мимоиђе његова судбина. За разлику од конвертита ни он није желео да избегне његов усуд. После нешто више од два-

6. „Према Деридином схватању, на пример, идентитет је једино могућ посредством институција, јер само институције (установа чији је парадигматски пример држава) обезбеђује – установљује идентитет“ (Ђурић, 2010: 290). У Миланковићевом случају држава његовог рођења, највиша дакле институција, која би по Дериди требала да установи његов идентитет, то није била у стању да чини јер се налазила у сталном сукобу са матичном државом његовог народа. Заправо, он се таквој могућности државног установљења идентитета супротставио променом средине.

десет година београдског живота Миланковић је преживео још једно велико животно искушење, немачко бомбардовање Београда 6. априла 1941. године. Паљевину од бомби преживеће и његово највеће дело *Канон осунчавања*. Књига је била одштампана неколико дана пре бомбардовања али је остала неповезанау штампарији. Тог јутра када је изгорела Народна библиотека бомбе су мимоишле *Канон осунчавања*. Само јепотоња киша, због оштећеног крова, уништила последњи табак књиге, који је морао да се доштампа. Тако се и у Миланковићевом случају потврдило оно пророчанство Михаила Булгакова из *Мајстора и Маргарите* да рукописи не горе, док се са штампаним књигама кроз историју неретко дешавало супротно.

Идентитетско опредељење за свој народ и за служење њему, што се некада сматрало нормалним и врлим данас, у време деконструкција и конструкција идентитета, разарања националних идентитета и стварања синтетичких нација, делује некако анахроно. У мору литературе посвећене проблему идентитета која настаје у наше време доминирају ставови који етничке идентитете сагледавају као рационално изабране стратегије које се развијају зависно од ситуације, а не као нешто релативно трајно, историјски кодирано. Етницитет се све више и чешће поима као процес а не као стање па се препоручује активност у смеру чак и безразложних идентитетских трансформација а занемарује вредност идентитетске постојаности. Ако етничка припадност треба да буде ствар свакодневног плебисцита, како сматрају неки теоретичари, онда би сталне конверзије биле спасоносно решење за идентитетски проблем, што је апсурдно.

Живимо у времену у коме се једна нација самопрогласила изузетном па верује да све друге чезну да јој се идентитетски потчине или бар да је обожавају. Или још горе, политичком и економском присилом од малих народа тражи се да промене свест (што иначе сваки народ и свакодневно чини) тако радикално да више не личе на себе. Али та тежња за унифицирањем љуских бића и заједница, на чему свесрдно раде глобализатори, може имати сасвим супротне ефекте од жељених. Настојање да сви буду подређени не само истим вредностима већ и квази-вредностима, само прикрива у себи жељу за поништењем другог и другости, све наводно због рђавих страсти које побуђују идентитети са својим смртоносним последицама. Као да сва зла овога света своје порекло имају у људској истости или различитости.

Инсистирање на идентитетској несталности с циљем да велики што лакше поништавају особености малих, кадкад да ликвидирају боље од себе, наговештај је настанка новог људског типа, својеврсног монструма, андроида, *човека без идентитета* (моралног бескичмењак), бића без историјске и културне укоренености за које не постоје никакве друге вредности сем оних које се могу исказивати новцем.

Негде тридесетих година прошлог векааустријски писац Роберт Музил, промовисао у недовршеном роману *Човек без својстава*, нови литерарни тип, личност без особина, својеврсни *contradictio in adjecto*, поред већ толиких других. У међувремену овај тип „личности“, који свакако није био само плод пишчеве имагинације већ пре резултат

доброг учачања стања ствари и трендова у свету, напустио је корице романа које су га спутавале и искорачио је у свакодневницу, сишао је на улици да се оплоди умноштву варијетета. Зато се данас више ни мало не изненађујемо када га сусрећемо и све лакше га препознајемо. Човек без идентитета је млађи брат или садруг човека без својстава. Ова модерна људска чудовишта изродила је помамна човекова жеља да се грубо меша у туђе, у овом случају по природи и карактеру, бо-жанске послове.

Избор између идентитетске стамености олаког конвертитства може бити веома лак и веома тежак тим пре што се последице могу процењивати и предвиђати али се никада се не могу поуздано знати. Зато неки животни исходи могу бити поучни. Народна мудрост вели да се од себе не може побећи. У наслову ауторовог претходног рада тај став је преформулисан у императив да човек идентитетски треба да буде (и остане) оно што јесте. Томе насупрот промена идентитета, као начин да се побегне од себе, може показатине само немогућност тог настојања већ и сву дубину моралног пада онога који то покуша. Јерменин Вартекс Нараднугјан из Гаталичиног романа *Велики рат* је све учинио да буде Цам-Зулад-бег. Чак је и своје прво име био заборавио, али му ни то није помогло да падне као последња жртва турског покоља Јермена.

У случају Милутина Миланковића судбина је била веома издашна; лепо је наградила његову скромну жртву за националну идентитетску постојаност и учинила га светски значајним научником. Спомињане историјске личности српског порекла у овом раду, које су имале бар по два национална идентитета, нису биле такве судбинске среће. Животе су по правилу окончавале трагично и што је још горе, народу из кога су потекле мање-више нису остале у лепим успоменама.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон, Бенедикт. *Нација: замишљена заједница*. Београд: Плато, 1998.
- Вер, Вивијен. *Увод у социјални конструкционизам*. Београд: ZepterBookWorld, 2001.
- Гаталица, Александар. *Велики рат*. Београд: Моно и Мањана, 2012.
- Деспотовић, Љубиша и Зоран Јевтовић. „Конструкција и деконструкција идентитета и међународне интеграције“. *Српска политичка мисао* 2 (2015).
- Ђурић, Јелена. „Парадокс идентитета“. *Филозофија и друштво* 2 (2010).
- Кара-Мурза, Сергеј. *Манипулација свеићу*. Београд: Књижара „Никола Пашић“, 2008.
- Караџић, Вук Стеф. *Српске народне пословице*. Београд: Просвета и Нолит, 1985.
- Миланковић, Милутин- *Успомене, доживљаји и сазнања* (изабрана

дела, књ.7). Београд: Завод за уџбенике, 2009.

Милосављевић, Љубинко. *Куда и како*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2012.

Петровић, Александар. „Милутин Миланковић“. У *Срби 1903-1914 – Историја идеја*, приредио Милош Ковић. Београд: Слио, 2015.
Елазар Баркан

КОЛЕКТИВНИ ИДЕНТИТЕТИ И КОЛЕКТИВНИ ПСЕУДОИДЕНТИТЕТИ^{2*}

Резиме: Рад се бави разматрањем колективних идентитета и појаве псеудоидентитета колектива. Ослањајући се на познате научно-теоријске информације о колективним идентификацијама, аутор утврђује релације персоналних и колективних идентитета, корене, појам и типове идентификација колектива. У том смислу се образлаже и појмовно одређује сваки од наведених врста идентитета колектива. Централни део рада се посвећује анализи појаве колективних псеудоидентитета, уз настојање да се утврде услови и контексти њеног настанка, искуствени облици и последице које оставља у животу друштва. Установљава се појам колективних псеудоидентитета као и класификовање његових основних практичних форми. Колективни псеудоидентитети су знак најозбиљније кризе која може да захвати друштво или неке његове делове. Као такви представљају објективну патологију друштва. Искуствено се јављају кроз неколико облика, а крећу се од свесне замене свог за туђи идентитет, преко потискивања свесности о властитом идентитету па све до губитка способности за било какву колективну идентификацију.

Кључне речи: колективни идентитет, персонални идентитет, колективни псеудоидентитет, друштвена аномија, друштвена ентропија.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Временом изграђена симбиоза особина човека као природног и друштвеног бића условила је и његов однос према свету који ствара и у којем живи, другим људима и себи самом. На тим основама се конструише и способност његовог самоодређења. Као рационално биће и биће искуства човек се интелектуално, емоционално и социјално одређује према другима али и према себи. Самоспознаја и изграђивање властитог ЈА, претпоставка је његових релација према МИ и ОНИ. Његова интеграција у колектив такође почива на овој способности и спознаји. Друштвеност не занемарује нити се супроставља индивидуалности. Она се гради на њој. Примарна природа није човеков произ-

¹ fonthil63@gmail.com

^{2*} Рад саопштен на научној конференцији "Традиција, модернизација и идентитети VII: Однос традиције и модернизације у обликовању идентитарне културе друштвених група у савремености", одржаној 27. маја 2016. године на Филозофском факултету у Нишу, у организацији Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.

вод. Прилагођавајући је себи (и преко границе еколошке одрживости) и градећи сопствену духовност, вредности, норме, језик, потврђујући себе као свесно и самосвојно биће, он ствара секундарну природу. Сопствену друштвено-културну средину, истовремено, ситуирајући себе у њу као и своју посебност.

Правимо разлику између персоналних и колективних идентитета. Мада, постоје мишљења да објективне разлике међу њима и нема јер човек је, веле промотери овог става, превасходно друштвено биће које своју индивидуалност интегрише и/или утапа у друштвеност, као што је и обликује према захтевима социјалне средине. Да, али индивидуални однос према погледима, представама, моделима које нуди, очекује или захтева колектив зависи од личности и њеног карактера. Стога и говоримо о различитим типовима личности – објективно, персоналним идентитетима. Њихове везе са друштвом су разноврсне и почивају на субјективним и објективним чиниоцима. Лице може прихватати понуђено или одбити, оно се може покорити заповестима колективног обрасца, али се и побунити против њега. Човек је биће слободног избора. Његов избор може бити и компромис, адаптација или низови опозитива друштвено моделованом ставу. Васпитање и социјализација не граде по којекваком аутоматизму идентичне особе. Тада би била доведена у питање способност личне идентификације, рационалне самоспознаје. А тиме и колективног идентификовања. Социјална културација личности доприноси персоналном конституисању. Ови процеси су двосмерног карактера, различитог интензитета и исто таквог исходишта. Особине друштава и појединаца условљавају и њихове релације. Социјализација би требала да обезбеди уграђивање личности у друштво, његов живот али и да оснажи инвентивне и креативне способности људи.

Интерпретације значења и смисла која лица придају свом колективу, нису истоветна. Колективни идентитети садрже више или мање димензија. Генерално, оне се могу груписати у две категорије: објективне и субјективне димензије. Заједничка искуства временом изграђују и колективне идентитете. Они моги израстати на низовима социјалних матрица: 1. практичном генерацијском искуству, 2. заједничком сећању на колективно искуство, 3. заједничкој историји, 4. културно-духовној сродности, 5. моделима представа, ставова, вредности, 6. колективном стремљењу јединственом циљу и тд. Заједничко историјско искуство постојано конституише идентитет колектива. Али, некакви преломни, драматични догађаји у животу колектива, у стању су бити архитекте и градитељи идентитета заједнице без обзира на непостојање временског континуитета. У таквим околностима можемо рачунати са неколико искуствених исхода. У првом случају, постојећи колективни идентитет добија нова обележја задржавајући примарна постојећа. Та нова својства колективне идентификације могу трајати одређено време, дуже или краће, а само њени највиталнији елементи постају трајним делом структуре колективног идентитета. У овом примеру не долази до такве кризе колективног идентитета која ће у једном периоду израсти у најозбиљнији проблем иден-

тификације колектива – у појаву коју смо именовали као колективни псеудоидентитет. Колективни псеудоидентитет је друга практична могућност наведеног примера. Ради се о замени истинског и на историјском искуству грађеног идентитета колектива, лажном идентификацијом. Она се такође појављује кроз неколико појавних облика, различитих корена, трајања, интензитета. У сваком случају, реч је о појави која је вишеструко опасна по конкретан друштвени колектив. Дезоријентисаност колектива у погледу властите идентификацију условљава а неретко и непосредно узрокује и друге проблеме: вредносну дезоријентацију, аномију, ентропију, манипулацију датим колективитетом у било којој форми а са готово истоветним циљем, културно, духовно и економско сиромашење, апатичност, дефетизам и осећај беспомоћности на друштвеном и колективном плану и тд. Крајња форма псеудоидентитета колектива се јавља кроз одсуство способности за било какву колективну идентификацију.

ПОЈАМ, ВРСТЕ И ОСОБИНЕ КОЛЕКТИВНИХ ИДЕНТИТЕТА

Између колективних и персоналних идентитета постоји низ тачака у којима се преламају њихове особине. Основа за стицање једног и другог идентитета су самосвесност и самосвојност (Nikolić, 2011a: 221). У друштвеном и културном смислу персонални идентитет се гради кроз процесе учења и усвајања, васпитањем и социјализацијом. Усвојени обрасци вредности, представа, ставова, мишљења се потом интернализују. Креч и Крачфилд наглашавају да је човеково ЈА или самосвест ‘‘субјективно доживљен ентитет, укупна свест о себи једне особе, процес који омогућује интеграцију опажања, осећања и мисли о властитој личности’’ (Креч, Крачфилд, 1969: 216). Ови модели се током фаза у социјализацији личности могу исказивати као константне категорије, али се могу и мењати. Личност³ може кориговати усвојене обрасце мишљења, понашања и вредновања. Своје ставове, представе, мишљења и осећања према себи и према другима. Ове промене се крећу од незнатних које су махом условљене адаптацијом на настале друштвене промене, па све до корених измена усвојених модела. Управо идентитетске промене личности су узрок и последица ових врста варијација.⁴ Персонални идентитет је зависна варијабла

3 Никола Божиловић упозорава на разлику између појмова личност и индивидуа (појединац): "Индивидуа је само потенцијално развијена, али не и потпуно остварена личност. Док се појам индивидуе односи на појединачну биофизичку егзистенцију човека, дотле личност у себи сажима више категорија, као што су аутономија, идентитет, самосвест и слобода" (Божиловић, 2010: 37).

4 "Ове кризе у конституцији персоналног идентитета са једне стране су израз самог процеса њиховог устаљења, дакле сасвим су очекиване: а) васпитање и социјализација у адолесцентном добу тек треба да учврсте слику појединца о свом персоналиту, б) промене у окружењу условљавају и другачије устројено друштвено биће, те се ова појава рефлектује и на измене у идентификационој структури личности, ц) однос личности према спољњем окружењу може осцилирати све до оних граница када неминовно долази и до промена у њиховом идентитету" (Nikolić, 2011a:

и као такав не представља стабилну категорију. Представа о сопству садржи одговоре пре свега на питања: ко сам, одакле потичем, чему стремим, шта устројава мој вредносни систем и постоји ли сагласност мог и вредносног система друштва коме припадам (Nikolić, 2011a: 222). Идентитет личности, без обзира на њене карактерне црте, не зависи само од ње саме. Друштво и најпримарније групе којима лица припадају, оријентишу и изграђују, мењају и дограђују најзначајније елементе које граде идентитет. Систем вредности представља најзначајнију, упоришну тачку на којој израста свесност о властитом ЈА.⁵ Кроз интеракцију генетских предиспозиција, референтног оквира и менталне структуре личности са друштвеним окружењем, спецификује се персонални идентитет. Међутим, друштвене околности нису једини фактор који утиче на измене идентитета личности. У друштвеној стварности се не мора ништа значајније изменити, али се лични доживљај и опажај искуственог може поуздано мењати на основама неких промена које се тичу саме личности. Али, ни тада се не смеју у потпуности искључити друштвени чиниоци који могу деловати као латентни и индиректни услови. Измене личног идентитета који се матрични на индивидуалним факторима својствене су свим типовима друштва и најразличитијим друштвеним околностима. Ипак, та појава је “присутнија у нестабилним и неуређеним друштвима, периодима кризе, превирања, наглих (и делимично очекиваних) промена” (Николић, 2011b: 216).

Може ли се повући паралела између персоналних и колективних идентитета? То је могуће али је погрешно уопштавањем преносити особине и искуства персоналних идентитета на колективне. Међутим, без самосвести и самосвојности, без личног идентитета нема ни истинске колективне идентификације. Лични идентитет је претпоставка постојања колективног. Постоји више врста колективних идентитета. Које особине учествују у грађењу различитих колективних идентитета? Навешћемо неке од њих: 1. *заједничке представе и погледи на свет*, 2. *сагласна уверења, циљеви и вредности*, 3. *сродан начин живота*, 4. *модел поступања*, 5. *основни културни обрасци*, 6. *осећање заједничке припадности*, 7. *заједничка вера*, 8. *традиција и обичаји*, 9. *језик*, 10. *писмо*, 11. *географска настањеност*, 12. *привређивање*, 13. *заједничко историјско порекло и искуство*, 14. *свесност о заједничком пореклу и историјском искуству*, 15. *предања и митови*, 16. *свест о етногенетској сродности*, 17. *осећање солидарности и привржености*, 18. *уређење и организација друштвеног живота*. Тешко се може установити потпуно јединство ових чинилаца на примеру било ког колективног идентитета. Њих у различитом саставу

222).

5 О значају вредносног система друштва за самоидентификацију личности говори и С. Хрњица. Он каже: "Вредносни систем те средине прерађен током усвајања од стране јединке је вредносни оквир и за доживљај властите личности. Од сагласности или несугласности доживљаја себе са усвојеним вредносним системом зависи и степен задовољства собом, осећање сигурности и осећање самопоштовања" Хрњица, 2005: 164-165).

и неједнакој мери, са сталним или променљивим присуством, затичемо у различитим идентификацијама колектива. Они нису апсолутно дати. Као ни било који колективни идентитет. Граде се током историјског развитка колектива, али се не окоштавају у времену. Културе се прожимају, у различитој мери утичу једна на другу. Акултурациони процеси у савременом и све више умреженом друштву, добијају на замаху. Тиме се неминовно мења културна самосвојност друштава. Али то не значи и нестанак идентитета друштвених целина. Он и даље постоји али се мења, надограђује, адаптира (Nikolić, 2011a: 223).

Колективни идентитети су вишеслојне појаве па се из тог разлога у њиховом проучавању примењује мултидисциплинарни приступ. Они слове предметом проучавања социологије, културологије, антропологије, антропосоциологије, социјалне психологије, етносоциологије, етнолингвистике, етногенетике. Љубиша Митровић истиче да се идентитет друштвених група, као и у случају персоналних идентитета “формира под утицајем бројних генетских, културних, социјалних и персоналних фактора, унутрашњих и спољних процеса” (Mitrović, 2009: 43). Загорка Голубовић наглашава да током конституисања идентитета осим когнитивних и мотивационих процеса, који су претежно својствени персоналним идентитетима, посебну важност имају осећања заједничке припадности и аутономије, карактеристичних колективним идентитетима (Голубовић, 1998: 15). Ови процеси не морају да стоје у међусобној опреци, као што ни колективни идентитети не подразумевају безусловно асимилацију индивидуалности. Осећање поверења и међусобне солидарности лица која се интегришу у колектив, може да се развија паралелно са процесима стицања самосвести и самосвојности личности. Тако да колективни идентитет уме, бар у теоријском смислу, да буде основа другог процеса – индивидуације личности (Исто). Међутим, тип друштва непосредно утиче на ове релације. Затворена, неуређена друштва и њихови колективитети безусловно намећу припадање колективу уз искључивање права на аутономност личности. Она се у таквим околностима представља и заповедно доживљава “као ‘страно тело’ једног кохерентног групног ауторитета” (Голубовић, 1998: 15). У формирању колективног идентитета не учествују само социјални елементи који су, свакако, доминантни у структури колективне идентификације. Конституисање и својства колективних идентитета зависе и од индивидуалних обележја лица која она уносе у дату групу (Исто: 27). Премда се ни код ове констатације не може прибећи потпуном уопштавању. Од типа друштва, преовлађујућих особина његове структуре, врсте супрематских односа као и облика друштвених група, зависи у којој мери ће појединци имати прилику да развијају сопствену самосвојност као аутономну целину у односу на колектив. И колико ће уопште моћи да своју индивидуалност уграде у колективну идентификацију. Различити колективни идентитети такође утичу на релације индивидуалних и идентитета колектива.⁶ Б. Стојковић закључује да се колективни иден-

6 Када расправља о врстама колективних идентитета З. Голубовић издваја: групни идентитет, класни идентитет, социјални, културни, национални и професио-

титети (мада он користи термин *друштвени идентитети*) "односе на поимање себе које потиче од припадања референтним групама..." (Стојковић, 2009: 355). Идентитети се граде кроз разноврсне интеракције у друштву. У зависности која димензија преовладава у тим интеракцијама (родна, етничка, класна...) и утврђујемо постојање тог типа колективног идентитета.⁷

Основни чиниоци колективних идентитета су историјско искуство етноса и његова култура, став је М. Кастелса. Култура је оквир пројектовања социјалног и идентитетског смисла народа (Кастелс, 2002: 16). Разматрајући корене колективних идентитета Кастелс класификује три типа идентитета: 1. легитимирајући идентитет кога граде званичне и доминантне институције у друштву, 2. интензитет отпора кога изграђују они субјекти који се налазе у подређеном положају у односу на доминантни идентитет и које овај ентитет угрожава, 3. пројектни идентитет који се изграђује на темељу сагласности група у друштву у погледу реконструкције постојећег или конструисања новог модела самосвојности који би одговарао друштву у целини. Поред културе као референце колективних идентитета, Кастелс уочава и утицај односа моћи у друштву на процес конструкције колективних идентитета. Управо ови односи граде, стварају, дограђују али и разграђују колективне идентификације. "Носиоци реалне друштвене моћи моделирају друштвени живот сходно својим потребама. На тај начин и колективни идентитети бивају релативно трајне и различито значајне категорије. Плуралност идентитета се огледа и у овом погле-

нални идентитет. "Иако се групни и класни идентитет не могу стриктно разликовати од социјалног идентитета, јер су његове подврсте, ипак је ово разликовање аналитички корисно јер се односи на уже и шире сфере друштвеног бића, које имају специфичне карактеристике" (Голубовић, 1998: 28-29). 3. Голубовић сматра да групни и класни идентитети, као подврсте социјалног идентитета, имају посебну важност. Групни идентитети, због тога што појединци прва знања о ентитетима ЈА и Ми стичу баш у оквиру одређених група. То је својеврсна основа персоналне идентификације као и развијања осећања заједничке припадности непосредној групи. Ради се о породичним групама, групама вршњака, суседским групама и тд. Групни идентитети су основни облик колективног идентитета. "У тим односима нераскидива је веза између индивидуалних диспозиција и социо-културног наслеђа, будући да се појединци сусрећу «лицем у лице» и на основу личних познанстава стварају групе, или живе у њима на основу рођења али у међусобном персоналном контакту (за разлику од етничке заједнице, која се такође сматра као веза «по крви» али без персоналних контаката са осталим члановима)" (Исто, 29). Класни идентитет, каже она, као подврста социјалног идентитета развија осећање заједничке припадности и солидарности једног дела структуре друштва. На тај начин се образује посебна покретачка снага корених измена постојећих друштвених односа. Значи, измене постојеће структуре глобалног друштва. Али, ова врста колективне идентификације нема тај као искључиви задатак. То је превасходно њена пројектована могућност. Објективно, не и моћ.

7 Позивајући се на резултате до којих је дошла Stela Ting-Tumi и која класификује осам основних типова идентитета, Б. Стојковић тој типологизацији додаје још две врсте идентитета. Stela Ting-Tumi ситуира следеће идентитете: 1. културни идентитет, 2. етнички идентитет, 3. родни идентитет, 4. персонални идентитет, 5. идентитет улоге, 6. релациони идентитет, 7. идентитет достојанства или образа, 8. идентитет проистекао из симболичке интеракције (Ting-Toomey, 1999; у Стојковић, 2009: 355). Стојковић овој групи прикључује цивилизацијски и завичајни идентитет.

ду” (Николић, 2011б: 218).

Које колективне идентитете затичемо у друштву? Класификација колективних идентитета зависи од историјског типа друштва као и особина конкретног глобалног друштва. Генерално посматрано, могуће је класификовати следеће врсте колективних идентитета: 1. *групни идентитети*, 2. *културни идентитети*, 3. *поткултурни идентитети*, 4. *класно-слојни идентитети*, 5. *етнички идентитети*, 6. *верски идентитети*, 7. *професионални идентитети*, 8. *идеолошки идентитети*, 9. *партијски идентитети*, 10. *родни идентитети*, 11. *генерацијски идентитети*, 12. *завичајни идентитети*. Потребно је напоменути да аутори са различитих научно-теоријских аспеката разматрају и демократске, ауторитарне, поткултурне, монолитне, изломљене идентитете, идентитете отпора и идентитете зависности, развијене, неразвијене, идентитете у кризи и сл. (Митровић, 2009: 45). Кроз колективне идентитете се преламају прошлост, садашњост и будућност. У њима се негује традиција, кристалишу вредности. Али, они могу бити подлога и стереотипног начина мишљења и понашања. Величина колектива утиче и на међуодносе њихових чланова. Нису у свим колективним идентитетима појединци тесно повезани.

Групни идентитети су зависна варијабла. Величина групе, врста интеракција и стожер унутрашње интеграције, темеље квалитативна својства ових идентитета. Породичне групе или групе дружења, на пример, су чвршће повезане од сложених класно-слојних групација. У заједницама више долазе до изражаја релације личних карактера и особина групе јер се појединци чешће налазе у непосредном контакту. То им омогућава поузданију процену ДРУГИХ унутар МИ и заузимање вредносног става према МИ као и према појединцима унутар заједнице. Заједница се одликује чврстим односима унутрашње повезаности засноване на међусобној солидарности, емотивним везама, блискости, толеранцији. Независно на различите практичне форме, групни идентитет је основа колективном идентитету јер сваки појединац првенствено припада некој групи са којом се у одређеној мери и идентификује.

Културни идентитет се заснива на значају, смислу и вредности културе за друштво у целини или за неки његов део. Култура као комплексна целина симбола на овој равни и гради идентитет. Као симболички доживљај идентификације (Николић, 2008: 247). На једном друштвеном простору она егзистира као генеричка и диференцијална култура. Начин на који су појединци организовани у обављању низа делатности експонира је на генеричком нивоу, а историјска спецификација ове особине као и људског друштвеног живота манифестује је као диференцијалну културу. Посматрана кроз обе перспективе, култура омогућава извесније и јасније ситуирање појединаца у друштвеном контексту. Културни идентитет се стиче временом, а затиче укључивањем у друштвени живот јединке. Све друштвене ситуације у којима лица учествују, чије последице осећају или којих бивају свесна на неки други начин, артикулишу се постојећим културним образцима. Зато се културни идентитети најчешће узимају као кључни за

разумевање не само колективних идентитета, него и живота појединаца и друштва. Вредности, значења, потребе, интереси се уобличавају у мисаоној перцепцији индивидуума, превасходно у културним процесима. Модели друштвеног живота које појединци прихватају и упражњавају, културна пракса, представе, начини мишљења, знања, вредности, потребе, материјална добра, исказују се као културни идентитети. На њих свакако утичу процеси попут акултурације и асимилације, адаптирајући их на ново или узрокујући корените промене. Значи, ни културни идентитет није потпуно стабилна, непроменљива друштвена категорија.

Поткултурни идентитети се граде на оним чиниоцима који постулирају субкултуру као културни облик. Ова врста колективних идентитета израста на културној посебности одређеног слоја, групе или професије на пример, унутар јединствене националне културе или културе која има наднационални карактер. Све различитости у ондосу на модел културне целине а које се испољавају као различитости у деловању, понашању, ставовима, представама, животним стиловима, вредностима, сублимирају се у колективној идентификацији. Појаве, тенденције које се зачињу у неком центру (језгру, средишту) дифузионо се простиру и захватају све шири простор, појединце и групе. Поткултурни идентитети могу бити трајнији од неког тренда у оквиру дате поткултуре. Одређени поткултурни тип може изгубити на значају, популарности и интезитету. Тако се и умањује број оних лица који га упражњавају. Али, један део те популације може трајније или трајно практиковати садржаје неке варијанте дате субкултуре. У томе се гради и огледа и ова врста њиховог колективног идентитета. Субкултуре попут сеоске, градске, културе младих, елитне или масовне су више или мање издиференциране целине. Независно на променљивост њихове структуре, функција, садржаја и појавних облика, као друштвене појаве немају карактер тренда или популизма. Али имају неки њихови делови. Попут различитих видова масовне културе или културе младих, на пример. Колективни идентитети који израстају на овој основи се гранају у два правца: а) идентитети постојанијих поткултура, који су сами трајније категорије, некада мање или више интензивне као идентификације, б) идентитети поткултурних трендова и популизма, интензивне идентификације у време трајања, нарочито у зачетку и првобитном развоју, док касније губе на интезитету и нестају као врста колективне идентификације.

Класно-слојни идентитет је условљен својствима ове врсте друштвене групе. Како су класе и слојеви структуриране целине са унутрашњим хијерархијски устројеним подструктурама, а које су, без обзира на хијерархију, више или мање издиференциране, тако се и чврста, кохерентна и постојана идентификација на овом нивоу тешко може очекивати. Међутим, не треба занемарити извесну меру класне одређености васпитања и социјализације, као и идентификације на економској равни, у погледу начина друштвеног живота и различито градиране солидарности припадника конкретне друштвено-слојне структуре.

Етнички идентитети се етаблирају на свим оним претпоставкама на којима израстају и етничке заједнице. Ови идентитети осцилирају од врло лабавих идентификација па све до чврстих и стабилних ентитета. Времена сукоба са другим етничким групама условљавају њихову укупну унутрашњу интеграцију. Са њом расте ниво и значај етничке самосвојности. Она се конституише дугим и континуираним деловањем историјске праксе уобличене кроз традиционално наслеђе етничке заједнице.

Верски идентитети настају и одржавају се на припадности верској као духовној заједници. Почивају на религијским начелима, представама и вредностима. То је врста чврстих и стабилних колективних идентитета. Сматра се да су верске идентификације најпостојаније јер их граде лица која искрено припадају верско-духовној заједници. Искреност вере обезбеђује чврстину и трајност верског идентитета. Стога, број верника једне конфесије не одговара броју лица која припадају овом типу идентификације. Он је увек већи. Религија као систем симбола на симболичком доживљају структурира самосвесност и самосвојност у колективном смислу, која се преузима, симболички доживљава и исказује као властита.

Професионални идентитет се гради на етичким кодексима дате професије, функционалној пракси, мотивима, интересима, циљевима, институционализацији обављања професионалне улоге. Рутинизација делатности, конституисање модела професионалног понашања, установљење и поштовање правила у вези обављања професионалне делатности, практично институционализују ове типове идентитета.

Идеолошки идентитети израстају на заједничкој свести о вредностима од којих се мора полазити, интересима којима се треба оријентисати, циљевима којима је потребно стремити, и идејама на који начин организовати своје поступање у складу са вредностима, штитити и промовисати интересе и остваривати циљеве у било којој сфери друштва. Та заједничка свест се затиче у социјалној средини, а процесима васпитања и социјализације се интернализује на индивидуалном нивоу. На колективном плану имамо посла са колективном идентификацијом која се гради преваходно на наведеним комплементима, а на личном се идеолошки идентитет испољава кроз конкретни начин живота.

Партијски идентитети се граде на партијској припадности и прилично варирају по питању стабилности и трајања. Ова констатација проиходи из низа чињеница од којих су најважније следеће: 1. јасноћа, препознатљивост и континуитет партијске идеологије, 2. карактер друштва и позиција политичких партија у њему, 3. врста, распростањеност и интензитет зависности појединаца од припадности политичкој партији. Идеолошки идентитети се не могу свести на партијске. Партијски идентитети су само једна искуствена форма идеолошких идентификација. Али, значај ове врсте идентитета условљава њихово издвајање као посебног типа колективних идентитета. Различита друштва различито и вреднују припадност политичкој партији. Тоталитарна, објективно затворена друштва, независно на формално-

правно уређење политичког монизма или политичког плурализма, почивају на страху и зависности свих оних ниже ранжираних у оквиру унутарпартијске хијерархијске структуре, или у потпуности изван ње. Друштвени поредак се може устројити на доминацији и подражају емоционалних стања појединаца, осећањима страха, беспомоћности, зависности, очајања. Како су градиране степенице моћи и утицаја, тако су грађирани и нивои ових осећања. Ова појава је својствена једнопартијском као и вишепартијском систему. Тачније, у одсуству политичког плурализма и поштовања слобода и права човека и грађанина. У тавим околностима припадност партији је условљена, као и партијска идентификација. Пре би се могло закључити да се ради о имитацији партијске идентификације засноване на принудном избору. То је лажна, имитативна, неискрена идентификација. Колективни псеудоидентитет, односно, једна његова врста. Лица према извору идентификације интимно могу развијати негативна осећања: бес, љутњу, презрење, одвратност, мржњу. Од ове врсте партијског идентитета треба разликовати следеће примере колективне идентификације утемељене на припадности политичкој партији: 1. ирационална оданост вођи и партији са којима се појединци идентификују све до граница безусловне послушности независно на статус у партијској структури моћи, 2. идентификација са вођом и партијом на матрици властите задовољавајуће позиције у њој, 3. чвршћа или лабавија идентификација са партијом у отвореном, демократски уређеном друштву. Сваки од ових примера се односи на колективни идентитет који из личне перспективе почива на различитим факторима. У првом случају, реч је о потпуној преданости вођи и његовом колективном лику – партији. Ово је врста најчвршће етаблираног колективног идентитета уопште, а који израста на ирационалној подлози. Друга врста овог колективног идентитета израста на истим претпоставкама, с' том разликом што као настала на емоционалном фактору код појединца и зависи од тог фактора. Емоционално установљена идентификација, из исто емотивних разлога престаје да постоји. Трећи пример партијског идентитета се тиче идентификације која је присутна у отвореним, демократским друштвима где се партијска идентификација гради на осећају заједничке припадности групи која има идентичне или сродне политичко-идеолошке погледе на стварност. Само осећање припадности које се гради на сопственом рационалном избору или избору стицајем различитих околности, условљава ову врсту колективног идентитета.

Родни идентитети се заснива на припадности полу или на осећају припадања полу, независно на биолошку чињеницу. Родни идентитет не зависи само од субјективних представа и осећаја о властитом полу (мушкарца као мушкарца, мушкарца као жене, жене као жене, жене као мушкарца, жене и/или мушкарца као жене и мушкарца) него од сплета друштвених, културних и вредносних представа о оба пола. Ове околности одређују ставове о половима, њиховом положају, улози, обрасцима поступања, друштвеним очекивањима, циљевима, обавезама.

Генерацјски идентитети израстају на свесности појединаца

о генерацијској сродности у погледу културних навика, модела понашања, ставова о вредностима. Они се често развијају и у погледу припадности истом историјском периоду у коме одрастају, сазревају, прихватају друштвене обавезе и одговорности, као и у контексту дешавања на друштвеном простору којима је на одређен, можда и посебан начин обухваћена њихова генерација.⁸ Генерацијски јаз, уме учврстити представе о сопственој генерацијској идентификацији.

Завичајни идентитети се изграђују на географској припадности или пореклу. Структурација ових идентитета интегрише низове културних, вредносних и социјалних чињеница који су особени за дати географски и друштвени простор. Они се развијају код оних лица која се нису територијално померала, а посебно код појединаца који су мигрирали у другу средину. Тако да сећање на порекло, обичаје, начин живота и слично, буди носталгична осећања која доприносе чвршћем конституисању завичајне идентификације. Према томе, ова врста идентитета се махом матричи на емоционалним представама. Оне посебно долазе до изражаја приликом несналажења у новој средини, и сплета могућих проблема који се могу јавити на новом простору а који се не морају тицати конкретно имигрурајућих група, него свих који живе у тој средини.

Персонални и колективни идентитети усвајају али и модификују постојеће конституенте, градећи нове. Ови процеси развијају се заједно са насталим друштвеним променама и зависе од њиховог обима, дубине и интензитета. “То значи да је његова социјална диференцијација увек могућа. Целовитост идентитета је релативна. Њега граде различито значајни елементи. Њихова социјално-вредносна градација зависи од сплета индивидуалних као и друштвених особина. Свака битнија измена у овом погледу, а превасходно оних које имају друштвени контекст, може да доведе до промена самог идентитета” (Nikolić, 2011a: 224). Без обзира на чињеницу да самоспознаја и самосвојност теже постојаности и уравнотежености, динамичност друштва условљава и њихове промене – од незнатних, очекиваних и прилагођавајућих до знатних и коренитих. Уколико су развојне промене друштва неусклађене, некохерентне, ако се не крећу ка јасном циљу већ су стихијне, имају променљиве правце и својства, тада се као такве сублимирају у МИ. Од способност МИ да настале промене апсорбује у своју генеричку структуру, зависи и објективна способност МИ да задржи потребан ниво уравнотежености властите структурације. Уколико то постигне располагаће добрим изгледима да успостави бар елементарну хармонију са глобалним друштвом. Тиме се

⁸ Расправљајући тему колективних идентитета Ентони Смит истиче *континуитет искуства, заједничко сећање и заједничко осећање*. У првом случају је реч о континуитету генерацијског искуства на чему израстају генерацијски идентитети. Заједничко историјско сећање на кључне догађаје и осећање заједничке судбине, граде етничке идентитете. Они обезбеђују континуитет у сећању на заједничко искуство и као рационална и емоционална референца се сажимају у традицији, обезбеђујући колективну самосвесност. Види: Smith, 1990: 130.

и умањују шансе за наступањем кризе идентитета (Николић, 2011в: 95). Уређена плурална друштва подразумевају способност колективних идентитета за адаптирање према ДРУГОМ. У супротном случају, када колективни идентитети (сви или неки од њих) егзистирају као затворене и аутархичне целине, неминовно се јавља криза идентитета на том друштвеном простору. А сукоб идентитета се манифестује кроз различите облике: отворене и бруталне, отворене и умерене без изгледа да уруше постојећу структуру глобалног друштва, латентне и претеће да поприме деструктивна својства, прикривене као део културно-социјалног пејзажа конкретног друштва. “Савремено друштво као институционално издиференцирано и функционално међузависно, више него икада испољава потребу да се способност прилагођавања угради као трајно својство у структуру колективних идентитета. Прихватање промена значи и партиципирање у њима” (Николић, 2011в: 95). Уколико су колективни идентитети спремни на прилагођавање према ДРУГОМ, развијају властите могућности културне, вредносне и социјално-структурне инвентивности у погледу прогресивног надограђивања ЈА. “Саобраћај разноврсних колективних идентитета успоставља обрасце друштвеног живљења на подлози солидарности, превазилажења разлика, толерантности и функционално нужног заједништва, макар и у оделитим целинама” (Исто: 95).

КОЛЕКТИВНИ ПСЕУДОИДЕНТИТЕТИ – ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ

Колективни псеудоидентитет је заједнички именитељ сваке врсте лажног колективног идентитета. Оног идентитета који објективно не постоји. Колективни псеудоидентитет се јавља у неколико облика од којих су два најзначајнија: 1. имитација туђег идентитета уз прикривање сопственог и 2. заборављање властите идентификације и трагање за новом. У телеолошком погледу, колективни псеудоидентитет означава појаву која се јавља у процесу губљења сопствене идентификације и трагања за њом или пројектовања нове, као и у случају потпуног одсуства способности колектива за повратком изворном, аутентичном идентитету или стицању новог идентитета. У другом примеру, ради се о неспособности за колективном идентификацијом, под интензивним, дубоким и сложеним утицајима низа чинилаца у историјском контексту. Колективни псеудоидентитет се, поједностављено, јавља при губитку свесности о себи или при свесном подражавању туђег идентитета уз прикривање властитог. Колективни псеудоидентитет бисмо могли одредити на следећи начин: *Колективни псеудоидентитет је појава лажне и обмањујуће идентификације колектива која се јавља при губитку свесности о сопству или при свесном подражавању туђег идентитета уз прикривање властитог, а која је резултат дуготрајног и интензивног историјског процеса неке врсте агресије на самосвесност и самосвојност датог колективитета.*

Узроци појаве колективног псеудоидентитета

Узроци криза савременог друштва су многобројни. Неки од њих се јављају у интеракцији са другима читавајући се и кроз кризе колективних идентитета. Међутим, потребно је поуздано утврдити удео кризе идентитета у друштвеним кризама, као и шта је узрок а шта последица. Криза идентитета и корени ове кризе утичу и на појаву колективних псеудоидентитета. Лутања и несналажења на плану колективне идентификације, мешања мита и истине, збиље и виртуелности. Самосвесност и са њоме самосвојност се доводе у озбиљну претњу. Овде се не ради о разумљивој развојној промени свести о МИ која је у одређеној мери сагласна са друштвеним променама. У овом случају може да дође до потпуног преобликовања колективне идентификације. До неспособности упражњавања представа, ставова, вредности, опхођења, стремљења, својствених конкретном колективном идентитету.

Транзитни процеси у друштвима попут српског, испуњени дезоријентисаношћу на свим подручјима друштвене стварности, неретко изазивају измене персоналне и колективне идентификације које су условљене потребом имитације ДРУГОГ и осећајем инфериорности ЈА. И у овом случају српски пример се може узети као репрезентативан. Наметање осећаја кривице и потребе искупљења којем се не наслућује крај, развија осујећеност, дефетизам и беспомоћност. Како се неодговорност, самољубље и лицемерство политичких елита исказује и на овом плану у екстерној као и интерној перспективи, продубљују се ова стања а факторима моћи даје се на замаху за све нове вредносне, социјалне, културне и економске регресије овог друштва. Са њим и колективних идентитета који прибегавају својеврсном бекству од сопства кроз неуспеле, драматичне и надасве опасне имитације других уз камуфлирање властитог МИ. Још је К. Манхајм кроз разматрање *погрешне свести* помињао технике бекства од себе и света (Манхајм, 1968: 78). Он полази од погрешне свести која се јавља на равни *саморазјашњавања*. У ту сврху, наводи Манхајм, нека послуже примери када "човек скрива неки историјски већ могућан, 'истинит' однос према себи самоме или према свету, кад фалсификује доживљавање елементарних датости човековог постојања, на тај начин што их 'опредмеђује' или 'идеализује', или пак 'романтизује', једном речју кад помоћу свих техника бекства од себе и света дочарава погрешне представе о ономе са чим се сретао" (Манхајм, 1968: 78). Разлози оваквог става, схватања и поступања су различити. Један од њих се, како је наведено, очигледно исказује на примеру српског етноса. Развити потребу за осећајем колективне кривице. О том проблему расправља и Д. Симеуновић кроз неколико радова. Међутим, целовито посвећивање овог аутора тој теми налази се у књизи *Српска колективна кривица*. На једном месту он закључује: "Од ултранационалистичке тезе да нико од појединаца њихове нације није низашта крив само је накараднија теза да су сви припадници једне вишемилионске нације криви, ма шта та кривица била" (Симеуновић, 2007: 8). Без сумње, друга теза је опаснија од прве, наставља он. Прва теза се јавља

као својеврсни израз “заслепљености љубављу према својој нацији, а друга је израз предрасуде или негативног осећања према некој нацији која је тобоже у целости крива” (Исто: 8-9). Немогућност одбране и потврде супротног, рефлектује низове различитих понашања. Временом, они се сажимају у отпор према МИ. Својеврсним бекством од колективног сопства.

Дубока, сложена и дуготрајна криза на овим просторима врши значајан утицај на личне и колективне идентитете. У овим, често противречним процесима, не долази до адаптације или надоградње идентитета, сагласно друштвеним променама које су наступиле. Не, овде се дешава други процес: замена идентитета. Два подпроцеса граде основни: процес имитације туђег идентитета кроз прикривања свог и процес заборављања на властиту колективну идентификацију. Оба подпроцеса временом мењају места по снази и дејству. У једном тренутку долази до имитације властитог и прикривања туђег идентитета кога представљамо за сопствени. Свесност о заборављеном идентитету се потискује уз трагање за заменом кроз подражавање туђег. На тај начин се одиграва својеврсна колективна самообмана која представља изнуђену рационализацију проблема. Међутим њена подлога је утемељена у инстинкту за самоодржањем. Та криза се доживљава као избор без могућности другог избора. Тиме и нагонско поступање тражи рационалну потврду. Нивои камуфлирања се нижу један за другим, а градирано су према степену значајности. Смисао се налази у оправдању избора као свесног утемељеног егзистенцијалним разлозима. Нагон са самоодржањем, изгубивши вредносни оријентир, ирационално сопственој мисаоној перцепцији представља као рационално. Тако се дезоријентисаност екстензивно шири и обухвата сваку виталнију сферу друштва.

Заборављање колективног сопства резултат је сложеног историјског процеса који је испуњен драматичним дешавањима, дисконтинуитетима, ломовима, превратима, сталном нестабилношћу друштвеног живота и институционализованих образаца. Разним колективитетима је могуће у дужем периоду наметати моделе који су несагласни са њиховим аутентичним и елементарним обрасцима који се протежу у широком луку од културних, привредних до нормативних. Као такви се испољавају у својеврсном начину живота, доприносећи губљењу свести о сопству. Ко смо, одакле потичемо, шта вреднујемо као исправно, добро и корисно, чему стремимо. Колективна свест о властитој идентификацији запада у кризу, попут попут персоналних идентитета.⁹ Као код проблема са личном идентифика-

9 О псеудоидентитетима претежно се расправља са становишта психијатрије, делом и психологије код дисоцијативних поремећаја личности. Ради се о болести која се односи на заборављање битних података о себи, о властитом идентитету. Болест наступа услед тешких траума лица, њихове дуготрајне и интезивне изложености стресу и сл. Ове амнезије трају краће или дуже, нагло настају и исто тако умеју нагло и да нестану. Али, медицинска пракса бележи примере поновног наступања таквог стања. Порекло болести могу бити и физиолошке природе. О дисоцијативним поремећајима личности и појаве персоналних идентитета се може консултовати бројна литература. Од

цијом, и код нестајања друштвене самосвести последице могу бити у тој мери непријатне по колектив и појединце у њему, да се од таквог ентитета може очекивати прихватање девијантног за нормално као и поступање у том контексту. Дезоријентисаност на колективном плану најпре узрокује непознавање кључних вредности. А на њима почива друштво. Оне су везивно ткиво друшва, онај фактор око кога се интегришу групе, појединци, устројавају институције и организације. Зато су аномија и ентропија сасвим очекиване последице код оваквих друштава (Николић, 2015, 614-615). То стање условљава нове проблеме а који се најпре читавају у лакој манипулацији таквим ентитетима. Што је манипулација интензивнија и дуготрајнија, више се губи колективно сећање на изворно сопство. То није тренутна криза идентитета која се превладава после извесног времена, стицајем или стварањем повољних околности. Она уме да из колективног памћења потпуно избрише свест о сопству. Међутим, потпуно преобликовање колективне идентификације се може узети као прихватљиво, и правдати сложености и дубином друштвених промена? Не, овде је реч о конструисању таквог стања колектива које је неспособно за било какву идентификацију. Такав ентитет не само да губи самосвесност и самосвојност већ и могућност да стекне нову, своју истинску идентификацију. Он ће стога бити стална и употребљива мета манипулација неког фактора моћи, а који ће чак псеудоидентитетом бранити одузету способност идентификације (Николић, 2002: 438). Наравно да се псеудоидентитет нити представља нити доживљава као лажна идентификација.

Неуређеност друштва, устројавање система који извлачи најлошије из људи, стање дубоке друштвене кризе и сталне претње новим и дубљим кризама, егзистенцијална забринутост, материјална депривација и социјална искљученост, експанзија пауперизованог и осиромашеног становништва као и друштвено девијантних појава, најдиректније утичу на појаву псеудоидентитета како на личном тако и на друштвеном плану. Спознаја социјалних патологија којима се свакодневно сусрећу лица и групе које живе у таквим друштвима, није гаранција стремљења ка прогресивној промени таквог система/антисистема. Она се може произвести супротну реакцију: прихватање стања као таквог и чињења свега да се из *лошег не оде у још горе*. На

средине деведесетих година прошлог века се нагло развија интересовање за ову проблематику. Дисоцијативни симптоми су веома важни у многим типовима психопатологије. Али, дисторзија или мењање идентитета особе и појаве сасвим нове или битно другачије личности, представља један од најзначајнијих манифестација дисоцијације. Види: West, and Martin, 1994. Лица која су из различитих разлога изложена дуготрајном стресу, различитим облицима насиља – од физичког преко психичког, најчешће оболевају од ових поремећаја личности. Ратни заробљеници, заробљеници тоталитарних режима, секти или деструктивних култова, изложени су страховитом притиску. Једна од последица може бити и поменута болест. То се најпре дешава уколико попусте одбрамбени механизми личности. Види: West, and Martin, 1996. Жртве мобинга могу за последицу имати и овај поремећај. О том проблему и како се заштити од мобера могуће видети у: Николић, 2008б: 101-118.

балканским просторима рађају се искуства која се урезају у колективно памћење, али им се адекватно значење и смисао губе услед вредносне дезоријентације. Искуство у вези са страхотима рата, не рађа само потребу истраживања на миру и у миру. Страх било које врсте па и овај, може послужити као ефикасан инструмент повременог застрашивања грађана.¹⁰ Мир у друштву и сарадња међу његовим ентитетима, темељ су напретка друштва у свим значајнијом сферама: економској, културној, образовној и тд. Тако и друштво постаје све више отвореније. "Манипулација кроз инструментализацију колективним осећањима и доживљајима, тада нема довољно простора за експонирање. Монополске групе руковођене интересом губе пожељан амбијент: хаоса, нетрпеливости, сталне тензије, страха, неизвесности, фрустрација" (Nikolić, 2011a: 225). Идентификације појединаца као и група добијају нове форме које су више или мање опозитне у односу на стварни и у одређеној мери изграђени идентитет. То доприноси новим нестабилностима колективних идентитета, који све више губе аутентичну самосвесност компензујући је имитативном. Са овим јављају се нови проблеми. "Несигурност на овом плану узрокује негативно конотиране односе према ДРУГОМ. Према томе, унутрашње транзитне неспособности самоодређења разбукутавају потенцијално супростављање у односу на друге. Непознавање СЕБЕ спутава поимање ДРУГИХ, разлучивање пријатеља и сарадника од могућих непријатеља" (Nikolić, 2011a: 226). Колективни идентитети, постулирани на постојанијим чиниоцима који се не могу лако довести у питање, попут верских канона, једноставније се конституишу у колективну идентитетску структуру (Исто: 226). Правилно самоодређење претпоставка је и рационалног односа према ДРУГИМА. Уколико се колективни идентитети легитимишу на тај начин уз сасвим разумљив

10 Ксенофобичност, шовинизам, хегемонизам, нетрпеливост и мржња према ДРУГИМА не настају на темељу какве историјске нужности. Али ни случајно. Неодговорне политичке елите их могу потхрањивати у склопу своје стратешке пројекције владавине и очувања поретка изразите неједнаке расподеле моћи. "Неуређено друштво, сиромаштво, живот на ивици егзистенције, фетишизација политике, популизам, пројектовање нових/стarih култова вођа, политизација вере, интензивирање социјално-патолошких појава, урушавање стубова вредносног система друштва, рађају неизвесност и страх, како од данас тако и више од сутра" (Nikolić, 2011: 227).

Овакве околности угрожавају све сем елите моћи. Колективним идентитетима прети трансформација до нивоа губљења истинске самосвојности. Мир је не само угрожен, него се понајвише манипулише са њим у циљу стварања страха и неизвесности код грађана. О томе је могуће видети и у: Николић, 2003: 34-37. Манипулација људима, њиховим вредностима, представама, доживљајима и осећањима, тражи изазивање посебних ирационалних, афективних реакција. Пројекција овакве стварности почива на конструисању *кривца* и развијање мржње према њему. Одсуство рационалног промишљања не обезбеђује схватање да се мржња не може сузбијати мржњом, већ одрицањем од ње. Како се ЕГУ намеће објекат његове тескобе, за очекивати је да његов одговор буде садржан у његовој намери или предузимању конкретних радњи како би се елиминисао извор тескобног стања (Freud, 1915: 48). Са мржњом јављају се завист и колективна жеља за осветом. Агресивност као став постаје избором појединаца и група. Она није само екстерно оријентисана, него постаје значајнији модел понашања на интерном плану који се практикује кроз све његове појавне облике и као средство постизања жељеног циља.

нарцизам малих разлика, онда се ствара шанса да се неизвесност преобликује у позитивну извесност (Захаријевски at al., 2006: 45).

Настајање колективних идентитета је специфичан историјски друштвено-културни процес. Међутим, тај процес се не развија само по унутрашњим законима уз комбиновање низа сагласних карактеристика које исходе кроз обликовање онога што ЈЕСТЕ (Поповић, 2005: 168-169). Не само у једном историјском периоду, него током разних развојних фаза историјског настајања колективних идентитета, они се могу уобличавати и преобличавати у оне ентитете који одговарају интересним групама. Лакше је манипулисати са колективним идентитетима у чијој структури преовлађују емотивни чиниоци. Идентитети код којих у овом контексту доминирају митови, такође су лака мета манипулације.¹¹

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Човекова самоспознаја и изградња сповственог ЈА, основ је његових веза и односа са МИ и ОНИ. Од овог сазнања зависи и човекова интеграција у колектив. Индивидуалност се гради на друштвености. У друштвеном и културном погледу персонални идентитет се развија кроз процесе учења и усвајања, васпитања и социјализације. Интернализоване обрасце личност може мењати, кориговати, дограђивати. Идентификација личности је зависна варијабла. Промене саме личности, њихове стресне ситуације, измене које су наступиле код примарних друштвених група и шири сплет разних друштвених околности, могу допринети измени персоналног идентитета. Систем вредности је најзначајнија упоришна тачка из које израста свесност о властитом ЈА.

Колективни идентитети се граде на заједничким искуствима и рационализацијама тих искустава, али и способностима сажимања искустава у традицију и историјску самосвесност, и посебно способностима њиховог преношења са једних на друге генерације. На могућности и умећу грађења самосвесности и њеног очувања у колективној свести. Најзначајније особине које учествују у изградњи колективних идентитета су: 1. *заједничке представе и погледи на свет*, 2. *сагласна уверења, циљеви и вредности*, 3. *сродан начин живота*, 4. *модел поступања*, 5. *основни културни обрасци*, 6. *осећање заједничке припадности*, 7. *заједничка вера*, 8. *традиција и обичаји*, 9. *језик*, 10. *писмо*, 11. *географска настањеност*, 12. *привређивање*, 13. *заједничко историјско порекло и искуство*, 14. *свесност о заједничком*

11 " Интересна реторика користи еуфемизме или хиперболе, већ по потреби. Обезбедити статус жртве... Прогресивне промене почивају на симултаном културно-духовном и грађанско-цивилизацијском преображају актера: појединаца и група. Систем је ту да обезбеди институционалне оквире. Наравно, систем морају градити образовани, стучни, позитивно вредносно комотирани, истински професионалци, људи добре воље. Да човек, и даље, не би био на губитку" (Nikolić, 2011a: 229).

пореклу и историјском искуству, 15. предања и митови, 16. свест о етногенетској сродности, 17. осећање солидарности и привржености, 18. уређење и организација друштвеног живота. Оне се налазе у основи колективних идентитета у различитом саставу и неједнако распоређене. Историјски тип друштва и карактер конкретног глобалног друштва условљавају постојање различитих врста колективних идентитета: *групни идентитети, културни, поткултурни, класно-слојни, етнички, верски, професионални, идеолошки, партијски, родни, генерацијски и завичајни идентитети*. Колективни идентитети зависе и од развојних промена друштва. Ако су те промене неусклађене, стихијне и скоковите, уколико се не крећу ка јасном циљу, тада се такве промене сублимирају у МИ мењајући га на себи сагласан начин. Од способности МИ да настале промене апсорбују у своју генеричку структуру, зависи и објективна способност МИ да задрже потребан ниво уравнотежености властите структуре. Савремено друштво, више него било које друго, испољава потребу да се способност прилагођавања угради као трајно својство у структуру колективних идентитета.

Колективним псеудоидентитетом се именује свака врста лажног идентитета, независно на чему он почивао. Колективни псеудоидентитети се јављају кроз неколико облика од којих су два најзначајнија: 1. имитација туђег идентитета уз прикривање сопственог и 2. заборављање властите идентификације и трагање за новом. Они се могу манифестовати и као резултат потпуног одсуства могућности колектива за сопственом идентификацијом. Ова појава настаје под утицајем интензивних, дубоких, сложених и дуготрајних агресивних утицаја на свест колектива и његов живот. Уколико се свесно подражава туђи идентитет док се свој скрива, потискује, заборавља, онда је реч о ирационално исходованом поступању колектива. Друштвене кризе и кризе идентитета претходе настанку колективних псеудоидентитета. Различити процеси у друштву могу условити вредносну дезоријентисаност, друштвено дезорганизовање, практично урушавање друштва. Као такви у стању су изазвати драматичне измене персоналне и колективне идентификације, а које се могу испољавати кроз потребу за имитацијом другог као и развијање процеса подражавања. У случају да у дужем историјском периоду на дати колектив делује низ деструктивних чинилаца, код њега се може јавити осећај инфериорности властитог ЈА. Са њом, безвољност и дефетизам. Из тих и сличних разлога се на ирационалној подлози прибегава прикривању истинског ЈА. Од себе и од других. Када се свесност о заборављеном идентитету потискује уз трагање за заменом кроз подражавање туђег, долази до колективне самообмане. Без обзира што изгледа као којекаква рационализација проблема, ради се о реаговању које је утемељено на инстинкту за самоодржањем. Тако да нагонско поступање тражи рационални заклон. Смисао се налази у оправдању избора као свесно утемељеног на егзистенцијалним разлозима. Нагон за самоодржањем доприноси разграђивању вредносног система, а дезоријентисаност и дезорганизованост се све више шири обухватајући сва подручја друштвене стварности. Колективитет може заборавити или потиснути сећање на

сопство, а што је резултат дуготрајних и комплексних историјских процеса испуњених ломовима, дисконтинуитетима, нестабилностима, зависношћу. Поред тога, разним колективима је могуће у дужем периоду наметати моделе који су несагласни са њиховим аутентичним обрасцима својствених било којој сфери друштвеног живота. Први на удару су стубови на којима почива друштво. Систем вредности, најпре. Због тога су аномија и ентропија сасвим очекиване последице код оваквих друштава, као и манипулација њима. Такав колектив ће врло извесно постати неспособан за било какву идентификацију.

ЛИТЕРАТУРА

- Божиловић, Никола. *Сва лица културе*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2010.
- Голубовић, Загорка. *Ја и други – антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*. Београд: Република, 1998.
- Захаријевић, Д. at al. „Идентитети у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“. У *Култура мира и геокултура развоја Балкана*, прир. Љубиша Митровић, at al. 41-69. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу, 2006.
- Кастелс, Мануел. *Моћ идентитета*. Загреб: Голден маркетинг, 2002.
- Креч, Дејвид и Ричард Крачфилд. *Елементи психологије*. Београд: Научна књига, 1969.
- Манхајм, Карл. *Идеологија и утопија*. Београд: Полит, 1968.
- Mitrović, Ljubiša. *Homo turisticus i kultura mira*. Niš: Centar za balkanske studije, 2009.
- Николић, Зоран. *Феномен перцепције моћи*. Београд: Научно друштво Србије, 2002.
- Николић, Зоран. „Култура мира – један поглед“. *Страни правни живот* 1 (2003): 25-41.
- Николић, Зоран. *Социологија са елементима социологије права*. Сарајево: Правни факултет, 2008а.
- Николић, Зоран. „Мобинг – патолошка друштвена појава: шта је мобинг, како га препознати и како се борити против њега?“. *Право и политика* 2 (2008б): 101-118.
- Nikolić, Zoran. „Plurality and the Crisis of Collective Identity“. *Diskursi* 1 (2011а): 217-231.
- Николић, Зоран. *Савремена социологија*. Нови Сад: ФИМЕК, 2011б.
- Николић, Зоран. „Плурално друштво и колективни идентитети“. *Економија - теорија и пракса* 1 (2011в): 87-107.
- Николић, Зоран. „Станови становника Војводине о начинима запошљавања и основним вредностима у друштву“. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 152 (2015): 597-617.
- Поповић, Ненад. „Неки проблеми одређивања колективног идентитета у емпиријским истраживањима“. У *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, 167-179. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу, 2005.

- Симеуновић, Драган. *Српска колективна кривица*. Београд: Полит, 2007.
- Smith, Anthony. „Towards a Global Culture“. In *Global Culture*, edited by M. Featherstone, 1990.
- Стојковић, Бранимир. „Мрежа идентитета“. *Годишњак ФПН* (2009): 353-362.
- Ting-Toomey, S. *Communicating across Cultures*. New York/London: The Guilford Press, 1999.
- Freud, Sigmund. *The instincts and Their Vicissitudes. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, 14:109-140*. London: Hogarth Press, 1915.
- Хрњица, Сулејман. *Опита психологија са психологијом личности*. Београд: Научна књига нова, 2005.
- West, Louis Jolyon and Paul R. Martin. „Pseudo-identity and the Treatment of Personality Change in Victims of Captivity and Cults“. In *From Dissociation: Clinical and Theoretical Perspectives*, Stephen J. Lynn and Judith W. Rhue, eds. New York: Guilford Press, 1994.
- West, Louis Jolyon and Paul R., Martin. „Pseudo-identity and the Treatment of Personality Change in Victims of Captivity and Cults“. *Cultic Studies Journal* 13, 2 (1996): 125-152.

Zoran S. Nikolić

COLLECTIVE IDENTITY AND COLLECTIVE PSEUDO-IDENTITIES

Summary: The paper examines the collective identity and the phenomenon of collective pseudo-identity. Relying on well-known scientific and theoretical information on collective identities, the author establishes a relation of personal and collective identity, their roots, the concept and the types of collective identities. In this sense, each of these types of collective identity is described and conceptually defined. The central part of the work is devoted to the analysis of the phenomenon of collective pseudo-identities and has sought to establish the conditions and contexts of its creation, experiential forms and the consequences of such phenomenon in the life of society. It establishes the concept of collective pseudo-identities and classifies its basic practical forms. Collective pseudo-identities are a sign of a serious crisis that can affect the society or some of its parts. As such, they represent an objective pathology of the society. Collective pseudo-identities can occur in several forms, ranging from the conscious replacement of one's identity with someone else's through the suppression of awareness of one's own identity and finally to the loss of capacity for any kind of collective identity.

Key words: collective identity, personal identity, the collective pseudo-identity, social anomie, social entropy.

PITANJE NACIONALNOG IDENTITETA I NASILJE SPORTSKE PUBLIKE

Rezime: Kolektivni identitet se najčešće prepoznaje kroz svest pojedinca o pripadanju određenoj (etničkoj, religijskoj, klasno-socijalnoj, prostornoj, profesionalnoj i sl.) grupi ili o posedovanju nekih posebnih karakteristika i može biti određen na osnovu kulturnog konteksta ili šire odnosno uže socio-prostorne pripadnosti. On, i pored značajne pragmatične funkcije, ako ga shvatimo kao isključujući, može biti opasan i voditi ka agresiji. U ovom radu se posebna pažnja posvećuje nacionalnom identitetu. Nekoliko poslednjih decenija je na našem prostoru vidljivo nasilje povezano sa kolektivnim identitetom i to pre svega sa nacionalnim i religijskim identitetom. Reč je o nasilju u kojem kao jedan od prepoznatljivih aktera učestvuje i sportska publika. Ova vrsta nasilja se sa stadiona preliva na gradske ulice i transformiše u druge oblike nasilja i može lako da poprimi masovne razmere i da se pretoči u neki drugi vid nasilnog ponašanja kao što je socijalno, klasno, vršnjačko, nasilje pojedinih potkulturnih grupa, međunacionalno ili međureligijsko nasilje. Posebnu društvenu opasnost predstavljaju situacije u kojima se nasilni incidenti dešavaju na utakmicama timova koji se poistovećuju sa državama i etničkim grupama među kojima su u bližoj prošlosti postojala rivalstva i radikalniji konflikti. U novije vreme se pojavljuje zanimljiv hibrid identitetski (pre svega etnički i religijski) motivisanog nasilja nad LGBT populacijom u koje su uključeni i sportski navijači.

Gljučne reči: kolektivni identitet, nasilje, sport, publika, etnički odnosi, LGBT populacija

Prirodna je težnja ljudi da imaju sopstveni identitet, da znaju gde pripadaju i kakvo mesto zauzimaju u širem društvenom kontekstu. Zavisno od dostignutog stepena istorijskog razvoja ali i od konkretnog socijalnog konteksta mogu se formirati različiti dominantni kriterijumi po kojima će se oblikovati lični i kolektivni identitet. On se najčešće prepoznaje kroz svest pojedinca o pripadanju određenoj grupi ili o posedovanju nekih posebnih karakteristika a može biti određen i na osnovu kulturnog konteksta ili šire odnosno uže socio-prostorne pripadnosti.

Više istraživanja je pokazalo da su ljudi skloni da kada percipiraju sopstveni identitet na prvo mesto stave sopstvenu kolektivnu, najčešće nacionalnu, pripadnost a onda sve ostalo, što se u krajnjoj liniji može svesti

¹ miladinovic@fon.bg.ac.rs

Rad je urađen u okviru projekta *Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evropskih integracija (179074)*, koji realizuje Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

na pripadnost nekoj grupi (Allen, Wilder, & Atkinson, 1983). Nije lako odrediti granicu ličnog i društvenog identiteta s obzirom da on predstavlja splet pripadnosti pojedinca različitim grupama (klasna, konfesionalna, profesionalna, porodična, politička pripadnost, grupe u kojima se provodi slobodno vreme itd). Stoga se može govoriti o društvenom identitetu koji je izveden iz pripadnosti određenim grupama i ličnom identitetu koji je derivat jedinstvenih ličnih svojstava koja nužno uključuju i odnose sa njima važnim osobama.

Na bazi shvatanja sopstvenog identiteta pojedinci mogu donositi važne odluke i preduzimati odgovarajuće akcije u odnosima sa drugima. Definišući ko smo i ko nam pripada, automatski definišemo gde ne pripadamo i ko nam ne pripada, ko je isključen, ili, u najekstremnijim slučajevima u sukobima u čijoj pozadini stoji različitost identiteta, određujemo one koje smemo ili koje smo u obavezi da ubijemo, jer glavni cilj ratova „nije umreti za svoju zemlju, već ubiti za nju“ (Mokre, 2010).

U današnje vreme jedan od najznačajnijih oblika kolektivnog identiteta je nacionalni identitet. Sledi da kolektivni identiteti, i pored značajne pragmatične funkcije, ako ih shvatimo kao isključujuće, mogu biti opasni i da vode ka agresiji. Za kolektivni identitet je veoma značajno ako su ljudi spremni da podnesu žrtve za svoju (političku) zajednicu, tj. da se odreknu nekih ličnih interesa radi dobrobiti celog društva. Ako nema dobre volje da se tako postupi onda je nužno primeniti i silu. S obzirom na veoma diverzifikovanu političku stvarnost savremenog trenutka ovako motivisana primena sile nije uvek prihvatljiva, pogotovu ne u sistemima sa demokratskom legitimacijom. Kada je reč o nacionalnom identitetu onda se sva ova svojstva pojačavaju.

Danas možemo izdvojiti dva osnovna tipa nacionalnog identiteta: (1) primordijalni (tradicionalni) je istorijski stariji i utemeljen je na zajedničkom poreklu, jeziku tradiciji i kulturi; (2) liberalni (građanski, univerzalni) koji je zasnovan na pripadnosti državi (državljanstvu) tj. javnom poretku i njegovim pravnim normama koji kao primarni stoje iznad etničkih, kulturnih, verskih, jezičkih i drugih posebnosti društvenih grupa udruženih u liberalnu političku zajednicu tj. državu ravnopravnih građana (Matić, 2006: 107). Ono što bitno razlikuje liberalni model identiteta od primordijalnog je potiskivanje kolektivnih (primordijalnih) atributa identifikacije u privatnu sferu. Drugim rečima, svako je slobodan da ispoveda svoju veru, upražnjava svoje običaje, da govori svojim jezikom itd. s tim da se ne narušavaju jednaka prava drugih. Klasičan nacionalni identitet se povlači u sferu privatnosti i gubi određujući značaj u definisanju ličnog identiteta. Država se u tom kontekstu pojavljuje kao garant slobodnog privatnog statusa građanina. Bitna odredba ovog tipa identiteta je individualizam a kolektivni elementi postaju stvar ličnog izbora. U ovim uslovima pojedinac može imati više različitih identiteta i zavisno od trenutne situacije i potrebe istaće jedan ili više njih kao trenutno aktuelne (pol, starost, profesiju, obrazovanje, seksualnu orijentaciju i sl.).

Identitet, dakle, označava pripadnost tj. predstavlja vezu pojedinca i konkretne društvene zajednice. Konkretno, pripadnost određenoj naciji i identifikacija s njom predstavlja vrlo čvrstu vezu te se nacija praktično

doživljava kao produžetak porodice u novom kvantitetu iz kojeg izrasta i novi kvalitet oko koga se obrazuje osećaj i svest o pripadnosti baziranoj na kolektivnom sećanju i osećaju zajedničke sudbine i posedovanju posebnih karakteristika. Formiranje nacionalnog identiteta sledi logiku in i aut grupisanja i podelu na insajdere i autsajdere, podelu u kategorijama mi i oni. Praktično se nacionalni identitet određuje različitošću u odnosu na one koji se nalaze s druge strane etničkih granica.

Postoji razlika između etničkog i nacionalnog identiteta. U osnovi stvaranja etničkog identiteta nalazi se nacionalna pripadnost a ona se definiše preko više konstitutivnih elemenata među kojima treba istaći zajedničku prošlost i kulturu. Njih dve ne bi imale mnogo smisla bez jezika kao povezujućeg faktora koji omogućava približavanje i povezivanje mase pojedinaca u zajednički entitet. Neki autori upravo i daju jeziku posebno značajno mesto (Anderson, 1998: 69-81) u konstruisanju etničkog identiteta. Naravno, zajednička prošlost, kultura i jezik rađaju naciju tek kada se smeste u jedinstven životni prostor. Jednom stvorena nacija mora sebi i svom identitetu da obezbedi kontinuitet postojanja kroz međugeneracijsku reprodukciju. U tom kontekstu je veoma bitno razviti osećaj zajedničkog identiteta koji sve pripadnike zajednice čini istim i međusobno prepoznatljivim. To se najlakše postiže kroz konzervativni vrednosni sistem, u kojem posebno mesto imaju zasnivanje autoritarnog patrijarhalnog tradicionalizma, koji služi kao okvir unutar kojeg se konstruiše verovanje o zajedničkom poreklu kao nečem neupitnom. Time se kroz nacionalnu pripadnost spajaju prošlost i sadašnjost u celinu koja je spoljnom svetu prepoznatljiva.

Etnički identitet se vezuje za narod i on podrazumeva zajedničku (kulturnu) tradiciju i na njoj zasnovan osećaj bliskosti i zajedništva na bazi identifikacije sa određenom narodnosnom grupom unutar šireg društva. S druge strane nacionalni identitet se dovodi u vezu sa određenom državom i on nastaje tokom dužeg istorijskog procesa stvaranja zajednica koje se formiraju na zajedničkom životnom prostoru uz upotrebu istog jezika, formiranje zajedničke tradicije i niza drugih, zajedničkih, kulturnih osobenosti. Ovim se etnička pripadnost doživljava kao ontološki entitet čiji je sadržaj stalan i nepromenljiv, a običnom čoveku omogućava da bude pripadnik date nacije (Asurmendi, 2002: 107), te da sopstveni identitet nalazi u kontinuitetu njenog istorijskog postojanja. Nacionalni identitet se formira kao osećaj pripadnosti stečen kroz socijalizaciju pri čemu se pojedinac poistovećuje sa kolektivnim vrednostima i interesima grupe. Praktično se nacionalni identitet zasniva na mešavini tradicije, jezika i državnih simbola a izgrađuje se procesom identifikacije u društvenoj sredini i rezultira osećanjem zajedništva pripadnika nacije a sam predstavlja mešavinu i sintezu različitih identiteta (Trebješanin, 2004: 150).

Nacionalni identitet je upravo najsloženiji i najobuhvatniji oblik kolektivnog identiteta u savremenom dobu a ključna funkcija mu je integracija pojedinca u zajednicu i iznalaženje emocionalnih sadržaja i kulturnih okvira za političko delovanje i egzistencijalnu utehu u svetu koji je radikalno izmenio tradicionalne oblike društvenosti. Modernizacijski procesi razbijaju privid društvenog jedinstva a samim tim i univerzalnih identiteta što otvara proces permanentne i sveobuhvatne krize savremenog doba.

Jedna od najizrazitijih je kriza identiteta koja prestaje da bude individualni problem već poprima društvenu dimenziju koja počinje od načina legitimisanja postojećeg sveta vrednosti, preko političkog i etičkog samoodređenja pojedinaca, do kolektivnog identiteta grupa koje traže načine za prilagođavanje novim poretcima svetske moći i regulacije. Upravo u tom svetlu valja razumevati proces nastajanja i trajanja nacija, odnosno nacionalnog identiteta (Cvetković, 2001-2002: 51-52).

O istorijskom značaju nacionalnog identiteta postoje dijametralno suprotna shvatanja. Tako npr. Šajbe smatra da će isti još dugo opstajati kao fundamentalna politička realnost (Scheibe, 1983: 122) dok Gidens s druge strane smatra da su nacije u doba globalizacije ili isuviše velike ili isuviše male da bi mogle rešavati aktuelne probleme čovečanstva (Giddens, 1990). Njega je takođe moguće posmatrati u dva vrednosna konteksta: kao patriotizam i nacionalizam pri čemu prvi ima pozitivan a drugi negativan predznak. Prvi je otvoren a drugi isključiv. Prvi zagovara saradnju a drugi konfrontaciju.

Veza sporta i nacionalnog identiteta postoji prilično dugo. Kada se te dve pojave spoje vrlo često im se prodružuje i nasilno ponašanje. Veza sporta i nasilja je u poslednjih nekoliko decenija postala predmet ozbiljnih naučnih analiza. Jedan od razloga tome je činjenica da ja sportsko nasilje, uključujući kako nasilno ponašanje samih sportista tako i nasilje koje sprovode drugi akteri sportskih manifestacija a posebno navijačka publika, uzelo maha i postalo ozbiljan društveni problem koji donosi nesagledive posledice. Gotovo po pravilu, kad se spomene nasilje sportske publike pomisli se na fudbalske utakmice koje su u principu manifestacije sa najvećim rizikom od nasilnih reakcija navijača. No, nasilje se ipak dešava i u ostalim sportovima.

Ekstremno nasilje na fudbalskim utakmicama je dosta stara pojava ali o njemu počinje ozbiljnije da se razmišlja tek od svetskog prvenstva u Engleskoj (1966) (Lalić i Biti, 2008). Od tada je u opticaju i naziv fudbalski huliganizam za koji se slobodno može reći da postaje i deo navijačke potkulture mladih. Za nasilnički deo sportske publike odomaćio se naziv huligani i ona predstavlja specifičnu grupu u koju se povezuju najčešće pripadnici mlađih uzrasta (maloletnici) s namerom da se agresivnim ponašanjem bore za neke svoje partikulrne interese i potrebe. Od osamdesetih godina dvadesetog veka počinje da se primećuje interesovanje za istraživanje nasilničkog ponašanja sportske publike. Razlog tome je taj što je fudbalska publika, generalno, najsklonija incidentnom ponašanju pa je njoj posvećeno i najviše istraživačke pažnje (jedan od pionirskih radova na tu temu na prostoru bivše Jugoslavije je istraživanje: Buzov, Magdalenić, Perasović i Radin, Furio, 1988).

Lalić i Biti (2008) konstatuju da većina istraživanja navijačke publike upućuju na određene zaključke o zajedničkim obeležjima ekstremnih navijača. Uglavnom je reč o mladim ljudima starosti oko linije punoletstva, uglavnom muškog pola, mada u novije vreme u njihove redove stupaju i devojke. U socijalno-strukturalnom smislu su sasvim prosečni, nasuprot stereotipima da ih čine većinom delinkventi. Radi se uglavnom o organizovanim navijačima fudbalskih klubova, koji u svojim aktivnostima

više manifestuju eros nego tanatos i obično su dobri poznavaoци sporta i iskreni zaljubljenici u svoje klubove odnosno pripadnici omladinske navijačke potkulture koja je okosnica njihovog identiteta koji je zasnovan na razlikovanju od zvanične kulture i buntu protiv nje. Skloni su konzumaciji alkohola i drugih opojnih sredstava kao delu potkulturnog rituala vezanog za putovanja na utakmice i navijanje i ono što je najvažnije, većina njih nisu ekstremni navijači i ne uključuju se u fizičko nasilje ali se zbog potreba navijanja uključuju u verbalno nasilje. Karakteristika je ekstremnog navijanja da se pojavljuje kao „organizovana spontanost” koja se odvija pod vođstvom i uticajem jezgara navijačkih organizacija. Tu se nalazi jedan od ključnih razloga da navijačko nasilje lako prelazi sa stadiona na širi prostor.

U jednom od prvih ozbiljnijih istraživanja nasilničkog ponašanja sportske publike na prostoru bivše Jugoslavije a koje je prethodilo poznatoj utakmici između Zagrebačkog Dinama i Beogradske Crvene zvezde 13. maja 1989. Perasović konstatuje da navijači nemaju „baš visok” stepen obrazovnja te da zbog prihvatanja autoritarnosti i hijerarhije mogu biti pogodni za nacionalističko militarne političke opcije ali teško da bi ekstremni navijači mogli biti optuženi da produkuju nacionalizam iako nacionalno i nacionalističko definitivno predstavlja značajan deo njihovog navijačkog ponašanja (Perasović, 1988: 16).

Kada se govori o nasilju u sportu i oko sporta treba imati u vidu da je njegov sadržaj prilično širok te da se ono može posmatrati iz više uglova: (1) kao nasilje unutar takmičenja, (2) kao nasilje sportista van takmičenja ili kao (3) nasilno ponašanje sportske publike (Muzur i i Rinčić, 2011). S druge strane M. Kostić navodi nekoliko oblika nasilja zavisno od toga koje njegov pokretač (1) nasilje od strane samih sportista, (2) nasilje navijača, (3) nasilje od strane roditelja (najčešće mladih sportista²) i (4) ritualno nasilje (Kostić, 2009).

Par poslednjih decenija je na našem prostoru vidljivo nasilje povezano sa kolektivnim identitetom i to pre svega sa nacionalnim i religijskim identitetom. Reč je o nasilju u kojem kao jedan od prepoznatljivih aktera učestvuje i sportska (uglavno fudbalska) publika, ili preciznije, određene navijačke grupe. Ova vrsta nasilja nije vidljiva samo na sportskim terenima i manifestacijama već se sa stadiona preliva na gradske ulice i transformiše u druge oblike nasilja. Ovaj oblik nasilja može lako da poprimi masovne razmere i da se pretoči u neki drugi vid nasilnog ponašanja kao što je socijalno, klasno, vršnjačko, nasilje pojedinih potkulturnih grupa, međunacionalno ili međureligijsko nasilje.

Pod nasiljem, generalno, podrazumevamo upotrebu preterane fizičke sile koja izaziva ili ima očigledan potencijal da izazove štetu ili uništavanje (Coakley, 2009: 196). Reč je o ukupnosti ponašanja kojima je cilj uspostavljanje kontrole nad drugim pojedincima ili grupama upotrebom sile, širenjem straha ili manipulacijom. Nasilje je uvek praćeno zloupotrebom

² Zapaženo su pojave nasilnog ponašanja tamo gde bi se najmanje očekivale, na utakmicama podmladaka fudbalskih klubova a njihovi akteri su oni od kojih se to najmanje očekuje – roditelji i treneri (vidi: Baćanac, Petrović i Manojlović 2008; citirano prema: Savković, 2011).

moći u odnosima nejednakosti. Nasilje prati i agresija koju čine verbalne ili fizičke akcije zasnovane na nameri da se dominira, kontroliše ili naudi drugim osobama (Coakley, 2009: 197).

Dakle, sport i nasilje su, očigledno, u bliskoj vezi. Ne samo da sportske aktivnosti nose potencijal za nasilno ponašanje sportista (u nekim sportovima ono je institucionalizovano kroz pravila borbe jer neki sportovi gotovo da podrazumevaju izvesnu dozu nasilja, odnosno sasvim je ispravno postupanje koje drugim učesnicima može naneti povredu ili fizički bol - boks, rvanje, razni borilački sportovi, ragbi i sl) već su i gledaoci često angažovani u nasilnim akcijama povodom i oko sportskih događaja.

Bojan Milošević (2009) pod pojmom *nasilja u sportu* podrazumeva "iracionalne, ali često i racionalne aktivnosti kojima se ugrožavaju čovek, materijalna sredstva i društvene vrednosti uopšte, uz obaveznu upotrebu ili pretnje da će upotrebiti silu, kako bi se postigao neki poseban ili pojedinačni interes uz posredstvo sportske igre i sportskih organizacija". On podrazumeva da na nasilničko ponašanje učesnika u sportskim događajima utiče široki spektar društvenih okolnostima među kojima poseban značaj imaju strukturalno-razvojni činioци konkretnog globalnog društva, tržišni način poslovanja i generalno sve one novine koje dovodi globalizacija rada u industrijskom društvu. Ovome treba dodati i delovanje urbanizacije, masovne kulture i masovnih medija ali i povratno dejstvo ostalih socijalnopatoloških i kriminoloških pojava na sport.

Vrcan (2003: 155-158) navodi da se navijačko nasilje može shvatiti kao kompleksan pojam koji u sebe obuhvata različite dimenzije. Stoga se ono može shvatiti kao sredstvo društvenog delanja, njime se postižu društvena vidljivost, kristalizacija i konsolidacija društvenog i grupnog identiteta, ali i osporavaju postojeće vrednosti i hijerarhije i nameću njihove alternative, njime se postiže društveno razlikovanje i pojačava grupni osećaj uz povlačenje demarkacione linije prema ostalima (odnos mi-oni), ono se javlja kao sredstvo iskazivanja superiorne ljubavi i privrženosti prema različitim subjektima i njihovim simbolima, ono je sredstvo za jačanje unutargrupne homogenosti i lojalnosti kao i sredstvo uspona na hijerarhijskoj strukturi unutar grupe ali takođe i ulaska u grupne redove. Pored toga, ono je sredstvo koje omogućava nesvakidašnje iskustvo i često se koristi na manipulativan način radi zastrašivanja protivnika. Takođe ima i višestruku instrumentalnu funkciju jer nudi gotov identitet, integriše pojedinca u grupu, nudi gotova i neupitna pravila ponašanja, pojačava intenzitet radosti pripadanja, pruža neuobičajena uzbuđenja, itd

Kao i svako drugo iracionalno delovanje tako je i nasilje sportske publike uslovljeno velikim brojem faktora. Među njima značajno mesto zauzimaju ekonomski (velika nezaposlenost, loš materijalni položaj širokih slojeva stanovništva, lokalne i regionalne razlike i sl.), politički (etnički, religijski ili stranački sukobi), socijalni (velike društvene nejednakosti, oštre klasne podele i sl.), kulturni (vrednosni sistem koji blagonaklono gleda na nasilno ponašanje, vrednosna anomija, neadekvatno medijsko izveštavanje i sl) i situacioni (agresivna igra, utakmice visokog rizika među tradicionalnim rivalima i sl.). Sociološki gledano, veliki broj činilaca utiče na pojavu nasilja u sportu, od globalnih uslova života do stilova života poje-

dinih socijalnih kategorija, posebno onih iz kojih se regrutuje konkretna sportska publika (određene socijalno-klasne grupacije ali i oni koji naseljavaju određene prostore (delove grada, naselja, uže ili šire regije) a neretko tu su i pripadnici određenih subkulturnih grupa. Tu se mogu ubrojati i loši međunacionalni odnosi koji nesumnjivo povećavaju rizik od nastajanja nasilnih nereda u toku i posle međunarodnih ili sportskih manifestacija u kojima učestvuju takmičari i navijači različite nacionalne priadnosti. Takođe nasilno ponašanje može izazvati i odluka sudije ili nezadovoljstvo rezultatom. Pored svega ovog ne treba zanemariti ni lošu organizaciju takmičenja koja, u sadejstvu sa unapred, medijski pa čak i komercijalno, iskonstruisanim emocionalnim nabojem, ne retko podstaknutim opojnim sredstvima tipa alkohola i sličnog, može značajno doprineti eskalaciji nasilja čak i ako za to ne postoji jasan spolja vidljiv razlog. U svemu ovome najšire posmatran kolektivni identitet, posebno kada je reč o nacionalnom identitetu, navijača ima posredujuću ulogu u manifestovanju nasilničkog ponašanja s obzirom da se protivrečnosti u svim pomenutim sferama prelamaju kroz njihov identitet i time determinišu oštrinu i intenzitet sukoba (Vuković, 2014).

Nasilje na sportskim manifestacijama je složen društveni fenomen i u vezi je sa tri opšta faktora (1) sa tokom samog sportskog događaja, (2) sa situacionim okvirom koji diktira dinamiku ponašanja publike i način na koji gledaoci doživljavaju dati sportski događaj i (3) sa istorijskim, socijalnim, ekonomskim, i političkim kontekstom u kojem se posmatrana sportska manifestacija desila (Coakley, 2009: 221). U svemu ovome najšire posmatran kolektivni identitet navijača ima posredujuću ulogu u manifestovanju nasilničkog ponašanja s obzirom da se protivrečnosti u svim pomenutim sferama prelamaju kroz njihov identitet i time determinišu oštrinu i intenzitet sukoba (Vuković, 2014).

Dakle, nasilje na sportskim manifestacijama se može shvatiti i kao jedan od prvih indikatora unutrašnjih problema nekog društva. Još od antičkih vremena su (ponekad vrlo uslovno rečeno) sportske manifestacije imale funkciju skretanja pažnje sa gorućih društvenih problema. Otud i slogan „hleba i igara“. U periodu Rimske imperije veoma popularne gladijatorske igre su često imale za cilj da pokažu snagu Rima i da kazne gladijatore-robove koji su vrlo često bili zarobljeni pripadnici neprijateljskih vojski a srednjevekovni viteški turniri nisu predstavljale skup ljudi koji priređuju svečanost za čula i duh s težnjom da pokažu svoju smelost, snagu i veštinu, već se radilo o agresivnim skupovima na kojima je trebalo pokazati nadmoć nad protivnikom i kanalisati agresiju pripadnika sopstvene grupe prema rivalskoj zajednici. Agresivnost savremenog sporta je lako shvatiti s obzirom da se isti pretvorio u veliki biznis, da mu nije cilj da demonstrira plemenitu veštinu već da stekne profit a profit u profesionalizovanom sportu se dobija isključivo pobedom nad protivnikom (Božović, 2007: 101).

U društvima u kojima se odvijaju krupne strukturalne promene i veliki socijalni lomovi zakonomerno se javljaju i neformalne grupe i organizacije koje se raspoređuju na širokom spektru od verskih, etničkih, potkulturnih pa sve do parapolitičkih grupa (Nikolić, 2012). Na našem prostoru

su prisutne navijačke grupe kao što su Grobari, podeljeni u niz podgrupa, Delije, Radovci i njih možemo smestiti negde između navijačkih i parapoličkih grupa i koje karkteriše i izvesna doza militantnosti. Pored njih kao primer parapoličkih grupa, aktivne se Obraz, Dveri, SNP naši 1389. Sve ih karakteriše nasilna destruktivnost i to da se za njih uglavnom vezuju mladi ljudi. U pozadini njihove ideologije i akcije stoje pojedini crkveni krugovi ali, bar deklarativno, ne i crkva kao celina a jedna od ključnih javnih deklaracija im je borba za očuvanje čistote nacionalnog identiteta. Kao širi vrednosni okvir za koji se zalažu može se prepoznati patrijarhalna varijanta tradicionalizma i autoritarnost i čvrsta vezanost za naciju a u političkom smislu su desničarski orijentisani.

Generalno, pa i u slučaju našeg društva, evidentna je mogućnost zloupotreba navijačkih ali i ostalih parapoličkih grupa radi plasiranja određenih političkih stavova koje kreiraju pojedini centri političke moći koji široj javnosti ostaju nevidljivi ali su konstantno prisutni kao finansijeri aktivnosti navijačkih grupa. Tzv. navijači, u ovom kontekstu predstavljaju instrument izazivanja opšte nesigurnosti i vrednosne konfuzije ali u kritičnim trenucima i straha u javnom mnjenju. Ovo utoliko pre ako iza njih stoje jake pa i kriminalne grupe. U tom kontekstu klasičan huligan sa fudbalskog igrališta lako prenosi svoju destruktivnu energiju na gradske ulice i navijački cilj transformiše u političke, verske ili etničke ciljeve. U tom smislu se samo postavlja pitanje kanalsanja emocija koje u masi bivaju samo pojačane.

Sportski događaji se ne dešavaju van svog vremena, u nekakvom društvenom i istorijskom vakumu. Gledaoci koji prisustvuju događajima sa sobom na utakmice donose aktuelne društvene i istorijske protivrečnosti, socijalne probleme i ideologiju društva i kulture kojoj pripadaju. Oni mogu biti frustrirani nacionalisti spremni da maltretiraju one koje identifikuju kao metu diskriminacije. Oni mogu doći iz nekog etničkog miljea sa željom da izraze ili (re)afirmišu svoju etničku pripadnosti ili mogu pripadati nekoj posebnoj naciji te žele da izraze svoj nacionalni identitet. Oni se mogu osećati ugroženim i uvređenim zbog svojih životnih okolnosti te stoga žele da izraze svoju ogorčenost. Mogu pripadati grupama unutar kojih se status stiče kroz isticanje u konfrontacijama sa protivničkim grupama. Mogu biti otuđeni i bez ikakve društvene moći i na taj način tražiti da budu primećeni i prepoznati kao društveno važni. Mogu jednostavno biti mladi ljudi koji veruju da se muškost stiče kroz nasilje i dominaciju nad drugima. Ili naprosto, oni žive prazan život bez nezaboravnih uzbuđenja koje upravo žele da stvore kako bi mogli čime da se hvale prijateljima i pripadnicima mlađih generacija u godinama koje dolaze.

Drugim rečima, kada hiljade gledalaca prisustvuje sportskom događaju, njihove se akcije tada zasnivaju na više faktora koji su daleko izvan događaja na stadionu. Kada su u društvu intenziviraju napetosti i konflikti tada sportski događaji lako mogu postati mesta za konfrontacije. Agresivna priroda pojedinih socijalno favorizovanih i profesionalizovanih sportova uticala je da se formira poseban socijalni agregat sa težnjom da se on organizuje i stavi pod kontrolu i uključi u rivalska suprotstavljanja – navijači. Nažalost navijači nisu samo deo podrške omiljenim sportskim timovima,

oni postaju instrument u rukama tajnih finansijera i sakrivenih nosilaca društvene moći. Navijačke grupe se ne formiraju samo da bi se dala podrška omiljenom timu niti da bi se na bezbolan način kanalisale individualne napetosti već i da bi se pokretale određene socijalne akcije kojima je potrebno dodati prizvuk tajnovitosti. Priroda navijačkog agregata je takva da se ne mogu direktno povezati ni sa konkretnim fizičkim licima (finansijerima) niti sa širim kolektivitetima ma koje vrste.

Jedan od činilaca koji značajno doprinosi izazivanju nasilja na sportskim priredbama je i politički ekstremizam pa i terorizam³. U ovakvim slučajevima se politički ekstremizam najčešće vezuje za određena tumačenja nacionalnog identiteta. Već je uočeno da se, širom Evrope, neonacističke grupe povezuju sa navijačkim grupama te da tako ojačane zajedno sa njima učestvuju u neredima na sportskim stadionima (Šoš, 2008: 27). Žrtve takvih nereda su najčešće pripadnici etničkih manjina ili rivalskih etničkih grupa a u novije vreme čak i stranci. Identitetski obojeno nasilje na sportskim manifestacijama je u tesnoj vezi sa nesređenim ekonomskim i političkim prilikama u zemlji ili sa međunarodno-političkim sporovima (u slučaju napada na strance ili izazivanja nereda u zemljama gostovanja).

Problem je u tome što se navijačko nasilje sa stadiona premešta i na ulicu i time uzrokuje incidente širih razmera. Posebnu društvenu opasnost predstavljaju situacije u kojima se nasilni incidenti dešavaju na utakmicama timova koji se poistovećuju sa državama i etničkim grupama među kojima su u bližoj prošlosti postojala rivalstva i radikalniji konflikti.

Uočeno je da se uoči raspada Jugoslavije razvio navijački pokret kod fudbalske publike koji se razvijao uglavnom prateći razvojnu liniju uočenu u zapadnoevropskim zemljama (Vrcan, 2003: 97). To je uključivalo i nasilno ponašanje fudbalske publike koje se odvijalo u skladu s opštim tendencijama raspada zajedničke države. Navijačko nasilje se sigurno nije odvijalo „iz čista mira” već je bilo deo ukupne društvene krize u kojoj su u ono vreme dominirale nacionalne teme a fudbalski timovi se u vizurama mnogih pojavljivali kao nacionalni simboli, pogotovu ako se radilo o međunarodnim ili utakmicama na kojima su učestvovali domaći timovi iz različitih etničkih sredina.

Tipičan primer veze političkog ekstremizma i navijačkih grupa je saradnja Željka Ražnatovića Arkana, koji je bio pripadnik Državne bezbednosti i koji se kasnije eksponirao i u ratnim dešavanjima kao komandant paravojnih formacija, sa navijačkom grupom Delije, na čijem se čelu inače nalazio. Arkan je bio ne samo vođa navijača (pre i tokom ratova), već je bio i komandant paramilitarne organizacije Tigrovi koja je učestvovala u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije. Upravo su navijačke grupe bile jedna od najznačajnijih regrutacionih baza za prikupljanje dobrovoljaca za

³ Sportski tereni su već bili meta terorističkih napada. Stoga se uspostavljanje efikasnih mera bezbednosti smatra sastavnim delom planiranja velikih sportskih događaja. Pretres posetilaca je samo vrh ledenog brega, ono što se spolja vidi. Međutim, većina bezbednosnih mera se sprovodi diskretno i van vidokruga publike i predstavlja visoku stavku u ukupnim troškovima organizacije sportskog događaja (procenjuje se da će troškovi obezbeđivanja Olimpijskih igara u Lonodonu iznositi najmanje dve milijarde dolara). Problem je u tome što je terorizam postao sveprisutan, pojava na koju se normalno računa. To znači da se sport ne može odvojiti niti od politike niti od svakodnevnih životnih problema.

učešće u ratovima. Bliske veze sa režimom i medijska pažnja koja mu je bila posvećena učinili su da i on ali i organizacije koje je vodio, uključujući i navijače, budu identifikovani sa tadašnjom „srpskom nacionalnom idejom“ i javno predstavljane kao „nosioci patriotizama“.

Fudbalska utakmica između Dinama i Crvane zvezde, održana u Zagrebu 13. maja 1990. godine koja je prekinuta zbog masovne tuče navijača⁴, je bila pravi primer događaja na kojem su mogle da izbiju varnice uslovljene najverovatnije spolja (iz različitih centara političke moći) nametnutim pokušajem „svođenja računa“ (Lalić i Biti, 2008) srpskog i hrvatskog naroda čiji su neposedni izvršioци bili ekstremni navijači i pripadnici navijačkih grupa. Neki autori su bili skloni da ovu fudbalsku utakmicu prepoznaju kao direktan povod za raspad Jugoslavije (šire u: Slapšek et al., 1997) s obzirom da se posle nje intenzivirao oružani konflikt. Sukob sa ove utakmice se raširio na mnoga kasnija takmičenja timova uz Srbije i Hrvatske pa je čak i prešao fudbalske granice i raširio se na druge sportove u kojima su predstavnici ove dve zemlje pokazivali značajne rezultate (košarka, rukomet, vaterpolo). Inspiratori ovakvog ponašanja su često bili i mediji ali i predstavnici političke elite koji su nastojali da svojom retorikom takva takmičenja predstave kao pitanje nacionalne časti, namećući sportistima kao cilj pobjedu po svaku cenu (Anastasovski, 2014). Naravno ne radi se o specijalitetu sa ex YU prostora. Sportistima se nameće asketski režim zarad postizanja državnog cilja koji postaje nacionalni interes čime se, u krajnoj liniji pothranjuje nacionalni ponos. Ovakve vrste pritisaka na sportiste su karakteristične za mnoge evropske zemlje naročito za visokoidelogizovane zemlje Centralne i Istočne Evrope, mada ni drugi nisu bili imuni.

S obzirom na događaje koji su kasnije usledili, imamo osnova da tvrdimo da je ovaj događaj (primena nasilja na jednom sportskom događaju) u svojoj osnovi imao sukob različitih, rivalskih i dugoročno suprotstavljenih etničkih identiteta (srpskog i hrvatskog) koji su bili samo deo globalnih političkih i socijalnih protivrečnosti unutar bivše Jugoslavije. Paralelno sa ovim dešavalo se nametanje hrvatskih nacionalnih simbola nehrvatskom

4 Najuticajnija američka TV mreža, CNN, utakmicu na "Maksimiru" između Dinama i Crvene zvezde svrstala je na listu pet mečeva koji su promenili svet (četvrta na listi). Kako navode na sajtu te TV kuće, Jugoslavija je bila na ivici "implozije", a klub iz Srbije, Crvena zvezda, igrala je protiv hrvatskog Dinama. Spominje se i napad Zvonimira Bobana na policajca, kao i sukobi na tribinama između Delija i Bed Blu Bojsa. Navedeno je i da je navijače srpskog tima predvodio Željko Ražnatović Arkan. Indikativna je izjava Bobana da je bio prisutan kao javna ličnost, spreman da rizikuje život i karijeru zbog hrvatske ideje. Dr Neven Anđelić, autor knjige „Bosna i Hercegovina, kraj nasleđa“, smatra da je ova utakmica predstavljala simboličan trenutak, politički nagoveštaj svega što se kasnije dešavalo (rat u Hrvatskoj). Na listi su i meč između sekretarijata i predsedništva Engleskog fudbalskog saveza (FA) iz 1864, prvi odigrani prema pisanim pravilima samog FA, kao i onaj između Zapadne Nemačke i Mađarske (1954) završen nemačkom pobedom 3:2 kada su nemački sportisti i navijači po prvi put posle II Svetskog rata zapevali himnu svoje zemlje na jednom važnom događaju. Na trećem mestu je prva utakmica koja je odigrana u zatvoru u Južnoj Africi (1966) između dve ekipe zatvorenika, Rendžersa i Baksa. U zatvoru je tada bio i budući predsednik JAR, Nelson Mandela. Na petom mestu je utakmica Saudijske Arabije i Iraka (2007) završena pobedom Iraka posle čega se na ulicama Bagdada i drugih gradova, prvi put od rata, organizovano slavilo. (CNN (2011): "Maksimir" 1990. je promenio svet, 11. januar. 2011. <http://www.sportal.rs/news.php?id=43198>).

(srpskom) stanovništvu gusto koncentrisanom u pojedinim regijama Hrvatske a ubrzo zatim i postavljanje barikada i direktno konfrontiranje srpskog življa, koji je tražio autonomiju od hrvatske vlasti i hrvatske policije. Vrlo brzo se u sukobe umešala i vojska (JNA) s namerom da spreči krvoproliće, međutim, to je rezultiralo pojačavanjem intenziteta konflikta i njegovim prerastanjem u međunacionalni (i međuverski) rat.

U par navrata se identitetski oblikovano nasilje ponovilo i na međunarodnim utakmicama (pre svega srpskih i hrvatskih klubova), ali takođe i u vreme i neposredno posle samoproglašenja nezavisnosti Kosova. Dostičan slučaj nasilja prenesenog sa stadiona na ulice je ubistvo francuskog navijača Brisa Tatona, 17. septembra 2009. godine, koji je došao u Beograd sa grupom navijača iz francuskog grada Tuluza da bi prisustvovao utakmici Partizan-Tuluz. Neposredno pre i u vreme ovog sportskog događaja u Beogradu se desilo nekoliko napada na strane državljane. Ubrzo posle ovih incidenata pokrenute su inicijative da se zabrani rad nekolicine navijačkih grupa i nacionalističkih građanskih udruženja.⁵ Sve ovo ali i drugi incidenti npr. neredi na utakmici Italija Srbija u Đenovi (Italija) 12. oktobra 2010. se dovodi u vezu sa antievropskom orijentacijom pojedinih političkih grupacija u Srbiji mada nisu izostale ni optužbe na račun Crkve. Praktično se nasilje na sportskim manifestacijama doživljava kao produžetak politike na drugom (sportskom) polju. Izazivanje nereda na međunarodnim utakmicama se može tumačiti kao vid javnog iskazivanja politike odbijanja evropskih integracija i vršenje pritiska na javno mnjenje koje se u takvim momentima može lako radikalizovati. Ključni argument protivnika evrointegracionih procesa je da su ove integracije ozbiljna pretnja nacionalnom identitetu.

Navijačke grupe su se pojavile kao akteri i nekih drugih nasilnih dešavanja kao što su napadi na strana diplomatska predstavništva (paljenje američke ambasade i demoliranje poslovnih prostorija nekih stranih firmi 2007. god. (posle samoproglašenja nezavisnosti Kosova), paljenje džamija u Beogradu i Nišu 17/18. mart 2004. godine⁶ na rukometnoj utakmici Partizan – Dinamo u Beogradu 12. marta 2005. i dr.

Jedan od incidenta u kojima se prepoznaje nasilno ponašanje u čijoj pozadini stoji pitanje nacionalnog identiteta se desio 4. maja 2008. godine u Boboti kod Vukovara kada je grupa mladića, za koje se pretpostavlja da

5 Glavni državni tužilac Slobodan Radovanović, doneo je predlog o zabrani 14 navijačkih grupa: „Ultars bojs“, „Belgrad bojs“, „Ultra“ (Crvena zvezda), „Alkatraz“, „Ludaci - Skela“, „Anti-Romi“, „Saut Femili“, „Hed hanter“, „Iriducibili NBG“, „Šedouz“, „Ekstrem bojs“, „Čuvari časti“, „Brejn demidž“ (Partizan) i „Junajted fors“ 1987 (Rad) - zbog nasilnog rušenja društvenog poretka, kršenja javnog reda i mira, izazivanja rasne, verske i nacionalne mržnje. Ovom skupu pridružile su se i neke navladine organizacije (Obraz, Pokret 1389). (V.N. (2010):Navijači: Pune tribine pravih navijača (6) (2010), *Večernje novosti* 22. oktobar. <http://www.novosti.rs/vesti/sport.294.html:304901-Navijaci-Pune-tribine-pravih-navijaca-6>)

6 Paljenje džamija se desilo posle najvećih etnički motivisanih sukoba na Kosovu i Metohiji od dolaska međunarodnih snaga. U dva dana nasilja ubijeno je 19 ljudi (11 Albanaca i osam Srba), a više od 900 osoba je povređeno. U neredima je uništeno ili oštećeno 35 pravoslavnih crkava i manastira srednjovekovne kulture, a nekoliko hiljada Srba napustilo je svoje domove. (Mrđić, Uglješa (2010): „17. MART Šest godina od etničkog čišćenja“, *Pečat* 17. mart. <http://www.pecat.co.rs/2010/03/17-mart-sest-godina-od-etnickog-ciscenja/>).

su članovi navijačke grupe Kohorta koju čine navijači Osijeka upala na lokalnu skupštinu navijačke grupe Delije koju čine navijači fudbalskog tima Crvena Zvezda iz Beograda i tom prilikom ih fizički napala. Tom skupu su prisustvovala i dvojica prvotimaca nekoliko funkcionera Crvene zvezde. Kasnije je jedan od napadača to pravdao namerom da se spreči širenje velikosrpske ideje u Hrvatskoj obizjavivši da su “iz jezgre Delija izišli zločinci iz tzv. Belih orlova i mi to ne možemo tolerirati”. Tom prilikom se oglasio gradonačelnik Osijeka Gordan Matković i tom priliom rekao: „Za mene su Delije personifikacija zla, ljudi koji su navijačke dresove zamijenili četničkim odorama. Ja jesam za fleksibilnost u sportu, ali kada su u pitanju Delije tu sport završava i počinje politika” (Butigan, 2008).

Na evropskom prvenstvu u vaterpolu 16. juna 2003. u Kranju (Slovenija) je došlo do masovne tuče po završetku finalne utakmice između Srbije i Crne Gore i Hrvatske koja je završena pobedom reprezentacije Srbije i Crne Gore rezultatom 9:8. Tuču su započeli hrvatski navijači odenuti u hrvatske dresove i zastave. U Kranju je bili više od 5000 najvatrenjih navijača udarnih navijačkih grupa Torcida i Bad Blue Boys iz Hrvatske. Zbog nedovoljnog kapaciteta Dvorana nije mogla da primi sve te su neki ostali na gradskim ulicama. Po završetku utakmice su hrvatski navijači nezadovoljni rezultatom izazvali nered. Obezbeđenje nije moglo da spreči nered te je došlo do opšte tuče prilikom koje su hrvatski navijači napali ložu u kojoj su se pored malobrojnih srpsko-crnogorskih navijača nalazili i strani novinari. Među prisutnima je bio i tadašnji ministar odbrane Srbije i Crne Gore Boris Tadić koji je u incidentu bio pogođen kamenom. On je u kasnijem saopštenju rekao: „Bio je to mali rasistički rat. Bilo je više od dve hiljade navijača hrvatske reprezentacije. Bili su pijani, drogirani, identifikovani ustaštvom i jednom jedinom porukom – ubij Srbina.”. Prilikom incidenta su hrvatski sportisti stali u odbranu reprezentativaca Srbije i Crne Gore a zvanični predstavnici Hrvatske su iskazali ponos rezultatom njihovih sportista (srebrna medalja na evropskom prvenstvu) i ogorčenje postupkom hrvatskih navijača. Zbog vremenskog trajanja nereda nije izvršena ceremonija podele medalja.

O ovom događaju je Slovenačka novinska agencija STA izjavila „Sve zajedno se na obnovljenom bazenu pretvorilo u pravu političku manifestaciju protiv Srbije i Crne Gore... Tribine su bile pune navijača u crveno-belim šahovnicama, a među njima su, nažalost, bili i brojni nogometni huligani, koji su još u toku utakmice, pored uzvika, koji podsećaju na rat između dve spomenute države, bacali predmete na slovenačku policiju, redare, hrvatske igrače i sudije”⁷.

U vezi s ovim incidentom hrvatski diplomata i profesor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu Damir Grubiša (2003) dao je sledeći komentar događaja u Kranju „Divljačko ponašanje hrvatskih navijača u Kranju, Slovenija, tokom vaterpolo utakmice između Hrvatske i Srbije i Crne Gore nema nikakve veze sa sportom. Njihove rasističke i ksenofobne parole ‘j***m vam majku četničku’ i ‘ubi, ubi Srbina’ dokazuju da je sport u

7 Telegraf (2015): Secate li se? Dan najvećeg sukoba u istoriji sportskih duela Srbije i Hrvatske! Telegraf 15. jun 2015. <http://www.telegraf.rs/sport/1613169-secate-li-se-dan-najveceg-sukoba-u-istoriji-sportskih-duela-srbije-i-hrvatske-video>

njihovim očima, po rečima Karla fom Klauzevica, nastavak rata drugim sredstvima“. Događaji u Kranju su bili praćeni navijačkim izgradima u Beogradu i Novom Sadu. U Beogradu su najekstremniji navijači, probivši policijski kordon, sa balkona hrvatske ambasade skinuli grb, a hrvatsku zastavu zamenili srpskom. Objašnjavajući ponašanje navijača u Beogradu, psiholog Žarko Trebješanin u izjavi za BBC ističe da ono značajno odražava opštu situaciju i nezadovoljstvo u društvu s obzirom da su navijači lakmus papir koji veoma dobro pokazuje te napetosti te da je siguran da je nedavno hapšenje Šljivančanina dodatno povećalo agresivnost huligana”.⁸

Utakmica na Maksimiru nije bila jedina sportska manifestacija koja je predstavljala uvod u ratni sukob. Slično se desilo još 1969. godine kada je izbio „fudbalski rat“ između Salvadora i Hondurasa (Dimovski, 2009). Ovaj rat je vrlo brzo eskalirao u pravi ratni sukob dve države (1970) koji je trajao pet dana a u intenzivnim sukobima je poginulo više hiljada ljudi. Dakle, utakmica je bila samo povod a pravi uzroci rata su bili duboki i protezali su se više decenija u prošlost s obzirom da su građani Salvadora još početkom XX veka emigrirali u Honduras. Vremenom je to izazvalo nacionalnu netrpeljivost starosjedelaca prema pridošlicama koja je eskalirala na utakmicama iz 1969/70. godine. Netrpeljivost je bila toliko velika da su normalni diplomatski odnosi uspostavljeni tek 36 godina kasnije (2006).

U novije vreme se pojavljuje zanimljiv hibrid identitetski (pre svega nacionalno-identitetski) motivisanog nasilja nad LGBT populacijom, u kojem su učestvovali i navijačke grupe, koja je pod ozbiljnim rizikom da postane žrtva ne samo klasičnog nasilja već i nasilja iz mržnje. U Beogradu su u više navrata održane manifestacije LGBT populacije (seksualnih manjina – parada ponosa) s namerom organizatora da se skrene pažnja ovog segmenta stanovništva na probleme sa kojima se susreću zbog svog manje-više javno neprihvatnog seksualnog identiteta.

Prva parada ponosa organizovana je 30. juna 2001. godine i nasilno je prekinuta. Napadači na učesnike parade bili su, prema izjavi predstavnika policije, navijači Crvene Zvezde, Partizana i Rada, skinhed i pripadnici pokreta *Obraz*⁹. Organizatori parade i predstavnici Asocijacije nezavisnih medija navode da su među napadačima bili i predstavnici Svetosavske omladine i Srpske pravoslavne crkve¹⁰. Jedna od izjava predstavnika protivnika održavanja gej parade (Nebojša Krstić, tadašnji predsednik *Obraza*) je da parade ponosa predstavljaju „izrugivanje moralu, izrugivanje porodičnom, duhovnom i nacionalnom identitetu mnogo stradalnog i napaćenog srpskog naroda”¹¹. Sledeće parade su bile planirane za 2004. i 2009. godinu ali su bile otkazane manje više iz bezbednosnih razloga.

8 BBC (2003): „Srbija i Crna Gora odbranila titulu evropskog šampiona u vaterpolu“, *BBC*, 16. 06 2015. http://www.bbc.co.uk/serbian/news/2003/06/030616_waterpolo_incidents.shtml

9 B92 (2011): Razbijanje gay parade – Ko je odgovoran za prebijanje učesnika, Beograd, 30. jun 2001. http://www.b92.net/specijal/gay-parada/tema_dana.phtml

10 B92 (2011): Razbijanje gay parade – Saopštenja političkih grupa i NVO, Beograd 30. jun 2001 <http://www.b92.net/specijal/gay-parada/gay-saop.phtml>

11 B92 (2011): Razbijanje gay parade – Ko je odgovoran za prebijanje učesnika, Beograd, 30. jun 2001. http://www.b92.net/specijal/gay-parada/tema_dana.phtml

Veza nacionalnog identiteta ekstremnih navijača i njihovog militantnog odnosa prema gej populaciji došla je do izražaja u TV emisiji Koš na SOS kanalu (16. mart, 2009) kada je na riru iza voditelja prikazan snimak sa neke lokalne fudbalske utakmice na kojem je stajao „zamrznut“ transparent sa tekstom: „Na kosovu Srbi bez struje i vode, a u Beogradu, Priče o pederima se vode“¹².

Naredna parada je ipak održana (10. oktobar 2010). I pored svih mera bezbednosti, oko 6500 huligana, uglavnom pripadnika ekstremističkih desničarskih organizacija i navijačkih grupa je izazvalo nered u Beogradu, tom prilikom je bilo povređeno 132 policajca i 25 građana a uhapšeno 249 osoba od čega je čak 60% njih bilo iz unutrašnjosti. Procenjuje se da je svega 10% huligana pripadalo ekstremnim desničarskim organizacijama dok su ostali bili pripadnici navijačkih grupa¹³. Naredna parada je planirana za 2. oktobar 2011. ali njeno održavanje nisu odobrili nadležni organi. Sledeća parada je, uz velike bezbednosne pripreme, održana 2014. godine i protekla je bez većih incidenata a da bi već naredne 2015. godine gej parada protekla čak i bez veće pompe i u mnogo mirnijoj atmosferi.

Dakle, prve dve manifestacije su prekinute talasom ekstremnog nasilja nad učesnicima. U medijima i široj javnosti je bilo dosta pokušaja da se iz različitih uglova racionalizuju nasilni događaji. Naravno, obrazloženja su bila raznovrsna i kretala su se od krajnosti da se radi o „izopačenicima“ koje „treba pobiti“ do krajnosti da smo mi „kao narod nasilni, primitivni i netrpeljivi“.

Naravno, ovaj prostor pripada kulturi koja tradicionalno ima negativan stav prema nestandardnim oblicima seksualnog ponašanja. Ta odbojnost je duboko utkana u kulturno i religijsko biće ljudi ovog prostora i ona nije svodiva na nacionalnu pripadnost i nacionalni identitet iako se može lako s njima dovesti u vezu. Ta odbojnost nije ni nacionalna ni regionalna specifičnost, ona je deo univerzalnog kulturnog nasleđa velikih savremenih civilizacija u čijoj pozadini stoje religijska pravila socijalno prikladnog ponašanja, preuzeta još iz daleke prošlosti (Huntington, 1996). Čini se da se radi o stavu koji je deo autoritarnog sindroma i koji je postojan u meri u kojoj je na pojedinim prostorima postojan autoritarni sistem vrednosti. Još je T. Adorno (1950) „interesovanje za seksualne nastranosti“ uvrstio među komponente svoje F skale koja je postala osnov za kasnija istraživanja autoritarnosti. Njegov indikator ove komponente autoritarnosti, tvrdnja „homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrožije kažnjavati“, se održala do danas tako da je primenjena i kod nas u istraživanju objavljenom 1994. godine (Lazić, 1994).

Možemo pretpostaviti da je homofobija prisutna, manje-više, u većini društava te da je ona rezultat tradicionalnog neprihvatanja svega onog što remeti ustaljeni red stvari i ugrožava stabilnost i identitet društva. Ako je porodica uzdignuta na nivo najveće društvene vrednosti, onda je

12 Boljević, Ivan et al. (2011): *Reči i nedela: Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji i 1991–1992*, Centar za tranzicione procese, Beograd. str. 296.

13 B92 (2010): Ko diriguje hiljadama huligana, Beograd, 11. oktobar 2010. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=10&dd=11&nav_category=12&nav_id=464440

očekivano da će biti osuđivana, odnosno da neće biti tolerisana, ponašanja koja ugrožavaju ustaljenu stabilnost kako porodice tako i ostalih provjerenih i potvrđenih društvenih ustanova koje se mogu smatrati produžetkom porodice (nacija, država, crkva i sl.). Naravno, u ranijim periodima istraživanja ove pojave su se pod „seksualnim nastranostima“ podrazumevali predbračni seksualni odnosi, bračno neverstvo i uopšte brakolomstvo da bi se do današnjeg trenutka prema nekim od ovih stavki uspostavio odnos tolerancije. Homoseksualnost je do danas ostala oblik seksualnog ponašanja prema kojem postoji najmanja tolerancija, koja ide do granica mržnje, jednaka po intenzitetu i društvenim posledicama koje može da ostvari sa rasnom, nacionalnom ili verskom mržnjom.

O čemu se ovde radi. LGBT oblici seksualnosti su, u prokreativnom smislu, neproductivni. Osnovna svrha braka i porodice je rađanje novih naraštaja. U istopolnim zajednicama je to neostvarivo. Ako je porodica stub i osnovna ćelija društva a etnička zajednica produžetak porodice, onda se nestandardnim oblicima seksualnosti ugrožava opstanak društva i ne samo društva, već i nacije, države, crkve i svih ostalih (prvenstveno tradicionalnih) društvenih ustanova i vrednosti. To znači da se udar/napad na pripadnike seksualnih manjina lako može predstaviti i doživeti kao prva linija odbrane nacionalnih interesa i očuvanja nacionalnog identiteta. Potvrdu ovog stava možemo potražiti u činjenici da su nasilno ponašanje inicirale grupe i organizacije koje imaju tradicionalističko-nacionalistički predznak, bilo da se radi o građanskim udruženjima/nevladinim organizacijama, političkim strankama ili verskim zajednicama. Njima su se pridružile i tzv. navijačke grupe a nasilje je do izvesne mere bilo tolerisano i od državnih organa, koji nisu pokazali spremnost i snagu da mu se suprotstave¹⁴. Naprotiv, ključni politički faktori su smatrali da će im zaštita ljudskih i ostalih prava LGBT populacije na duži rok doneti više štete nego koristi.

U suštini, ovde se radilo o sukobu primordijalnog (nacionalnog) identiteta sa jednim od manjinskih tipova liberalnog oblika identiteta (seksualnim identitetom). Pripadnici gej populacije i uopšte seksualnih manjina su prepoznati kao neko ko narušava uspostavljeni red stvari i suprotstavlja se postojećim autoritetima. U uslovima u kojima se nacija i država susreću s problemom bele kuge lako je pripadnike LGBT populacije proglasiti neprijateljima i izdajnicima nacionalnih interese. U skladu s tim je ka njima usmern deo agresije ekstremnih navijačkih grupa pokrenut jakim uticajem nacionalističkih političkih i parapoličkih grupa. Naravno, navijači se ovde najčešće pokazuju kao puki izvršioци tuđih naloga.

Na kraju, da zaključimo nasilje na samim sportskim manifestacijama, a naročito ono čiji su ključni akteri navijačka sportska publika, predstavlja veliki društveni problem. Kad ono izađe sa sportskih terena i pređe na ulice tada možemo biti sigurni da je društvo opterećeno nizom unutrašnjih

14 Slobodan Antonić (2011) navodi tri modela odnosa društva prema seksualnim manjinama: (1) tradicionalistički, odnos represije, koji podrazumeva univerzalnu javnu i privatnu osudu, koji je manje-više anahron, (2) liberalni, odnos tolerancije, koji prihvata nejednako vrednovanje moralnosti i funkcionalnosti različitih oblika seksualnih praksi i (3) progresivistički, odnos prinudne afirmacije koji podrazumeva univerzalnu obavezu pravnog i statusnog izjednačavanja različitih oblika seksualnih veza. Prvi i treći model predstavljaju autoritarne krajnosti dok bi drugi trebalo da predstavlja optimalni izbor za današnje vreme.

protivrečnosti koje lako mogu da dovedu do sukoba širih razmera. Stoga je veoma značajno pitanje sprečavanja nasilja na sportskim manifestacijama. O važnosti problema svedoči činjenica da je Savet Evrope još 1985. godine usvojio „Evropsku konvenciju o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno fudbalskim utakmicama“ (European Convention, 1995), koja je kod nas ratifikovana 1990. a „Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama“ donet je tek 2003. godine. No, donošenje ovakvog zakona predstavlja tek tehničku meru kojom se reguliše postupak sankcionisanja nasilničkog ponašanja.

Mnogo je značajnije razraditi mehanizme kontrole nasilja, kontrole koja ima za cilj da predupredi pojavu nasilnog ponašanja. Analize su pokazale da je nasilje u sportu generalno i posebno nasilje sportske publike moguće kontrolisati i kanalisati i to na više načina (Coakley, 2009).

Prvo, potrebno je kontrolisati nasilje među sportistima. Ako gledaoci ne doživljavaju ponašanje sportista kao nasilno tada je manja verovatnoća da će izbiti nasilje u kojem će učestvovati publika. Ako izostane očekivanje nasilnog ishoda utakmice, odnosno predstavljanje protivničkog tima kao neprijateljskog, veća je verovatnoća da do nasilnih reakcija publike neće doći. U tom smislu je čak korisno primentiti rituale koji imaju za cilj da ukažu na prijateljski karakter sportskog događaja kao što su razmena dresova, klupskih simbola i slično. Medijsko prikazivanje ovih rituala može pomoći da gledaoci shvate da sami igrači protivnike na terenu ne vide kao neprijatelje.

Veliki značaj imaju preventivne mere. S jedne strane važno je poštovanje prava gledalaca. To podrazumeva i dobru obučenost obezbeđenja kako bi održali red bez primene nepotrebne sile. Konzumiranje alkohola mora biti realno regulisano, kao što mora i sam prostor biti dobro organizovan kako bi gledaoci mogli normalno da se kreću uz ograničavanje direktnog kontakta navijača suprotstavljenih timova. Izlazi treba da budu dostupni i jasno označeni a gledaoci ne bi trebalo da budu čuvani kao životinje. Ovde veliki značaj ima i porodica koja vaspitnim delovanjem treba da radi u smeru izbegavanja nasilničkog ponašanja.

Važno je imati razvijenu svest o istorijskim, socijalnim, ekonomskim i političkim problemima koji mogu biti osnova za iniciranje nasilničkog ponašanja publike. Restriktivni zakoni i strog poredak mogu doneti samo privremene rezultate ali oni neće eliminisati napetosti i konflikte koji podstiču nasilje. Zato je važno da sportski timovi vode politiku ublažavanja napetosti koja podrazumeva kako njihove bolje odnose s javnošću tako i uspostavljanje stvarne veze timova i lokalne zajednice. Cilj je da se stvore antinasilne norme među gledaocima i stanovništvom. Pored svih teškoća ovo je na dugi rok efikasnija strategija od ulaganja u troškove obezbeđenja.

Smanjenjem nasilnih izgreda navijačke publike se amortizuju i društvene napetosti koje izazivaju međunacionalne tenzije te se na taj način preventivno deluje protiv izazivanja većih nacionalnih sukoba. Ovo posebno dobija na značaju kada uzmemo u obzir da se još uvek i Srbija ali više susednih društava mogu okarakterisati kao postkonfliktna društva. Očuvanje mira i političke stabilnosti je razvojni imperativ koji u ovom okolnostima dobija na značaju te u tom pravcu i treba preventivno delovati kako bi se ublažile srtrasti vezane za izivljavanje nacionalnog identiteta

koji predstavlja još uvek izuzetno važnu stavku u ličnom identitetu velikog broja pojedinaca ali i veliku pretnju po političku ali i svaku drugu društvenu i stabilnost.

LITERATURA

- Adorno, Theodor W; Frenkel-Brunswik Else; Levinson Daniel J. & Sanford Nevitt R. *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Brothers, 1950.
- Alijević, Maša. „Nacionalni identitet u Evropskoj Uniji“. *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici* 7 (2011): 147-158. Dostupno na: http://prf.unze.ba/v2/docs/anali/godina_4_broj_7/10%20Alijevic.pdf.
- Allen, Vernon L., Wilder, David A. & Atkinson, Michael L. „Multiple Group Membership and Social Identity“. In *Studies in Social Identity*, edited by Theodore R. Sarbin & Karl E. Scheibe, eds., 92-115. New York: Praeger, 1983.
- Anastasovski, Ivan. „Sportsko nasilje i državni razlozi“. *Savremeni sport.com* 07. 07. 2014. <http://savremenisport.com/teorija-sporta/osnove-sporta/1/2/sportsko-nasilje-i-drzavni-razlozi>
- Anderson, B. *Nacija: Zamišljena zajednica*. Beograd: Plato, 1998.
- Antonić, Slobodan. „Gej pokret i borba za priznatost“. *Nova srpska politička misao* XIX, 1-2 (2011): 7-37.
- Asurmendi, Mikel. „Identitet i nasilje na baskijskom tlu“. U Asurmendi, Mikel: *Identitet i nasilje*, Biblioteka XX vek, Beograd: Čigoja štampa i Knjižara krug, 2002.
- B92. 2010. Ko diriguje hiljadama huligana, Beograd, 11. oktobar 2010. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=10&dd=11&nav_category=12&nav_id=464440
- B92. 2011. Razbijanje gay parade – Ko je odgovoran za prebijanje učesnika, Beograd, 30. jun 2001. http://www.b92.net/specijal/gay-parada/tema_dana.phtml
- B92. 2011. Razbijanje gay parade – Saopštenja političkih grupa i NVO, Beograd 30. jun 2001 <http://www.b92.net/specijal/gay-parada/gay-saop.phtml>
- Baćanac, Ljubica, Nebojša Petrović i Nenad Manojlović. *Stepen i oblici nasilja u sportu Srbije*. Beograd: Ministarstvo omladine i sporta, 2008. Dostupno na: <http://www.beznasilja.com/analizai-rezultati.php>.
- BBC. 2003. „Srbija i Crna Gora odbranila titulu evropskog šampiona u vaterpolu“, *BBC*, 16. 06 2015. http://www.bbc.co.uk/serbian/news/2003/06/030616_waterpolo_incidents.shtml
- Boljević, Ivan et al. *Reči i nedela: Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medij ima u Srbij i 1991–1992*. Beograd: Centar za tranzicione procese, 2011.
- Božović, Ratko R. „Agresija i nasilje u sportu“. *Sociološka luča* I, 2 (2007): 100-112.
- Butigan, Sanja. „Bocama i bakljama na Delije“, *Većernji list*, 4. maj. 2008. <http://www.jutarnji.hr/bocama-i-bakljama-na-delije/248931/>
- Buzov, Željko; Ivan Magdalenić, Benjamin Perasović i Furio Radin. *Navijačko pleme*. Zagreb: RZ RK SSOH, 1988.

- CNN: „Maksimir” 1990. je promenio svet, (2011) 11. januar. <http://www.sportal.rs/news.php?id=43198>
- Coakley, Jay. *Sports in Society: Issues and Controversies*, New York : McGraw-Hill. 2009. http://highered.mcgraw-hill.com/sites/dl/free/007337654x/673624/Coakley10e_ch07.pdf
- Cvetković, Vladimir N. (): „Nacionalni identitet i (re)konstrukcija institucija u Srbiji (ideologije, obrazovanje, mediji)“, *Filozofija i društvo XIX-XX* (2001-2002): 51-75.
- Dimovski, Darko. „Društvena predodređenost sportskog nasilja (etiološko objašnjenje)“. *Socijalna misao* 1 (2009): 15-21.
- Giddens, Antony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1990.
- Grubiša, Damir. «Le water-polo ou la guerre par d'autres moyens». *Courrier international*, No. 660, 2003. <http://www.courrierinternational.com/article/2003/06/26/le-water-polo-ou-la-guerre-par-d-autres-moyens>
- Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster Inc., 1996.
- Kostić, Momira. „Nasilje u sportu – neophodnost socijalnog sagledavanja“. *Socijalna misao* 1 (2009): 7-14.
- Lalić, Dražen i Ozren Biti. „Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj“. *Politička misao XLV*, 3-4 (2008): 247–272.
- Lazić, Mladen, ur. *Society in Crisis*. Belgrade: Filip Višnjić, 1994.
- Matić, Petar. „Globalizacija i nacionalni identitet“. *Srpska politička misao* 16, 1-2 (2006): 103-118.
- Milošević, Bojan. „Socioantropološke osobnosti nasilja u sportskim aktivnostima: uticaj mas-medija na mlade“. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 127 (2009): 123-132.
- Mokre, Monika. „Da li identiteti ubijaju?“ U *Biti iz/van: Ka redefinisaniu kulturnog identiteta Srbije*, uredile Katarina Tojić i Marijana Simu. Beograd: Centar za kulturne interakcije, 2010. Dostupno na: http://www.kulturklammer.org/BITI_IZVAN--TO_BE_FROM_OUT.pdf
- Mrdić, Uglješa. „17. MART Šest godina od etničkog čišćenja“, *Pečat* 17. mart 2010. <http://www.pecat.co.rs/2010/03/17-mart-sest-godina-od-etnickog-ciscenja/>.
- Muzur, Amir and Iva Rinčić. „Sport and Violence: A Contribution to Ethical, Sociological and Psychoneurobiological Considerations“ *JAHN* 2, 3 (2011): 137-144.
- Nikolić, Zlatko. „Navijačke i parapolitičke grupe – socijalnopsihološki aspekti“. *Bezbednost* 1 (2012): 116-126.
- Perasović, Benjamin. „Nogometni huliganizam u Zagrebu: ‘Bad Blue Boys’“. *Pitanja XVIII*, 5-6 (1988): 5-55.
- Savković, Marko. *Da li je moguće zamisliti sport bez nasilja u Srbiji?*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2011. Dostupno na: http://www.bezbednost.org/upload/document/savkovic_2011_da_li_je_moguće_zamisliti_sport_bez_.pdf.
- Scheibe, Karl E. „The Psychology of National Identity“. U *Studies in Social Identity*, edited by Theodore R. Sarbin, & Karl E. Scheibe, 121-144. New York: Praeger, 1983.

- Slapšek, Svetlana et al. *The War Started at Maksimir: Hate Speech in the Media (content analyses of Politika and Borba newspapers, 1987-1991)*. Belgrade: Media Center, 1997.
- Stojnov, Dušan. „Identitet: polifren ili monolitan?“. *Psihologija* 32, 3-4 (1999): 141-156.
- Šoš, Jasmina. „Medijski aspekt sportskog huliganstva“. *Sport Science* 1 (2008): 26-29.
- Telegraf. Sećate li se? Dan najvećeg sukoba u istoriji sportskih duela Srbije i Hrvatske! Telegraf 15. jun 2015. <http://www.telegraf.rs/sport/1613169-secate-li-se-dan-najveceg-sukoba-u-istoriji-sportskih-duela-srbije-i-hrvatske-video>
- Trebješanin, Žarko. „Problemi zasnivanja pojma nacionalnog identiteta“. U *Ličnost i demokratija*. Beograd: Beogradska otvorena škola, 2004.
- V.N. „Navijači: Pune tribine pravih navijača (6)“. *Večernje novosti* 22. oktobar 2010. <http://www.novosti.rs/vesti/sport.294.html:304901-Navijaci-Pune-tribine-pravih-navijaca-6>
- Vrcan, Srđan (). *Nogomet politika nasilje*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 2003.
- Vuković, Slaviša. „Praktična iskustva u prevenciji nasilja na sportskim priredbama“. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 146, 1 (2014): 129-139.

Slobodan Miladinović

ISSUE OF NATIONAL IDENTITY AND SPORT SPECTATORS VIOLENCE

Summary: Collective identity is often recognized through the individual consciousness of belonging to a particular (ethnic, religious, class-social, spatial, occupational, etc.) group or the possession of some special characteristics and can be specified on the basis of the cultural context or narrower or wider socio-spatial origin. In spite of significant pragmatic functions, when we understand it as excluding, it can be dangerous and lead to aggression. In this paper, special attention is paid to national identity. In the last couple of decades is evident violence related with collective identity, and above all national and religious identity in our region. It is violence in which is involved the sports spectators as one of the most recognizable actors. This type of violence overflows from the stadium on city streets and transform into other forms of violence and can easily take a mass scale and turn into other forms of violent behavior such as social, class, peer or violence of some subcultural groups, inter-ethnic or inter-religious violence. Situations in which violent incidents taking place in matches of the teams which are identified with states and ethnic groups, among which there was rivalries and radical conflicts in the recent past represent a special social danger. In recent years, appears an interesting hybrid of identity (especially ethnic and religious) motivated violence against LGBT people in which are involved the sport Supporters.

Keywords: collective identity, violence, sports, public, ethnic relations, LGBT people

КУЛИСЕ ДЕБОРОВОГ ДРУШТВА СПЕКТАКЛА

Резиме: Наш свет болује од банализације. Први симптоми прате већ Прву индустријску револуцију, а до значајног погоршања стања долази у Другој. У годинама Глобалне финансијске кризе, прве деценије XXI века, највеће после Велике депресије, били смо сведоци свакодневних радничких и студентских протеста широм планете. Посредством масмедија, гледали смо у очи незадовољних маса које су жртвоване за вишак обиља, а бољитка и даље нема, чак ни у развијеним земљама чије владе већ деценијама служе непрестаној акумулацији капитала и изазивају рагове тамо где и трачак побуне прети да прекине ланац протока робе. Свака генерација потомака, све се брже креће *зачараним круговима изолације*, које су архитекте савременог поретка прецизно исцртале.

Ако је неко и имао „среће“, постајао је део мизансцена, стапајући се са сценографијом новог глобалног друштва, чији рефлектори заслепљују визуру дуго већ. А, када би се светла и на тренутак угасила, потребно је било много времена да човек поново, самостално, сагледа сопствено окружење. Они неуклопљени животаре и опстају, завидећи првима што уживају у доколици, окружени трофејима привидног животног искуства и у сенци „пластичних“ успеха, не знајући при том да немају на чему да им завиде. Лако стичемо утисак да је мисија савременог друштва развој ради развоја, акумулација моћи ради саме моћи, кретање напред без стремљења ка и једном циљу достигнуом човеку. Такво друштво све допушта. Све је легитимно, а ненормално постаје уобичајено, да би потом, квантитетом, прерастало у нормално. И морал је за ту прилику довољно релативизиован, као што је казуистика временом постала одбрамбени механизам савести. У машкаради какву живимо, дозвољена је чак и побуна, јер све је роба у свету робе.

Кључне речи: производња, роба, човек, свет

1 vladeta.radovic@filfak.ni.ac.rs

2 ivan.kalauzovic@gmail.com

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

78

Конструкција ситуација биће непрекидна реализација велике игре, коју су сами играчи одабрали да играју. Једна таква синтеза мораће да сједини критику понашања, одговорно градско планирање, овладавање амбијентима и односима.

Билтен «Потлач», гласило Летристичке интернационале

Друштвени спектакл о каквом је писао Ги Дебор, оснивач Летристичке интернационале и један од истакнутијих чланова, касније, Ситуационистичке интернационале, не генеришу само масовни медији. Они су тек део процеса генезе и његова најповршнија манифестација. Најобухватније је виђење да се читав поглед на свет материјализовао и претворио чак и међусобне људске односе у робу. Реч је, дакле, о визуелној обмани која доста успешно детерминише акције и реакције и као таква поприма улогу владајућег облика живота, односно „мејнстрима“. Учешће у спектаклу подразумева несвесно одвајање људи из природних токова живота, но то је одвајање истовремено и део јединства овог света, његова кохезиона компонента, јер спектакл је производ стварности коју фалсификује и која почиње да се равна по њему. Стварност се појављује у границама спектакла, а спектакл постаје једина стварност. То је суштина постојања актуелног друштвеног поретка, стога да бисмо анализирали и разумели спектакл морамо се служити његовим језиком. „Спектакл је у исто време и језик и програм наше друштвено-економске формације. То је историјски тренутак у којем смо затечени“ (Debord, 1992).

Спектакл себе никада не доводи у питање, с обзиром на то да се он представља као стварност, и не оставља простора за било какав одговор, зато што својом догматском појавношћу намеће пасивни пристанак припадника друштва. Спектакл тежи себи самом и предност даје развоју, а не циљу, јер циљеви су недостижни. Они су попут идеала коначне среће и благостања које стално измиче рукама учесника и уједно посматрача спектакла. „Можда ће истинском друштву *досадити* развој; можда ће, у својој слободи, оно оставити могућности *неискористићеним*, уместо да под суманутом присилом јуриша на удаљене звезде“ (Adorno, 1951). Појединац је подређен бирократији, и производња, или њена имитација, су једино важни. Спектаклу су истоветна и средства и циљеви и он је главни производ друштва привида. Главни је и погон за паковање и амбалажирање свега што се производи, па чак и истине, која је са илузијом заменила улоге и зашла у домен профаног. Друштву којем влада спектакл се то може, јер је спектакл видљиви одраз владајућег економског поретка који себи подређује људе. Доминација економије над друштвеним животом проглашена је оног тренутка када је „имати“ по важности заменило „бити“.

Парадоксално, каква је и конструкција друштва спектакла описаног у истоименом Деборовом делу, Ситуационистичка интернационала је рођена из импотенције уметности, односно из гађења над њом.

Она никада није претендовала да буде масовна организација са милионима „слабовидих“ следбеника, већ нека врста завере чији је задатак да револуционише оне области у којима револуције до њеног оснивања није никада било – област свакодневног живота. Ситуационисти су одбацили целокупну друштвену организацију која се заснива на најамном раду и роби, те било коју врсту хијерархијске структуре или бирократског посредовања. „Унајмљен на одређено радно време, радник производи услуге или ствари које су прописане потребом стварања профита; исто тако, он ради у условима који су споља наметнути: пошто тај рад није израз свесног ангажовања човека у процесу колективног задовољења потреба, него израз потребе за стварањем вишка вредности – капитала који се храни и умножава живим радом – радни процес је потпуно подређен капиталу (и његовим агентима: капиталистима)“ (Вуклиш и Курепа, 2008: 74). Опште је мишљење да су ситуационисти били последња генерација са осећајем за тоталитет друштвених односа. Реч је о специфичној способности коју људи у оквиру данашњих, дигитализованих интеракција, више нису кадри да развију, како би обухватили целину свог бивствовања.

„БИТИ“ У „ИМАТИ“

Деградација „бити“ у „имати“ представља први степен у процесу остваривања предности економије и производње над друштвеним животом појединаца. Људско остварење се, закључује Дебор, више не изједначава са оним што човек јесте или што је постао радом на себи, већ са оним што има, тј. са оним што је постигао својим учешћем у производњи. То објашњава и Шчеглов: „Сви су хипнотисани производњом и удобношћу – канализацијом, лифтовима, купатилима, машинама за прање веша. То стање ствари, проистекло из борбе против сиромаштва, превазишло је свој првобитни циљ – ослобађање човека од материјалних брига – и претворило се у свеprisутну опсесивну слику. Стављени пред избор између љубави и аутомата за уклањање смећа, млади свих земаља донели су одлуку и изабрали аутомате за уклањање смећа“ (Сhtcheglov, 1953: 5). Што се актуелног стадијума друштвеног поретка тиче, дошло је до помака од „имати“ ка „изгледати“, чиме се наглашава да се престиж обезбеђује појавним обликом, а не само пуким материјалним богатством. На овај начин, спектакл замењује додир погледом, непосредну интеракцију сликом, а поглед је, подсећа Дебор у тези 18 свог „Друштва спектакла“, најнепоузданије и најапстрактније чуло. Ипак, оно се због те своје особине најбоље прилагођава општој апстрактности садашњег друштва, мада спектакл нису само слике и тон, већ све оно што измиче човековој активности, све што спречава или завањава његову, некада ажурнију и прецизнију, способност преиспитивања и корекције, тј. критичке апсорпције. Спектакл се регенерише тамо где представљање стварности, уместо саме стварности, постаје независно. Такав вид стварности изнедрила је западна филозофска мисао, која је увек инсистирала на томе да се активност схва-

та као представа, чему доприноси и непрестани развој технологије, односно техничке рационалности. То је, у данашње време експанзије друштвених мрежа и замене непосредне интеракције електронском, уместо поспешивања квалитета непосредности помоћу разних гаџета, нарочито видљиво и несумљиво представља максимум изједначавања спектакла и стварности, барем у неким сферама живота.

Дебор спектакл такође дефинише и као „реконструкцију религиозне илузије“, тачније као чин спуштања раја са неба на земљу, његове материјализације или, у овом случају, комерцијализације. Рај је постао световна категорија, нешто за чим људи жуде у тренуцима ван активног учешћа у производњи, у оним ретким сатима привидног одмора. Спектакл говори у име свих других активности, он је на врху пирамиде моћи одакле доминира свим аспектима живота, прерушен у непрестани говор самоуздизања владајућег поретка. Базична улога спектакла у једном друштву је да одвоји могуће од допуштеног, односно да убеди људе да нису способни да мењају услове живота и да треба да буду задовољни животарењем унутар граница егзистенције.

Тржиште се непрестано шири, а радник је све више наменски одвајан од финалног производа, од резултата свог рада, како би заокружена свест о оствареној активности била елиминисана, као и међусобна комуникација између произвођача. Он у свему учествује парцијално и спознаје само делић зацртаног плана. Такав економски систем, заснован на одвајању, са успехом води ка пролетаризацији читавог света. Живот се у оваквом систему изједначава са нерадним временом, са „неактивношћу“. Истина је другачија и та тзв. неактивност није у потпуности ослобођена производног процеса, јер радник седећи током нерадних сати са породицом испред ТВ пријемника наставља да игра своју улогу у представи. Он ни тада не престаје да буде део спектакла чије се границе не називу. „Оно што се назива ’ослобођењем од рада’, слободно време, није ни ослобођење од рада, нити ослобођење од света обликованог тим радом. Ниједна активност коју је рад отео не може се поново освојити ако остајемо подређени производима тог рада“, објашњава Дебор у тези 27.

Апстракција је конкретан начин постојања спектакла који бежи од сваке индивидуалности и појединачних оригиналних производа. Изгубљено јединство света је донело спектакл и он поново уједињује оно што је одвојено, али само као одвојено, што постиже посебним каналима повезаним само са центром. Све то обезбеђује „зачарани круг изолације“ (Debord, 1992) владајућег економског система.

ЗАЧАРАНИ КРУГ ИЗОЛАЦИЈЕ

Технологије владајућег економског поретка заснивају се на изолацији и непрестано стреме ка њеном увећању. У друштву спектакла, појединац је окружен робом, а она спречава формирање „усамљене гомиле“ која би била у стању да груписањем идеја генерише било какве промене. Свој труд радници улажу у изградњу силе која је независна од њих, а такав начин прозиводње доноси „обиље лишавања“, стално

одрицање и жртвовање које временом лако прелази у навiku, тако да они постају несвесни времена и простора. Дефинишући границе у оквиру којих се одвија оваква врста деловања, Дебор је скицирао „мапу“ територије којом влада спектакл.

Отуђење је репрезентативни продукт друштва спектакла, а економском експанзијом се проширује индустријски сектор који се тим производом директно бави. Сами појединци су креатори сваког детаља свог живота и парадокс лежи у чињеници да што га они више изграђују, све су искљученији из њега и постепено постају странци у сопственим ципелама. Међусобно удаљавање људи једних од других, и од производа које својим радом творе, део су природе живљења у свету робе, оном који је истовремено присутан и одсутан. „Фетишизам робе достиже врхунац у спектаклу“, подсећа Дебор у тези 36, наглашавајући високу вредност квантитативности у спектакуларном друштву, где се развија и поспешује само квантитативно, тј. подобно и медиокритетско. Ипак, владајући економски облик није изузет из одређених квалитативних промена, у оквиру којих је, на путу стварања јединственог и униформисаног светског тржишта, прешао „праг сопственог обиља“.

До појаве робног сектора у људском друштву дошло је са појавом „вишка преживљавања“. Наиме, да би преживели људи су, првобитно на занатском нивоу, међусобно размењивали своје производе, којих није било у обиљу, односно није био важан њихов квантитет, колико квалитет. Временом, производња робе се нашла на ширем плану, оформљена су тржишта са законима понуде и потражње, па квантитативност продуката почиње владати економијом. Тако је и сам људски рад претворен у робу (рад у најам). Тачно је да су људи на овај начин успели да преброде глад и да преживе, остварујући задовољавајући степен обиља, али је исто тако настало и померање граница и регенерација потреба на вишем нивоу. „Економски раст је ослободио друштво притиска пуког преживљавања, али га није ослободио његовог ослободиоца (Debord, 1992, *thèse* 40)“. Повећана производња ствара веће захтеве за преживљавањем. Другим речима, вишак преживљавања произвео је „повећано преживљавање“.

Дакле, веће богатство (обиље) доводи до све веће глади за имањем. Ту можемо повући паралелу са човековом сталном потребом за већом слободом. Што више слободе добије, човек је на другој страни све везанији. Превише слободе или неограничена слобода стварају парадокс слободе. Да би се спречили одласци у екстреме, донети су закони. Међутим, у друштву спектакла једини закон у чију се тачност не сумња је закон робе.

Оваква улога економије дефинисана је тек након Индустријске револуције, те остварене поделе рада и масовне производње које је донела. Уједно се и политичка економија наметнула као доминантна наука. Све до тада, веровало се да је једино новац невидљива сила која покреће свет. Економска диктатура ширила се просторно јачајући свој идентитет. Развијена подручја су освајала места у којима је индустрија била знатно или у потпуности неразвијена. У другој поло-

вини XIX и почетком XX века наступиће Друга индустријска револуција, потпомогнута многобројним техничким открићима и напретком у ширењу општег сазнајног фонда човечанства. Тада дужност маса, поред отуђене производње, постаје и отуђена потрошња. Целокупни друштвени продати рад дефинише се као тотална роба, чији је обрт одржаван по сваку цену, како се не би реметила акумулација капитала.

Иако се некада (у почетној фази акумулације капитала) на пролетера гледало само као на радника, који је био део производње искључиво током регулисаног радног времена, са новоствореним условима политичка економија почиње да се бави и његовим слободним временом. Ревизија схватања пролетера, сада као „живог човека“, јавила се у складу са његовом новом улогом – улогом потрошача. Роба је на овај начин преузела контролу над његовом људскошћу и слободним временом, и те се контроле он никада није ослободио. „Спектакл је непрекидни Опијумски рат“, рат после којег је Кина била принуђена да увози опијум искључиво из британских колонија, „који је вођен да би људи били присиљени да изједначе добра с робама, а задовољство с пуким преживљавањем, и који се шири по сопственим законима. Потрошачко преживљавање мора стално да проширује сопствени домен, управо зато што увек *подразумева осећање оскудице*. Повећано преживљавање никада не долази до разрешења; не постоји тачка у којој би се његово ширење зауставило, јер оно потпуно припада домену оскудице: *оно може да позлати сиромаштво, али не и да га превазиђе* (Debord, 1992, thèse 44)“.

Модернизација неумољиво брзо доприноси све већој аутоматизацији, а тиме и отпуштању радника који се проглашавају „технолошким вишком“. Да би органска радна снага, као покретач свега, била сачувана, бивају измишљани и нови послови, углавном сведени под домен дистрибуције и глорификације робе, оне која људима у суштини ничему не служи. Укратко, унапређује се пропагандни сектор, односно оно чиме се данас баве ПР и маркетиншки стручњаци. Употребна вредност робе је давно изгубила примарност приликом куповине, па се сада цени разменска вредност – размена ради размењивања. Константно опадање употребне вредности, верни пратилац капиталистичке економије, рађа ново сиромаштво – појачано преживљавање, док су стари облици сиромаштва и даље ту. Стремећи ка циљевима које намеће систем, људи бирају између „смрти“ и „живота“ у илузији. Роба је материјализована илузија, а становници друштва спектакла, те лажне употребе живота, њени потрошачи. Спектакл је новац који се гледа, акумулирани капитал чији је задатак да подстакне даљу размену и свеукупно ширење друштва.

ЈЕДАН НА ДВА И ДВА У ЈЕДАН

Друштво спектакла је, као и свако конкретно модерно друштво, истовремено јединствено и подељено, јер темељ се сваког уједињења гради на лешевима насилних подела. Спектакл уједињује, али раз-

двајањем. Јединственост је у њему израз подела, а поделе су симбол уједињења. Та контрадикторност се огледа у непрестаном сукобу сила (ривалских облика отуђене власти) унутар друштва за превласт над друштвено-економским системом. Управо овај конфликт има везивну моћ која одржава јединство целокупног друштвеног система. Такво стање влада на националном, али и на међународном плану, наглашава Дебор. Глобално друштво спектакла не доминира неразвијеним подручјима само економским средствима, но и разним другим спектакуларним инструментима. За свако место, за сваки град или село, поставља се локална „позорница“ нове владајуће класе, са одговарајућим програмом, и конструише се лажна револуција претходним обучавањем исто тако лажних локалних револуционара. На крају, све је то део тоталног, тј. глобалног спектакла, који је сам себи и опозиција и коалициони партнер. Спектакл онемогућава и сузбија све потенцијалне локалне тежње за независношћу, јер ради у корист центра и остварења његове опште доминације светским тржиштем.

Апстрактност и општа банализација свега, намере су које кулисе спектакла вешто крију. Припадник савременог светског друштва током живота стреми ка пластичним земаљским наградама, а уколико не успе да постигне свој илузорни циљ, и у њему проради незадовољство, спектакл развија механизам који и људску исфрустрираност и несрећу, попут нове сировине, претвара у робу корисну опстанку друштва, односно наставку производње. Промоцији и пропаганди робе свакако немало доприносе медијске звезде, или како их Дебор назива „спектакуларне представе живих људских бића“ (Debord, 1992, *thèse* 60). Оне су само пројекције опште баналности и прикази могућих улога у привидном друштву, модели у ролама манекена различитих животних стилова, друштвено-политичких становишта, начина размишљања, одевања, говора... То су квазиидоли и објекти поистовешћивања, агитатори недостижних магичних циљева и недокучивог благостања сазданог од „ужитка“ који пружају власт и доколица. Исто важи и за политичке личности и пластичне месије.

Куповањем робе коју промовишу псеудозвезде, потрошачи се утркују ко ће више „животног искуства“ за себе да уграби. Заправо, они нису нимало слободни и ништа се у њиховом животу не може назвати избором. Промотери или агенти спектакла непријатељи су сопствене индивидуалности, колико и индивидуалности потрошача, јер улогама модела служе владајућем поретку. „Они не траже смисао свога живота, већ га преузимају од других и тако живе њихов, а не свој живот; они радије иду за туђим речима, него за својим мислима; они се брзо навикну да мисле туђом главом, као што би се навикли да корачају туђим ногама; они сами немају идеја, али су спремни да служе свакој идеји“, записао је социолог Ђуро Шушњић у делу „Рибари људских душа“ (1976: 73). Многи су покушавали да одрже контракултурни правац у уметности и култури и да се не комерцијализују, како би се то рекло модерним језиком спектакла, али њему се је тешко одупрети. „Поједини талентовани креативни радници пристају да комерцијализују свој рад и прилагоде га захтевима тржишта. То им

обично обезбеђује веће приходе и доноси медијску популарност (Вукадиновић и Гаврић, 2010: 192)“.

Разни религионизми и расизми нису ништа друго до средства за стицање статуса на хијерархијској лествици потрошача. Многбројни антагонизми, сукоби и поделе, за сврху имају само стварање при вида разиграног ентузијазма. Истина је да ствари владају људима, а не обратно. Оне су победници тих међусобних „сукоба“, оне се боре за престиж и досежу га... И једино се оне подмлађују и то заменом „старо за ново“. „Спектакуларне поделе сакривају јединство у беду. Ако се различити облици истог отуђења међусобно боре под маском непомирљивих антагонизама, онда је то зато што сви они почивају на стварним, али потиснутим контрадикцијама. Спектакл постоји у *концентрисаном* и *распршеном* облику, у зависности од конкретног облика сиромаштва које у исто време сакрива и одржава. У оба случаја, то је увек иста слика срећног склада окруженог очајем и ужасом, непомично средиште беде (Debord, 1992, *thèse* 63)“.

Концентрисани и распршени спектакл

Која је разлика између концентрисаног и распршеног спектакла? Први се доводи у везу са бирократским капитализмом и јачањем државне власти, најчешће у тренуцима кризе, како у развијеним, тако и у нерезвијеним областима. У овом случају је и производња робе концентрисана. Оно што од те робе присвајају бирократе представља укупан друштвени рад, док остатку друштва продају пуко преживљавање. Маса не располажу ни минимумом слободног избора, а сваки покушај независног деловања се схвата врло драматично. Овакве услове власт обезбеђује наслиним средствима и омамљивањем народа изградњом култа личности диктатора који пропагира опште јединство. Ту препознајемо механизме тоталитарних режима и агитацију једноумља до тачке поистовешћивања са „великим вођом“. „Доминион концентрисаног спектакла је полицијска држава (Debord, 1992, *thèse* 64)“.

Распршени или дифузни спектакл карактеристичан је за робно обиље, тачније за друштво у којем постоји стабилан развој модерног капитализма. У таквом друштву, спектакл је попут рекламног каталога појединачне робе која се међусобно такмичи за најбоље место на позорници. Сваки примерак појединачне робе бори се за већу продају и што већу страст потрошача, наметањем својих услуга и карактеристика као најбољих на тржишту, али и истовременим оспоравањем ривалских производа. Исцрпљивање роба борбом, не умањује степен напретка реализације спектакла, јер њему није битно који ће производ наставити да живи, битно је да представа иде даље.

Извор задовољства није у употреби робе која се производи у масовним количинама, већ се у роби ужива због саме робе. Опчињеност одређеним производом диктира се коришћењем свих могућих средстава комуникације. Телевизијске и радио емисије, филмови, представе, магацини, музички спотови, у стању су да покрену читав један нови модни талас, или боље речено тренд, иу складу са тим трендом линију нових производа намењених верним колекционарима. Потрошачи формирају или преузимају готово религиозан став према оваквој роби и сакупљају је како би сачували доказе интимне, фетишистичке везаности за њу, као што верници чувају амајлије са својих ходочашћа. На овај начин смо добили нови продукт друштва спектакла: „навику потчињавања“. Лажна употребна вредност робе, којом су масе опчињене, својом извештаченошћу доприноси фалсификовању укупног друштвеног живота. Сваки нови артефакт бива „слављен“ као, до тада, невиђена креација која мења свет и после које више ништа неће бити као пре. При том је временско трајање актуелности те нове стварчице, еквивалентно броју секунди које су нам потребне да изговоримо: „Масовна производња“. Тако је са било којом врстом робе која открива своју обичност и беду када постане власништво великог броја људи. Утеха потрошача се налази у новом производу жељном славе, који „једва чека“ да буде купљен.

Лажни карактер задовољстава која обећава спектакл открива се управо у том сталном смењивању производа. Сваки од њих се најављује као савршенство, као што су многобројне идеологије, временом представљане као крајње, односно као системи који су обећавали крај историје, крај подела и долазак потпуно новог времена. Тек кроз примену таквих, нових политичких система, откриване су им и мане, једна по једна, изгласавани су нови уставни, организовани државни удари, а проблеми су „гурани под тепих“, да би се на крају сами, у себе, урушили. Тада би имплозију дојучерашњих вредности замениле илузије нових привидних поредака које су, у ствари, спроводили исти људи, „непоједена деца“ претходних револуција. „Свака нова лаж рекламне индустрије прећутно признаје ону претходну (Debord, 1992, *thèse* 70)“. Непостојаност је природно стање спектакла, односно његове робе која није догматична, за разлику од њега. „Човечанство које више неће знати за оскудицу, почеће да стиче представу о варљивој и јаловој природи свих дотадашњих аранжмана за избегавање оскудице, који су богатство користили само зато да би оскудицу репродуковали на још ширем плану (Adorno, 1951: 89)“.

ВРЕМЕ-РОБА И ПРОСТОР-РОБА

„Бесконечно гомилање истоветних интервала“ (Debord, 1992, *thèse* 147), тако Дебор дефинише време утрошено на производњу робе, време које је материјализовано и тиме такође претворено у робу. Оно је обезвређено и као такво сушта супротност времену у оквиру којег се развијају креативне људске снаге. Када је реч о времену које је привидно слободно, аутор га смешта у категорију „псеудоцикличних времена“ (Debord, 1992, *thèse* 148), а то време има задатак одржања заостајања свакодневног живота појединца. Укратко, псеудоциклично време је време потрошње и дивљења бљештавим псеудопроизводима спектакла. То је време које је преобликовало индустријско друштво на темељима цикличних ритмова преиндустријског друштва. Време је јединствена роба која у развијенијим секторима капитализма спаја више различитих врста роба. На овај начин је генерисана свест код људи, да све има цену, односно да је све укључено у цену и да се, еквивалентно модерном начину продаје, може купити и на кредит.

У спектаклу ништа није како изгледа, па тако стална тежња за већом уштедом времена смањивањем даљине, те за доколицом, уживањем, одмарањем, достизањем „америчког сна“, бегом од рутине свакодневнице, јесте заправо спектакуларна слика живота, која се посветом појединца додатно репродукује и добија на интензитету. Претерано одавање религији није религија, као што враћање многих светковина у дневни живот, без реда и смисла, води ка добу без светковина, односно добу пародије сопственог живота. Током псеудоцикличног времена дешавају се псеудодобања, уз неизоставно пласирање псеудоинформација, које људи врло брзо заборављају, као да се нису ни десили, јер се сувише брзо смењују и нови догађаји потискују старе. Уколико нема прошлости, то значи да нема ни историје, а тиме ни искуства индивидуалног живота и искуства самог друштва. Појединац нема изграђене интерпретативне оквири и оно што види не схвата, не прима критички и не уме да репродукује. Паралишући историју, спектакл обликује лажну свест времена.

Биолошка ограничења радне снаге, као што су зависност од сна, или од воде и хране, сурови производни систем види тек као проблеме другог реда. Паралисан и са одузетим тренуцима током којих би се посветио себи, радник/посматрач више не гледа на живот као на пут ка остварењу/смрти, јер онај ко не живи (и не прихвата живот) не може прихватити ни своју смрт. Рекламе за животну осигурање сугеришу појединцу да би његов одлазак са овог света довео до економског губитка због дисфункције. Старење је такође строго забрањено, па свако мора паметно руковати сопственим „капиталом младости“. „Друштвено одсуство смрти идентично је друштвеном одсуству живота“ (Debord, 1992, *thèse* 160), закључује Дебор у тези 161, подсећајући на једини прави спас који лежи у нужности револуције и стварања бескласног друштва, свеукупног историјског живота и модела времена у којем ће истовремено постојати индивидуална и удружена времена. То је тзв. Програм остварења комунизма у времену,

комунизма који ће укинути све што постоји независно од појединца. Да би овај план био остварен, друштво најпре мора постати свесно постојања својих снова о њему.

Производња је ујединила простор и срушила све баријере између друштва и онога што га окружује. Квантитативност робе условљава апстрактно тржиште и то је најважнија разлика између некадашње занатске производње, којој је био битан квалитет и производње сценографије спектакла за коју не важе никакве границе, нити зидови, ма које да су дебљине. Глобално тржиште умањује даљину и сваку робу чини блиском, али истовремено долази до генерисања нове унутрашње удаљености, одвајања и отуђења. Рецимо, туризам, као начин упознавања банализованих знаменитости разноразних места, Дебор дефинише као проток људи упакован за потрошњу. Руте којима се људи, на тим путовањима, крећу унапред су до детаља предвиђене, док је време одсуства из матичних простора модернизацијом многоструко смањено.

Снажним инструментом одвајања, урбанизмом, систем (капитализам) преузима потпуну контролу над људским и природним окружењем и прекрајајући га у свој сопствени декор замрзава и обуздава живот. Урбанизам представља модеран начин очувања класне владавине и раздвајања радника, који су озбиљно почели да се приближавају једни другима. Изолацијом која се постиже планираним начином градње, људи се стављају у савремене кавезе и тако под теретом колотечине живота ретко када имају прилику да барем размене мишљења, а камоли да организују било какву врсту побуне. У друштву спектакла, архитектура се кроз урбанизам по први пут у историји бави условима живота сиромашних. Али, као што је случај са сваком врстом робе, и урбанизовани простор стреми ка самоуништењу, ка имплозији. Шансе за то повећавају се појавом нових, напреднијих архитектонских решења која треба да замене стара.

Градови почињу да троше сами себе повлачећи и села за собом, јер урбанизам је створио „лажно село“, одвојено од његових традиционалних карактеристика. „Услови становања и спектакуларна контрола помоћу 'планског окружења' водили су ка појави вештачког новог сељаштва. Географска раштрканост и затуцаност, који су одувек спречавали сељаштво да предузме неку независну акцију и постане стваралачка историјска снага, данас одликују и те модерне произвођаче: њима је свет који стварају неприступачан, исто као и природни радни ритам аграрних друштава (Debord, 1992, thèse 177)“.

Коначни обрачун са урбанизмом, Дебор види у реконструкцији целокупног човековог окружења, у складу са потребама радничких савета, и у антидржавној диктатури пролетаријата. „Пролетерска револуција представља ту критику људске географије, кроз коју би појединци и заједнице могли и морали да стварају места и догађаје у складу с присвајањем не само свог рада, већ своје целокупне историје. Увек променљиво поље игре тог новог света и слободно поигравање с правилима саме игре, омогућиће оживљавање регионалне аутономије, која више неће бити везана искључиво за неки одређен

локалитет; тако ће се поново отворити могућност за права путовања – путовања кроз аутентичан живот, који је и сам путовање које садржи сав смисао тог живота (Debord, 1992, *thèse* 178)“.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Иако се „Друштво спектакла“, тај ситуационистички манифест, може схватити и само као критика капитализма од стране европских неомарксиста и анархиста, реч је о јединственом „црвеном картону“ људској несавршености и малом човеку у свакоме од нас, који зарад препуштања пролазним задовољствима сваки систем учини лошим, на крају се утапајући у мору свих оних друштвених болести против којих се кроз своје идеале залагао. Деборово „Друштво спектакла“ је демарш бунтовног зрна упереног према сањарима прозорних нада, позив на буђење и прекид хуљења човековог природног стања, деловања, времена и окружења. Највећа вредност овог дела и приповедања чланова Ситуационистичке интернационале је у универзалности идеја, јер читајући га, човек данашњице не наилази на сцене спектакла којих у сценаријима савременог људског друштва нема. Данашњи Свет као да стреми доказивању тврдњи Ситуационистичке друштвене теорије и потпуној доследности њеним предвиђањима, лагано постајући место у којем се предност даје илузији над истином, симулакруму над оригиналом, представи над стварношћу. Живот у таквом свету је акумулација призора, а непосредни доживљаји реткост. Догађаји из 1968. су за ситуационисте били покушаји обнове Париске комуне и стварања „слободног друштва“ у Европи. Њихов теоријски и практичан рад, јесте критика тадашњег, али и садашњег друштва. Уједно је и предлог његовог превазилажења, а зато и нема разлике између реиздања „Друштва спектакла“. Припаднике Ситуационистичке интернационале можемо назвати и групом арогантних и екстремних деликвената, но ипак је тачније да су они, иако врста за себе, настављачи једне дуже историјске епохе, односно критичари њеног наслеђа.

Ситуационисти су кроз своју теорију провукли и одређене контрадикторности које никада нису разрешили. На једној страни су одржавали револуционарни дух, руководећи се искуствима пролетерског самоуправљања и радничких савета, док су на другој, залажући се само за производе непосредног и спонтаног рада, критиковали левицу називајући је досадним и ирелевантним настављачем старог света и његове логике. Ипак, предвидели су да ће после 1968., човечанство заборавити истински лик револуције и све његове контуре. Као да су све потоње младости изгубиле ту битну компоненту која чини да човек не прихвата прећутно свет, у идентичном издању, у којем му је рођењем понуђен. Истина, можда је и нису изгубили, можда је никада нису ни имали или се и она пресвукла у јарке тонове спектакла и, претворена у робу, почела да парадире у његово име. Можда је управо она срушила Берлински зид, чије су ограде тумачиле улогу фиктивне границе

између учесника и посматрача спектакла театарског типа, који је режиран са Запада, док је сценарио писан на Истоку.

ЛИТЕРАТУРА

Adorno, Theodor W. *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1951.

Вукадиновић, Маја и Гаврић, Гордана (2010). „Креативни радници – звезде медијске културе“. *Култура* 128: 187-198.

Вуклиш, Владан и Тадеј Курепа. „Укидање рада“ или укидање отуђеног рада? Београд: Центар за либертерске студије, 2008.

Debord, Guy. *La Société du spectacle*. Paris: Gallimard, 1992.

Летристичка интернационала, Ситуационистичка интернационала (1952-1959). Избор текстова из билтена *Потлач* и других гласила Летристичке интернационале. Превод: Миодраг Марковић и Алекса Голијанин (2006, 2008, 2012).

Čtcheglov, Ivan. „Formulaire pour un urbanisme nouveau“. Paris: *Internationale situationniste*, № 1, 1958.

Шушњић, Ђуро (). *Рибари људских душа*. Београд: Младост, 1976.

ВЕБОГРАФИЈА

www.anarchopedia.org: Anarchopedia.

www.anarhija-blok45.net|zen.com: Породична библиотека, Анархија / блок 45.

www.anarhisticka-biblioteka.net: Анархистичка библиотека.

www.gradac.org.rs: веб-сајт часописа за књижевност, уметност и културу „Градац“.

COULISSES OF DEBORD'S SOCIETY OF THE SPECTACLE

Summary: Our world suffers from banalization. First symptoms were appeared with the First Industrial Revolution, and the deterioration came with the Second. In the years after the Global Financial Crisis of 2007-08, the largest after the Great Depression, we were witnesses of the everyday protests of workers and students across the globe, and through the media we looked into the eyes of unsatisfied masses that were sacrificed for the sake of excess abundance. On improving we still wait, even in developed countries whose governments are constant servants of the capital accumulation, and provoke wars where glimmer of rebellion threatens to break the chain of a goods flow. Each generation descendants is even faster moving *invincible circles of isolation*, which the architects of the new orders so precisely drew. Who had the „luck”, merged with the scenery of the new global society, which blinding spotlights dazzle our view for too long, that if it turns off, man would take a lot of time to perceive environment with his own eyes again. The others vegetate and somehow survive. They envy the lucky ones who enjoy leisure time surrounded by trophies of apparent life experience, in the shadow of plastic success, not knowing that actually don't have reasons to be envious. The mission of the modern society is development in purpose of the development, the accumulation of power in purpose of the power itself, moving forward without striving for any goal achievable to a man. In that society, everything is permissible and legitimate, and nothing is considered abnormal or immoral. Rebellion is permitted too, because all is goods in the world of goods.

Key words: production, goods, man, world

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. III, Number 3

Niš, (2017)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

150

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година III, број 3

Ниш, (2017)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Тирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

150 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+ 94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој =
Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development / главни и одговорни уредник Љубиша Митровић.
- Год. 3, бр. 3 (2014)- . - Ниш (Ћирила и Методија 2) : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2016 - (Ниш : Scero print). - 24cm

Три пута годишње
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116